

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN KIZI ZEKİYE SULTAN'IN HAYATI
(1872-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEVRİYE URU

İSTANBUL 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN KIZI ZEKİYE SULTAN'IN HAYATI
(1872-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEVRİYE URU

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR ALİ AKYILDIZ

İSTANBUL 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Cevriye Uru'nun "Sultan II. Abdülhamid'in Kızı Zekiye Sultan'ın Hayatı (1872 - 1950)" konulu tez çalışması jürimiz Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Ali Akyıldız
Üniversitesi Marmara

İmza

.....

Üye : Prof.Dr. Ufuk Gülsoy
Üniversitesi Marmara

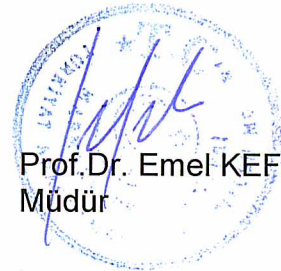
.....

Üye : Prof.Dr. Sebahat Deniz
Üniversitesi Marmara

.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun/...../ 2010 tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ: II. ABDÜLHAMİD VE SARAY HAYATI	1

Birinci Bölüm

Zekiye Sultan'ın Doğumu, Eğitimi ve Evliliği

1. DOĞUMU VE ANNESİ BEDRİFELEK KADİNEFENDİ	3
2. EĞİTİMİ	6
3. EVLİLİĞİ, EŞİ ALİ NURETTİN PAŞA VE ÇOCUKLARI	8
3.1. Nişanlanması	8
3.2. Çeyiz ve Düğün Hazırlıkları	9
3.3. Sultan'ın Çeyizi	11
3.4. Nikâhı ve Düğünü	13
3.5. Ali Nurettin Paşa ve Evlilikleri	15
3.6. Çocukları	20

İkinci Bölüm

Gelirleri Ve Yatırımları

1. MAAŞI.....	22
2. TAYİNATI	24
3. MAAŞLARIN ÖDENMESİNDE GÖRÜLEN AKSAKLIKLAR	26
4. SULTANIN GİDERLERİ	31

Üçüncü Bölüm

Sultan Sarayı Ve Hane Halkı

1. TARLABAŞI SARAYI VE MEFRUŞATI	35
1.1. Sarayın Mefruşatı.....	36
2. DEFTERDARBURNU ZEKİYE SULTAN YALISI.....	39
3. ORTAKÖY KÖŞKÜ VE KORULUĞU	43
4. SULTANIN HİZMETLİLERİ.....	44
5. ZEKİYE SULTAN YALISI'NDA RAMAZAN AKŞAMLARI VE MUSİKİ CEMİYETLERİ.....	47
Sonuç	51
Ek 1. Nikâhından Sonra Tahsis Edilen Tayinatın Cinsi ve Miktarı	56
Ek 2. 1879' da Almış Olduğu Tayinatın Cinsi ve Miktarı	57
Ek 3. 1900'de Almış Olduğu Tayinatın Cinsi ve Miktarı	58
Ek 4. Zekiye Sultan'ın Çeyiz Listesi	59
Ek 5. Zekiye Sultan'ın 1894 Yılında Mısır Hidivi'nin Annesi Valide Paşa İçin Yazdırmış Olduğu Mektup	68
Ek 6. Nurettin Paşa'nın Ortaköy'deki Sarayı'ndan Çalınan Eşyalarının Listesi	69
Ek 7. Tophane-i Amire Müşiri Tarafından 1892 Yılında Zekiye Sultan İçin Yazılan Jurnal.....	70

Fotoğraflar	71
Kaynakça	87

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda II. Abdülhamid'in kızı Zekiye Sultan'ın doğumundan ölümüne kadar hayatının bazı safhaları tespit edildi. Genel olarak padişah kızlarının yaşamlarını değerlendirmek ve Osmanlı modernleşmesinin bu zümre üzerindeki etkisini anlayabilmek için öncelikle sultan monografilerinin çalışılması gerektiği kanısındayız. Ayrıca, onların yaşamında görülen değişimler yaşadıkları dönemin özelliklerine de ışık tutmaktadır. Dolayısıyla bu tarz çalışmaların azlığı bir sultan hayatını tez konusu olarak seçmemize etki etmiştir.

Zekiye Sultan'ın eğitimi, evlendirilmesi, çeyizinin hazırlanması ve saray tahsis edilmesi, gelirleri ve giderleri gibi hususlar hanedan mensuplarının bu tarz konularda bağlı oldukları kurallar ve uygulamalar çerçevesinde ele alındı. Sultanın saray yaşantısı, alafranga müziğe ve piyanoya olan merakı ve sarayında kullandığı Avrupai eşyalar gibi konulara ise 19. yüzyıl saray hayatının Batılılaşma olgusu içinde yer verildi. Böylelikle, Zekiye Sultan'ın hayatı üzerinden hem Osmanlı hanedanı mensupları için geçerli olan bir takım standart uygulamaları hem de 19. yüzyılda Batı kültürünün saray yaşantısına olan etkisi ortaya konulmaya çalışıldı.

Araştırmamızda dönemin hatıratları, Osmanlı saray hayatına dair olan araştırma eserler ve Osmanlıca gazetelerle birlikte ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgeleri kullanıldı. Orijinal malzemenin çoğunluğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edildi. Topkapı Sarayı Müzesi ve Dolmabahçe Sarayı Arşivi'ndeki birçok belgenin aynı zamanda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmaya açılmış olması bu durumda etkili oldu. Sultanın gelirleri ve yatırımları, düğünü, çeyizi, sarayı ve hane halkı gibi bazı konular bütünüyle arşiv belgelerine dayanılarak yazıldı. Tezin bazı kısımları ise hatıratlarda verilen bilgiler sayesinde ele alınabildi. Özellikle Ahmet Semih Mümtaz ve Mesud Cemil, Zekiye Sultan'ın resmi belgelerde göremeyeceğimiz saray yaşantısına ışık tutmuşlardır. Sultanın sarayında verdiği iftar yemekleri, ramazan eğlenceleri ve yine sarayında düzenlediği musiki cemiyetleri bu iki yazarın verdiği bilgiler sayesinde yazılabildi. Kadir Mısıroğlu'nun "Osmanoğulları'nın Dramı" isimli kitabı ve Şehzade Ali Vâsıf Efendi'nin hatıratı sultanın ve ailesinin sürgün

hayatını aydınlatmamızda yardımcı oldu. Ayşe Osmanoğlu, Şadiye Osmanoğlu ve Prenses Mevhibe Celaleddin gibi bizzat hanedana mensup şahısların hatıratlarıyla birlikte Şair Leyla Saz, Ressam Naciye Neyyal, Safiye Ünüvar, Nahid Sırrı Örik, Süleyman Kâni İrtem ve Tahsin Paşa gibi sarayı yakından tanıyan ve çeşitli memuriyetlerde görev almış şahıslara ait hatıratlar hem 19. yüzyıl saray yaşantısını ve geleneklerini anlamamızı hem de Zekiye Sultan'la ilgili bilgilere ulaşmamızı sağladı. Ayrıca, Zekiye Sultan'ın torunu Salih Zeki Yegen'in kızı Fatma Yasemin ile yaptığımız görüşme sayesinde sultan ve ailesiyle ilgili farklı bilgilere de ulaşabildik. Bu kaynakların yanında, padişah kızlarının hayatını elen alan diğer eserler ve başka sultanlara ait belgeler mukayeseli kullanılarak benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkarıldı.

Yukarıda ana hatlarını verdiğimiz kaynaklar sayesinde Zekiye Sultan'a ve ailesine dair pek çok bilgiye ulaşılmış olmakla birlikte bir o kadar da bilgi eksikliğimiz olduğunu söylemek gerekir. Sultanın kişiliğini ve özelini yansıtacak bilgilerimiz sınırlı kalmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Arşivi'nde hanedan üyelerine ait mektuplar ve çeşitli şahsi vesikalar bulunmaktadır; ancak, bu, her hanedan üyesi için geçerli değildir. Özellikle, Zekiye Sultan'ın yurt dışına sürgüne gitmesi ve burada vefat etmesi bu tarz özel vesikalarının da ulaşılmaz olmasına sebep vermiştir. Kardeşi Ayşe Osmanoğlu hatıratında “bende çok acıklı mektupları vardır” demektedir. Fakat bu mektupların sonradan muhafaza edilip edilmediği ya da kim tarafından muhafaza edildiği bilgimiz dışındadır. Sonuçta sultanın mektupları onun iç dünyasına ulaşabilmemizi ve belki de hiç bilmediğimiz bir yönünün ortaya çıkmasını; zevkleri, özlemleri ve yaşadığı sorunlar hakkında daha kapsamlı fikir sahibi olmamızı sağlayabilirdi.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte II. Abdülhamid ve saray hayatı; birinci bölümde Zekiye Sultan'ın doğumu, eğitimi ve evliliği; ikinci bölümde gelirleri ve yatırımları ve üçüncü bölümde sultanın sarayı ve hane halkı incelenmiştir. Sultanın 1924 yılında, hanedanının sürgünü nedeniyle Fransa'ya gitmesi, buradaki yaşantısı ve vefatı ise tezin sonuç kısmında ele alınmıştır.

Bu konunun seçilmesi ve kaynaklara ulaşılması konusunda fikirlerini benimle paylaşan danışman hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız’a tezin her aşamasında gösterdiği ilgi ve yönlendirmelerden dolayı teşekkür ediyorum.

Cevriye URU

ÖZET

II. Abdülhamid'in kızı olan Zekiye Sultan, 1872 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda doğdu. Annesi Bedrifelek Kadınefendi'ydi. 1877'den sonra Yıldız Sarayı'nda annesine verilen dairede ikamet ederek kendisine tahsis edilen kalfalar nezaretinde çocukluk yıllarını geçirdi. Sarayın örgün eğitiminin yanında Fransızca ve piyano dersleri aldı.

17 yaşında Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın büyük oğlu Nurettin Paşa'yla evlendi. 1892'de ilk çocuğu Ulviye Şükriye Hanımsultan'ı doğurdu, ancak ömrü uzun olmadı. 1893'de ikinci kızı Fatma Aliye Hanımsultan dünyaya geldi. Zekiye Sultan, babasının çocukluğundan itibaren adına yaptığı yatırımlar, Boğaz'ın en güzel yerinde satın aldığı araziler ve inşa ettirdiği yalı ve köşk sayesinde önemli bir servetin sahibi oldu. Ramazan aylarında fakirler için sofralar açtırıp onlara maddi yardımda bulunması, iftara gelen misafirlerine para ve hediye takdim etmesi, bayramlarda hizmetlilerini ayrıca taltif etmesi ve çeşitli bağış kampanyalarına katılması cömert bir sultan olarak tanınmasını sağladı.

Sanatçıları korur ve desteklerdi. Çocukluğunda başladığı piyano eğitimine evlendikten sonra da devam etti. Zekiye Sultan'ın sarayı, saz takımları ve musiki cemiyetleriyle ünlüydü. Tanburi Cemil, Udi Nevres, Kemani Memduh ve Santuri Ethem gibi dönemin meşhur müzisyenleri sıklıkla sultanın sarayında bulunurdu. Hattat Fehmi ve Hacı Nafiz gibi sanatkârlar sarayının imamet kadrosunu oluşturuyordu.

1924'te Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasından dolayı ailesiyle birlikte Fransa'ya gitti; sıkıntılar çekti. 78 yaşındayken, küçük bir otel odasında hayata gözlerini kapattı. Naaşı tahnit edilerek bir kilisede bir süre bekletildi. Maddi imkânsızlık ve kanuni engeller yüzünden vatana getirilemeyen cenazesinin akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir.

ABSTRACT

Zekiye Sultan who is daughter of Abdülhamid 2nd, was born in 1872 Dolmabahçe Palace. Her mother was Bedrifelek gentlewoman. After 1877 she spent her childhood residing in a flat at Yıldız Palace which was given to her mother under supervision of female servants assigned to herself. She took French and piano courses in addition to formal education of Palace.

She got married with Pasha Nurettin elder son of Pasha Gazi Osman Hero of Plevne when she was 17 years old. In 1892 she gave a birth for Ulviye Şükriye Lady Sultan but she did not live too long. In 1893 her second daughter Fatma Aliye Lady Sultan was borne. Zekiye Sultan possessed an important fortune thanks to investments made by her father on behalf of herself from her childhood, lands bought at best place of Strait , waterside residences and villages built. She was recognized as a generous sultan by inviting poor people to dinner and providing physical help to them and giving money and presents to her visitors who came for dinner during Ramadan, rewarding her servants during religious festivals and contributing to various charity campaigns.

She protected and supported craftsmen. She continued her piano training which was started during her childhood after she got married. Palace of Zekiye Sultan is famous by musical instrument teams and music society. Famous musicians of that period such as tamboura player Cemil, lut player Nevres, violin player Memduh and dulcimer player Ethem visited palace of sultan often. Craftsmen such as calligrapher Fehmi ve hadji Nafiz constituted imam staff of palace.

She went to France with her family due to exile of Ottoman dynasty to abroad in 1924; she suffered. She died in a hotel room when she was 78 years old. Her body was kept waiting in a church after embalmed. Nobody knows what happened to her funeral which could not be taken to motherland due to material impossibilities and legal difficulties.

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	Adı geçen makale
BEO	Bâb-ı Âli Evrak Odası
bkz.	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
DH.MKT	Mektubi Kalemi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DÜİT	Dosya Usulü İrade Tasnifi
E.	Evrak
ed.	Editör
HH.d	Hazine-i Hassa Defterleri
HH.DPO	Hazine-i Hassa Depo Müdürlüğü
HH.İ	Hazine-i Hassa İradeler
HH.MFŞ	Hazine-i Hassa Mefruşat Müdürlüğü
haz.	Hazırlayan
İ.AS	İrade Askeri
İ.DH	İrade Dâhiliye
İ.HUS	İrade Hususi
İ.MBH	İrade Mabeyn-i Hümayun
İ.ML	İrade Maliye
İ.MMS	İrade Meclis-i Mahsus
İ.MTZ	İrade Eyalet-i Mümtaze
İ.TAL	İrade Taltifat
ML.d	Maliye Nezareti Defterleri
MSHHA	Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi
MV	Meclis-i Vükela
nr.	Numara
s.	sayfa
S.	sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TS.MA.d	Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri
vd.	ve diğerleri

Y.A.HUS	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat
Y.EE	Yıldız Esas Evrakı
Y.EE.d	Yıldız Esas Evrakı Defterleri
Y.EE.KP	Yıldız Kamil Paşa Evrakı
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y.PRK. AZJ	Yıldız Perakende, Arzuhal Jurnal
Y.PRK.ASK	Yıldız Perakende, Askeri Maruzat
Y.PRK.BŞK	Yıldız Perakende, Mabeyn Başkitabeti
Y.PRK.EV	Yıldız Perakende, Evkaf Nezareti Maruzatı
Y.PRK.HH	Yıldız Perakende, Hazine-i Hassa
Y.PRK.HR	Yıldız Perakende, Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.ML	Yıldız Perakende, Maliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.MM	Yıldız Perakende, Mabeyn Müşiriyeti
Y.PRK.MYD Dairesi	Yıldız Perakende, Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye
Y.PRK.SGE	Yıldız Perakende, Saray Görevlileri
Y.PRK.TŞF	Yıldız Perakende, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
Y.PRK.UM	Yıldız Perakende, Umum Vilayetler Tahriratı
Y.PRK.ZB	Yıldız Perakende, Zaptiye

GİRİŞ

II. ABDÜLHAMİD VE SARAY HAYATI

19. yüzyılda Avrupa eğlence türünün benimsenmesi, saray kadınlarının mesire yerlerine gitmeye başlamaları ve özellikle Sultan Abdülmecid'in yeni saraylar ve köşkler yaptırarak haremdekileri kent içinde daha yaygın bir yaşama yönlendirmesi hanedan üyelerinin eskiye nazaran daha dışa dönük bir yaşam içine girmelerini sağladı. Daha önceki dönemlerde harem kadınlarının ötede beride gezmeleri ve dışarıyla ilişkileri alışılmış bir şey değildi. Saray kadınlarının bağlı bulundukları katı kuralların gevşetilmesi II. Mahmud döneminde yavaş yavaş başlamış ve ilk defa bu dönemde ferace kullanmalarına müsaade edilmişti.¹

Sultan Abdülmecid döneminde saray kadınlarının isimleri müsriflikleri ve mesire yerlerindeki uygunsuz hareketleriyle anılmaya başlamıştı. Padişahın kadınları ve kızlarının Avrupa, özellikle de Paris modasının etkisinde kalarak lüks yarışı içine girmeleri ve piyasaya aşırı borçlanmaları; sultanların çeyizlerinde ve düğünlerindeki şaşaa Hazine-i Hassa'yı iflasın eşiğine getirmişti.² Ayrıca, hem Abdülmecid'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın hem de Sultan Murat'ın annesinin devlet işlerine karışması hem devlet hem de hanedan için hayırlı neticeler vermemişti. II. Abdülhamid ise tahta geçtikten sonra özellikle bu hususları kontrol altına aldı. Saray kadınlarının müsrifçe harcamalarını kısıtladı. Kızlarına maddi destek vermekle birlikte onların gelir ve giderlerini de kontrol altında tuttu. Haremi sarayın içine sokup politik olaylara katılamayacak şekilde kapattı. Kadınların sokağa çıkmalarını sıkı bir takip altına aldığı gibi devlet işlerine müdahale etmelerine de izin vermedi. Öyle ki, Ayşe Sultan II. Abdülhamid'in anneliği Perestu Kadınefendi'ye "... valide sultanlığın bütün hak ve selâhiyetlerine sahip olacaksınız. Fakat devlet işlerine müdahaleye kalkıp şunun bunun himayesini üzerinize almaktan ve rütbe ve memuriyet heveslilerine delâletten kat'iyen çekinmenizi bilhassa rica ederim." dediğini belirtmektedir.³ Hem valide sultan hem de padişahın kadınları ve kızları II. Abdülhamid'in bu iradesine riayet etmişlerdir.

II. Abdülhamid şehzadeliliği ve veliahtlığı zamanında Dolmabahçe Sarayı'nın veliahtlara mahsus dairesinde ikamet ederdi. Diğer kardeşleri gibi yaz-kış bu saraya

¹ Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.1.

² A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.3.

³ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1994, s.15-16.

bağlı kalmadan, senenin birçok kısmını Tarabya'daki çiftliğinde, Kâğıthane'deki Köşkü'nde bazen de anneliği Perestu Kadınefendi'nin Maçka'daki konağında geçirirdi.⁴ Sadece Dolmabahçe Sarayı ile sınırlı, münzevi bir hayattan ziyade faal bir yaşama merakı vardı. Devletin önemli mevkilerini işgal eden rical ve kalem erbabı ile sık sık temas kurardı.⁵ Maliye Hazinesi'nden aldıkları maaş ile masraflarını karşılayamayan diğer şehzadelere nispetle maddi durumu iyiydi. Bir taraftan tasarruflu davranması ve diğer taraftan çiftlik ve üstübeç madeni gibi ek işlerle uğraşması kişisel servetinin büyümesine yol açtı.⁶ Çocukları adına da yatırım yapar ve onları yatırıma teşvik ederdi.

Haremin eğlence dünyasını da sarayın içine getirdi. Sarayda düzenlenen tiyatro, opera ve operet gösterileriyle hem saraydakilerin dışarı taşmalarını engellemiş hem de Batı kültürüyle irtibatlarını kesmemiş oluyordu. Çocuklarının eğitime önem vermiş, özel hocalar tutarak musiki eğitimi almalarını sağlamıştı. Kadınları ve harem halkı arasında da müzikle meşgul olanlar vardı. Mesela kadınlarından Nazikeda piyano⁷, Nurefzun keman⁸ çalardı. Çocuklarıyla vakit geçirmeye ve onların ihtiyaçlarını karşılamaya özen gösterirdi. Genellikle yaşamını ev içinde geçirmeyi sevmesi ailesiyle daha içten bir bağlılık kurmasını sağlamıştı. Böylelikle harem halkının kendisini aşan ilişkiler ve dedikodular içine girmesini de engellemişti.⁹

⁴ Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, İmge Kitabevi, İstanbul 2008, s.35.

⁵ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.36.

⁶ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.39.

⁷ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.37.

⁸ Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s.113.

⁹ Orhan Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, Eylül Yayınları, İstanbul 2002, s.50.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEKİYE SULTAN'IN DOĞUMU, EĞİTİMİ VE EVLİLİĞİ

1.DOĞUMU VE ANNESİ BEDRİFELEK KADİNEFENDİ

Zekiye Sultan 13 Ağustos 1872'de Dolmabahçe Sarayı'nda doğdu.¹⁰ Annesi Bedrifelek Kadınefendidir.¹¹ Ufak tefek, sarışın ve mavi gözlü bir kadın olan Bedrifelek, Sultan Abdülhamid'i kıskançlıklarıyla rahatsız etmeyen, padişahın diğer kadınlarına nezaket ve tebessümle yaklaşan, sessiz bir kadındı. Abdülhamid'in şehzadelik döneminde haremine dâhil olmuştu.¹² II. Abdülhamid 1876'da tahta çıktığı zaman ikinci kadınefendilik mevkiini aldı.¹³ Başkadın Nazikeda'nın 7 Şubat 1895'de¹⁴ ölümü üzerine 16 Eylül 1895'de¹⁵ Başkadın oldu. II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca mevkiini korudu. Zekiye Sultan'ın kızkardeşi Ayşe Sultan hatıratında, meşrutiyetten sonraki ilk Cuma selamlığında nasıl hazır olduklarını anlatırken “Valide Sultan, babamın son büyük hastalığından pek az sonra ölmüş olduğundan yerine “Bedrifelek Başkadınefendi” başta olmak üzere cümlemiz selamlığa çıkacaktık” sözleriyle onun haremdeki konumunun yükselişini göstermektedir.¹⁶

Bedrifelek Kadınefendi tekke, türbe ve çeşitli kuruluşlara yardımda bulunurdu. 1909'da Nûreddin Cerrâhi Tekkesi'nin tevhidhâne-türbesinde bazı onarımlar yaptırmış¹⁷ ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne nakit bağışta bulunmuştu.¹⁸ 1870'de Abdülhamid'in ilk oğlu Şehzade Mehmet Selim Efendi'yi ve 1878'de Yıldız Sarayı'nda Şehzade Ahmet Nuri Efendi'yi doğurdu.

¹⁰ Y.EE, 5/88; İ.DH, 735/60216-3. Şehzade Ali Vâsıf Efendi'nin hatıratında sultanın doğum tarihi 21 Ocak 1872 olarak gösterilmektedir (*Bir Şehzadenin Hâtıratı Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz. Osman Selaheddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s.448). Nahid Sırrı Örik, II. Abdülhamid'in tahta çıkışından 5 yıl öncesi olarak vermektedir (*Saraylılar*, s.111). A.D. Alderson ise 12 Ocak 1871 tarihini vermektedir (*Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.299).

¹¹ Yılmaz Öztuna, Bedrifelek Kadınefendi'nin Gürcü olduğunu ve 1851'de Poti'de doğduğunu yazmaktadır (*Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, II, 314). Nahid Sırrı Örik ise onun için Çerkez demektedir (*Saraylılar*, s.111).

¹² N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.111.

¹³ “Sultan Abdülhamid'in cülûsu ile zevcelerinden dördü “Kadınefendi” payesini almıştır ki bunlar da Başkadın Nâzikedâ, İkinci Kadın Bedrifelek, Üçüncü Kadın Nûrefsun, Dördüncü Kadın Bîdar Kadınları” (A. Osmanoğlu, a.g.e., s.259).

¹⁴ Y.A.HUS, 319/40; Y.EE.d, nr.891, s.2. Maaş defterinde başkadının 27 Şubat 1895 (26 Kanunisanı 1310) tarihinde vefat ettiği kayıtlıdır. Çağatay Uluçay ise vefat tarihini 10 Nisan 1895 (14 Şevval 1312) olarak belirtmektedir (*Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.172).

¹⁵ Y.EE.d, nr.891, s.2. Y. Öztuna ise 11 Nisan 1895 tarihini vermektedir (a.g.e., s.314).

¹⁶ A. Osmanoğlu, a.g.e., s.133.

¹⁷ M. Baha Tanman, “Nûreddin Cerrâhi Tekkesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 253.

¹⁸ İ.DUİT, 74/10.

Abdülhamid tahttan indirilip Selanik'teki Alâtini Köşkü'ne sürgüne gönderildiğinde Bedrifelek Kadın refakate davet edilmedi. Abdülhamid'i ancak Beylerbeyi Sarayı'na nakil olunduğu zaman 1912 yılı Kurban Bayramı vesilesiyle kızları, torunları ve kadınlarıyla birlikte yapılan ziyarette gördü. Ayşe Osmanoglu, bu ziyarette onun halini “zavallı Bedrifelek Başkadin, babamın yanı başına oturmuş, ellerini dizlerini öpüyor, ağlıyordu” şeklinde tasvir etmektedir.¹⁹ Cumhuriyet devrini gören Bedrifelek Kadın, 1924'te hanedanın sürgününde İstanbul'dan ayrılmadı ve Yıldız yakınlarında büyük oğlu Selim Efendi'ye ait olup bir bütün şirketine uzun süre depoluk eden ahşap bir konakta öldü.²⁰ Yılmaz Öztuna vefat tarihini 6 Şubat 1930, Yıldız/Serencebey olarak belirtmektedir.²¹ Nereye defnedildiği bilinmemektedir.

Zekiye Sultan padişahın üçüncü çocuğu olarak dünyaya geldi. Kendisinden önce, 1870 yılında doğan anne bir ağabeyi Mehmet Selim Efendi ve Nazikedâ Kadınefendi'nin 1868'de doğurduğu ablası Ulviye Sultan vardı. 1875'de 7 yaşındayken kibritle oynarken tutuşan Ulviye Sultan yanarak öldü.²² Diğer kardeşlerinin doğum sırasına göre isimleri Naime Sultan, Mehmet Abdülkadir Efendi, Ahmet Nuri Efendi, Naile Sultan, Mehmet Burhanettin Efendi, Şadiye Sultan, Ayşe Sultan, Refia Sultan, Abdürrahim Hayri Efendi, Hatice Sultan, Ahmet Nurettin Efendi, Mehmet Bedrettin Efendi, Mehmet Âbid Efendi ve Samiye Sultandı. Kardeşlerinden Hatice Sultan sekiz aylıkken vefat etti. II. Abdülhamid, Hamidiye Etfal Hastanesi'ni (şimdiki adıyla Şişli Çocuk Hastanesi) Hatice Sultan adına yaptırmıştı.²³ Ahmet Nurettin Efendi'nin ikizi olan Mehmet Bedrettin Efendi iki buçuk yaşındayken menenjitten; Samiye Sultan ise yaşını doldurmadan zatürreden ölmüştü.

Saraydaki doğumlar için bir takım hazırlıklar yapılırdı. Doğum için haremde bulunan büyük odalardan biri tahsis edilir ve doğum odası baştanbaşa süslenerek bütün takımları değiştirilirdi. Beşik ve yatak takımlarıyla birlikte çocuk ve annesinin giyim takımları hazırlanırdı. Yine, doğumu yaptıracak olan ebe ile çocuğu emzirecek olan sütnine tespit edilirdi.²⁴ Padişah kızlarına ve şehzadelerine süt emzirmek için tutulan

¹⁹ A. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.204.

²⁰ N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.112.

²¹ Y. Öztuna, *a.g.e.*, s.314. Şehzade Ali Vâsib Efendi'nin hatıratında da ölüm tarihi 1930 olarak verilmektedir (*a.g.e.*, s.425).

²² Ulviye Sultan'ın ölüm hadisesinin ayrıntıları için bkz., A. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.36-38.

²³ II. Abdülhamid'in çocuklarının doğum ve ölüm tarihleri ve ayrıntılı bilgiler için bkz., A. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.260-264.

²⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, s.70.

sütninelere “daye ya da taye “ denilirdi. Dayeler iyi kimselerin eşleri veya iyi ailelerin kadınlarından tutuldukları gibi çocuklu ya da çocuksuz satın alınan cariyeler de olurdu. Sütninelerin de dadı gibi sultanların eğitilmesinde ve büyütülmesinde büyük rolleri vardı. Yaptıkları iş sebebiyle haremde el üstünde tutulan saygı gösterilen insanlardı.²⁵ Zekiye Sultan’ın sütninesi Eladil isimli bir hanımdı. Daha sonraki yıllarda II. Abdülhamid tarafından kendisine ikinci rütbeden şefkat nişanı verildi.²⁶

Padişah çocukları doğdukları zaman İstanbul ve çevresinde top şenlikleri, devlet adamlarının yalı ve konaklarının kandillerle süslenmesi gibi doğum kutlamaları ve törenleri düzenlenirdi. Doğan çocuk erkek ise 7, kız ise 3 gün top atışı yapılırdı. Yine eskiden beri uygulanagelen bir gelenek olduğu üzere doğum haberleri bir hatt-ı hümayun ile saray tarafından hükümet merkezi olan Babıâli’ye bildirilir, hatt-ı hümayun burada vükela, ulema ve diğer memurlar hazır bulundukları halde okunur ve hayır dualar edilirdi.²⁷ Zekiye Sultan II. Abdülhamid’in şehzadeligi döneminde dünyaya geldiği için doğumunun ilanı babası tahta geçtikten sonra yapıldı. Padişah tahta geçtikten kısa bir süre sonra doğan Naime Sultan’la birlikte hem Zekiye Sultan’ın hem de Şehzade Mehmet Selim Efendi’nin doğumları 6 Kasım 1876/18 Şevval 1293 tarihli bir tezkire ile Babıâli’ye bildirilip ilan edildi.²⁸

II. Abdülhamid’in 1877’de Yıldız Sarayı’na taşınmasıyla Zekiye Sultan, annesi Bedrifelek Kadınefendi’nin dairesinde kendisine tahsis edilen dadı ve kalfa nezaretinde çocukluk yıllarını geçirdi. Her şehzade, sultan ve kadınefendinin ayrı kalfaları vardı. Bu kalfaların başında da hünkâr kalfalarından eski iki-üç kalfa bulunurdu. Hünkâr kalfaları şehzade, sultan ve kadınefendilerin kalfalarının terbiyesine bakar ve onları yetiştirirdi.²⁹

Saraya çoğunlukla Çerkez, Gürcü, Abaza gibi Kafkasyalı kızlar alınırdı. II. Abdülhamid döneminde Çerkez cariyeler çoğunluğu oluşturuyordu.³⁰ Cariyelerin birçoğu hizmet görmek için alındığından, idareciler tarafından çamaşır, külhan, kiler ve sofras gibi genel hizmetlere verilirlerdi. Bunlar, pek güzel olmayan genç ve orta yaşlı

²⁵ Ç. Uluçay, *Harem*, s.138-139.

²⁶ 23 Mart 1898 (30 Şevval 1315), İ.TAL, 132/1315 L-127.

²⁷ A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.8.

²⁸ Y.EE, 75/62.

²⁹ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.88.

³⁰ Şadiye Osmanoğlu, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1966, s.120. Cariyeler Gümrük Emniyeti tarafından satın alınıp saraya verilir. Daha önceki dönemlerde cariyeler daha çok savaşta esir edilen kızlar arasından temin edilirdi. Sadrazam ve vali gibi üst düzey devlet adamlarının padişaha cariyeye armağan etmeleri de bir başka kaynaktı (Ç. Uluçay, *Harem*, s.12).

cariyeler olurdu. En güzelleri ise padişahın hizmetine, ona yakın olanlar da şehzadeler dairesine gönderilirdi. İleride güzel olacakları umulan küçük cariyeler hazinedar ve kalfalar tarafından yetiştirilirdi.³¹

Çocuğun eğitimiyle kendi anneleri, dadı ve kalfası ilgilenirdi. Yürümeye başladıktan sonra ya kalfası ya da dadısı ile beraber aynı yaştaki çocuklarla oynar, kalfa ya da dadı nezaretinde bahçelere çıkar, küçük cariyelerle vakit geçirirlerdi.³² Cariyelerin sayısı sultanların yaşlarına göre değişiklik gösterirdi. Ayrıca bu cariyeler her ay Hazine-i Hassa'dan maaş alırlardı.

Zekiye Sultan 8 yaşındayken (1880) 6 cariyesi vardı. 10 yaşına geldiğinde carие sayısı 8'e yükseltildi.³³ Cariyeleri, Zekiye Sultan'ın düğününden sonra, sultanın ikametine tahsis edilen Tarlabası Sarayı'na geçtiler.³⁴

2. EĞİTİMİ

Şehzadeler ve sultanlar okuma çağına gelince saray adetlerine göre çoğu zaman padişahın da katıldığı törenlerle besmele-i şerifi çekerek derse başlarlardı. Bazen besmeleyi padişahın kendisi çektirirdi.³⁵ Derse başlamadan önce gelenek olduğu üzere sultanların hocalık takımları hazırlanır ve dersane tahsis edilirdi. Hocalık takımlarının içinde genellikle bir cüz elifbe, padişah tarafından verilmesi gelenek olan bir amme cüzü, kapakları tuğralı, inci ve sırma işlemeli üzeri pırlanta elmasla süslü kadife cüz kesesi, bir tane roje elmasla süslenmiş gümüşten yapılmış küre rahle, inci, sırma ve tırtıl işlemeli bir atlas minder, iki tane pırlanta elmaslı altın hilal³⁶, bir tane sırma işlemeli, sırma saçaklı kadife kaplı yaldızlı ağaç rahle, klaptan saçaklı, gümüş bürümcük telli rahle örtüsü, beş tane pırlanta elmaslı iğne, inci, sırma ve tırtıl işlemeli ve yine harçları bunlardan olan entari, bir tane inci, sırma ve tırtıl işlemeli, harçlı mor atlas başlığı, bir

³¹ Ç. Uluçay, *Harem*, s.17.

³² Ç. Uluçay, *Harem*, s.85.

³³ *Y.EE.d*, nr.883, s.201. Böylelikle cariyelerinin sayısı baş carие Neremser, Sezai, Hubser, Avazdil, İspantiyar, Nevfidan, Zerfidan ve Fedai kalfalar olmak üzere 8'e çıktı (*Y.EE.d*, nr.883, s.200-202; *HH.d*, nr.16759, s.1). 16 yaşındayken ise yine, baş carие Neremser, Sezai, Avazdil, Nevfidan, Zerfidan, Fedai, Tiryandefil, Mestiale, Ruyigül, Belkıs ve Naviguster? Kalfalar olmak üzere 11 cariyesi vardı. Baş carие Neremser Kalfa 75 ve diğer cariyeler her ay Hazine-i Hassa'dan 50 kuruş maaş alıyordu (*Y.EE.d*, nr.891, s.70).

³⁴ *Y.EE.d*, nr.891, s.70.

³⁵ Ç. Uluçay, *Harem*, s.86.

³⁶ Okumaya yeni başlayan çocuklara heceledikleri harfleri birer birer göstermeye yarayan, kemik, fildişi ve gümüş gibi maddelerden yapılan ince çubuklara hilal denirdi (A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.117).

tane fermayış şal, bir tane telli bohça bulunurdu.³⁷ Yıldız Sarayı'na naklolununcaya kadar dersler Topkapı Sarayı'ndaki şehzadeler dershanesinde; Yıldız'da ise küçük mabeyn odasında ya da sarayın içindeki köşklerden birinde kurulan dershanede yapılırdı.

Zekiye Sultan 7 yaşındayken abisi Mehmet Selim Efendi, Mecid Efendi, Şevket Efendi, Seyfeddin Efendi, Tevfik Efendi, Esmâ Sultan ve bazı bendegân çocuklarıyla birlikte İhlamur Köşkü'nün mektep olarak kurulan dairesinde özel suretle tayin edilen muallime vasıtasıyla eğitime başladı.³⁸ Dersler Türkçe, coğrafya, hüsn-i hat (güzel yazı), Kuran-ı Kerim, dürriyekta okunması, Fransızca, Fransızca hüsn-i hat ve Lafonten hikâyelerinin ezberinden oluşuyordu. Ders döneminin sonunda günümüzde olduğu gibi imtihan yapılırdı. Zekiye Sultan diğer öğrencilerle birlikte dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa ve Mekatib-i Askeriye Nazırı Ethem Paşa tarafından imtihan edildi. İmtihan sırasında II. Abdülhamid, sadrazam Küçük Mehmet Said Paşa, Mahmut Nedim Paşa, Savfet Paşa, Hayrettin Paşa, Avni Paşa ve Gazi Osman Paşa gibi bazı devlet ricali de hazır bulunmuşlardı.³⁹

Sultanların eğitim hayatı bununla sınırlı değildi. Evlendikten sonra da özel hocalar tutarak özellikle müzik ve Fransızca eğitimlerine devam ederlerdi.

Batı müziğini seven ve çocuklarının da müzikle ilgilenmesine özen gösteren II. Abdülhamid⁴⁰, çocuklarına saraydaki örgün eğitimin dışında özel olarak musiki ve sanat eğitimi de aldırılmıştı. Çocuklarının hemen hepsi çeşitli enstrümanlar çalar ve beste yapardı. Şehzade Mehmet Burhanettin Efendi viyolonsel çalardı.⁴¹ Naime ve Ayşe Sultanlar François Lombardi'den piyano dersleri almış⁴², Şadiye Sultan piyanonun yanında mandolinle de ilgilenmişti.⁴³ Zekiye Sultan ise küçük yaştan itibaren, yine Lombardi'den aldığı piyano ve müzik eğitimini⁴⁴ evlendikten sonra Fransız Madam Avisnad Bavis'le sürdürdü.⁴⁵ Kendisinin hem alaturka hem de alafranga müziğe ayrı bir ilgisi vardı. İleride daha ayrıntılı bir biçimde değineceğimiz gibi saray ve konağında

³⁷ Ç. Uluçay, *Harem*, s.86.

³⁸ 1 Haziran 1880 (22 Cemaziyelahir 1297), Y.EE, 72/131.

³⁹ 1 Haziran 1880 (22 Cemaziyelahir 1297), Y.EE, 72/131.

⁴⁰ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.29.

⁴¹ V. Kosal, *Osmanlı'da Klasik Batı Müziği*, EKO Basım Yayıncılık, İstanbul 2001, s.79-84.

⁴² A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.119.

⁴³ Ş. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.14.

⁴⁴ Y. Öztuna, *a.g.e.*, s.318.

⁴⁵ 11 Ocak 1898 (17 Şaban 1315), İ.TAL, 127/1315 Ş-051.

dönemin en ünlü müzisyenleriyle musiki cemiyetleri tertip etmek onun yaşamının mühim bir kesitini oluştuyordu.

3. EVLİLİĞİ, EŞİ ALİ NURETTİN PAŞA VE ÇOCUKLARI

3.1. Nişanlanması

15. yüzyıl ortalarına kadar padişah kızları Osmanlı yönetici sınıfının üyeleriyle evlenmekle birlikte siyasi amaçlarla Anadolu'daki Türk beyliklerinin hükümdarları veya onların oğullarıyla da evlendirildiler.⁴⁶ Anadolu'da siyasi birlik kurulduktan sonra doğal olarak hanedanlar arası evlilik ortadan kalktı. Damat adayları bütünüyle sadrazam, vezir, kaptan paşalar ve önemli devlet adamları veya onların oğullarından seçilmeye başlandı.⁴⁷ Bu seçimi padişah yapardı ve çoğu kere siyasi konjonktürü göz önünde tutarak damat adayını seçerdi.⁴⁸ Gücünden yararlanmak istediği bir paşayla veya paşa oğluyla kızını veya yeğenini evlendirirdi. Sultanın ve damadın ise seçme ya da reddetme hakkı yoktu. Önceki yüzyıllarda padişahların sultanları nişanlama yaşı beşiğe kadar inmekteydi. Çocuk yaştaki evliliklerde gelenek olduğu üzere zifaf, sultanın bulûğa ermesi şartına bağlanırdı.⁴⁹

Zekiye Sultan da geleneğe uygun olarak Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın büyük oğlu Ali Nurettin Paşa'yla nişanlandı. Düğün ve çeyiz hazırlıklarına 1887 yılında başlanması sultanın bu tarihte nişanlı olduğunu göstermektedir.

Nurettin Paşa damat olduğu zaman kamuoyunca ve devlet hizmetlerinde tanınmayan bir şahsiyetti. Babası Gazi Osman Paşa ise geçmişinde önemli askeri

⁴⁶ Mesela, Çelebi Mehmet kızlarından Selçuk Hatun'u Candaroğlu İbrahim Bey'e; Sultan Hatun'u yine Candaroğulları'ndan Çankırı sancakbeyi Kasım Bey'e; Hafsa Hatun'u ise veziriazam Halil Paşa'nın oğlu Mahmut Çelebi'ye vermişti (Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.11-13). Osmanlı Hanedanının evlilik siyasetleri için ayrıca bkz., Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.87 vd; A.D.Alderson, *a.g.e.*, s.139-159.

⁴⁷ Kanuni Sultan Süleyman'ın damat sadrazamları saltanatının olağan özelliği haline getirmişti. Sadrazamlarının üçü – İbrahim, Lütfi ve Kara Ahmet- kızkardeşleri Hatice, Şah ve Fatma ile evliyidiler. Kızı Mihrimah Sultan'ı ise Sadrazam Rüstem Paşa'ya vermişti. Devrin son iki sadrazamı – Semiz Ali Paşa ve Sokollu Mehmet Paşa- Kanuni'nin torunlarıyla evliyidiler (Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.89).

⁴⁸ 19. yüzyılda sultanlardan bazıları eşlerini görerek ya da fotoğraflara bakarak seçmişlerdi. Abdülmecid'in kızlarından Mediha Sultan aşık olduğu Samipaşazade Necip Bey ile kendi isteği üzerine evlenmişti (Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.160). Ayşe Sultan da ikinci eşi Ahmet Nami Bey'i fotoğrafından beğenmişti (A. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.160). Verdiğimiz örnekler hanedanın genel evlilik siyaseti içinde istisna teşkil etmektedir. Ayrıca, sultanların verdikleri bu evlilik kararları yine padişahın onayı ile gerçekleşmekteydi.

⁴⁹ A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.26. Bu bebek ve küçük yaştaki nişanlamalar damatların siyasi gücünün bir an önce kullanımı gerekçesiyle olabildiği gibi, eğlenceye düşkün bazı padişahlara eğlence vesilesi olmasından dolayı da yapılabiliyordu. Örnekler için bkz., Çağatay Uluçay, "Beş Yaşında İken Nikâhlanan ve Beşikte Nişanlanan Sultanlar", *Yeni Tarih Dergisi*, Nisan 1957, I/4, s.103-107.

başarıları olan ve halkın kendisine sevgi ve hayranlık duyduğu bir askerdi. Paşanın siyasi güç ve nüfuzu ve padişahın bundan destek almak istemesi böyle bir yakınlığın sebepleri arasında olabilir. Gazi Osman Paşa'nın Abdülhamid nazarındaki hürmet ve kıymeti hangi gerekçeden kaynaklanırsa kaynaklansın var olan bu samimiyet Nurettin Paşa'nın damat seçilmesiyle bir adım daha öteye geçmiştir. Bu dünürlük bağı sadece Nurettin Paşa'nın damat yapılmasıyla da kalmamıştı. II. Abdülhamid, 1898'de Naime Sultan'ı da Gazi Osman Paşa'nın diğer oğlu Kemalettin Paşa'yla evlendirmişti.⁵⁰

3.2. Çeyiz ve Düğün Hazırlıkları

Sultanların çeyiz masraflarını Maliye Hazinesi, yani devletin hazinesi karşılardı. Sultanı evlendirmek belli bir program ve gelenek çerçevesinde olurdu. Mücevherler, kürkler, elbiseler, nişan takımı, gümüş eşyalar, yatak takımları, mutfak ve kiler takımları, seccade ve hamam takımları gibi oldukça geniş kalemlerden oluşan çeyizleri hazırlamak; sultanlara tahsis edilen sarayları tamir etmek ya da genişletmek ve eşyasını düzenlemek; nişan, nikâh ve düğün törenlerini, eğlencelerini ve ziyafetlerini tertip etmek azımsanamayacak masraflara yol açardı. Sultan düğünlerinin şaşaa ve debdebesi sultanın konumuna göre değişse de en tasarruflu bir düğünde bile söz konusu hazırlıklar yapılırdı. Dolayısıyla devletin mali gücünün ve ekonomisinin zayıf olduğu dönemlerde saray düğünlerine yapılan masraflar hazineye ağır bir yük getirirdi. Bu nedenle, tek bir düğünle birden fazla sultanı evlendirmek bu konuda yapılan tasarruf önlemlerinden birini oluşturuyordu.

Zekiye Sultan'ın nişanlı olduğu dönemde hanedanda başka sultanların da evlenme yaşı gelmişti. II. Abdülhamid, amcası Abdülaziz'in kızlarından Saliha Sultan'ı Teftiş-i Askerî Komisyon-ı Âlisi ikinci reisi İsmail Hakkı Paşa'nın oğlu ve Yaverlerinden Kolağası Ahmet Zülkifl Beyefendi'ye;⁵¹ Nazime Sultan'ı Yaver-i Ekremlerinden İbrahim Derviş Paşa'nın oğlu Binbaşı Halit Beyefendi'ye; Esma Sultan'ı

⁵⁰ Naime Sultan Kemalettin Paşa'dan 1904 yılında boşandı ve vezirlerden İşkodralıza Celalettin Paşa ile evlendi. Kemalettin Paşa'nın Naime Sultan'ı, V. Murat'ın kızı Hatice Sultan ile aldatması yüzünden bu evlilik sona ermiş ve Kemalettin Paşa Bursa'ya sürgüne gönderilmişti (Betül Kübra Bağçe, "II. Abdülhamid'in Kızı Naime Sultan'ın Hayatı", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.52, 95).

⁵¹ Saliha Sultan'ı, babası Abdülaziz Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya nişanlamıştı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle düğünleri gecikti. II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra bu nişanı bozdu (Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.164; N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.31).

Seryâveri Çerkez Mehmet Paşa'ya nişanladı. 1887 yılının sonbaharında, Zekiye Sultan'ın çeyiz hazırlıklarına hemen başlandı.

Sultanlar evlenecekleri zaman ikametlerine ayrı bir saray ya da konak tahsis edilir, düğünden sonra padişah sarayından ayrılarak kendi sarayına yerleşirlerdi. Tarlabası'nda bulunan saray Zekiye Sultan'a; Mercan'da bulunan Âli Paşa konağı birlikte ikamet etmek üzere Saliha ve Nazime Sultanlara; Kabataş'ta bulunan bir konak da Esmâ Sultan'a tahsis edildi.⁵²

II. Abdülhamid düğün hazırlıklarının tamamlanmasında tasarruflu bir tutum sergiledi. Sultanların çeyizinin, konakların tamir ve tefrişinin, sultanlara verilecek olan atıyyenin⁵³ ve düğün yemeğinin ihtişama ve müsrifliğe kaçmadan tasarrufla düzenlenmesini istedi. Ayrıca, Maliye Hazinesi'nin sıkıntılı günlerinde hazineye yüklenmemek için Zekiye Sultan'ın çeyiz masraflarını kendisinin karşılayacağını da bildirdi.⁵⁴ Toplam masraf 60.080 lira olarak hesaplandı.⁵⁵ Bu miktarın 45.060 lirası Saliha, Nazime ve Esmâ Sultanlar için Maliye Hazinesi'nden tahsis edildi.⁵⁶ Daha önceki dönemlerde yapılan harcamalarla mukayese edildiğinde bu meblağın az olduğu görülmektedir. Örneğin, II. Mahmud'un kızı Atiye Sultan'ın sadece çeyizi için 3.037.519.5 kuruş, yani 30.375 lira harcanmıştı.⁵⁷

Saray düğünlerine yapılan masraflar kamuoyunda muhalif kesimlerce padişahı eleştiririnin bir aracı haline gelebiliyordu. Bu tarz eleştirilerden uzak kalmak isteyen II. Abdülhamid, sultanların düğünleri için gazetelere verilecek olan ilanda özellikle kızının çeyiz masraflarını kendisinin karşılayacağı hususunun ve düğün hazırlıklarında mümkün olduğunca tasarruflu davranılacağını yer almasını istemişti.⁵⁸ Düğün masraflarının kaynağı basının ilgilendiği konulardan biriydi. Paris Gazetesi'nin 13 Mayıs 1889 tarihli nüshasında çıkan bir yazıda, eleştirilere maruz kalan padişahın bu

⁵² İ.DH, 1038/81665; 1049/82435.

⁵³ Padişahların verdikleri hediyeler ve bahşişler hakkında kullanılan bir tabirdir (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2004, I, 110).

⁵⁴ 27 Eylül 1887 (9 Muharrem 1305), İ.DH, 1049/82435.

⁵⁵ 25 Eylül 1887 (7 Muharrem 1305), HH.DPO, 4/8, s.4; 27 Eylül 1887 (9 Muharrem 1305), İ.DH, 1049/82435; 11 Mart 1889 (9 Recep 1306), Y.PRK.HH, 21/17.

⁵⁶ Bu miktarın haftada 7.500 liralık taksitlerle altı haftada Hazine tarafından ödenmesi uygun bulundu (29 Eylül 1887/11 Muharrem 1305, İ.MMS, 94/3931). Ancak, hazinenin düzenli ödeme yapamadığı anlaşılmaktadır. 1888 yılına gelindiğinde kararlaştırılan meblağın 8.000 lirasının tahsil edilemediği görülmektedir. Bu miktarın da tahsil edildiği zaman mücevherat bedeli olarak Kuyumcubaşı Karabet Ağa'nın alacağına ödenmesi planlanmıştı (8 Kasım 1888/4 Rebiülevvel 1306, Y.MTV, 36/49).

⁵⁷ Ç. Uluçay, *Harem*, s.94.

⁵⁸ 29 Eylül 1887 (11 Muharrem 1305), İ.DH, 1051/82525.

düğün için gayet tasarruflu davrandığı vurgulanmaktaydı. Düğünde icra edilen protokolün geleneklere göre yapıldığı ancak, eski padişahların zamanında görülen şaşaalı düğün ziyafetlerinin bu sefer yapılmadığı ve padişahın fazla israfa neden olan ziyafetleri iptal ettiği belirtilmekteydi. Ayrıca, II. Abdülhamid'in düğün masraflarını, Almanlardan aldığı borcun ilk taksitinden ödediği ve Hazine-i Hassa'nın masrafları Hazine-i Maliye'ye yüklemeye çalıştığı iddia edilmekteydi. Gazete bu iki hususun da asılsız olduğunu yazmış ancak, düğün masraflarının hepsinin sadece Hazine-i Hassa tarafından ödendiğini belirterek de yanlış bir bilgi vermiştir.⁵⁹

3.3. Sultan'ın Çeyizi

Daha önce bahsettiğimiz gibi sultanların çeyizleri tasarrufa riayet edilerek hazırlandı. Ancak, burada sultanların çeyiz ve sarayları için gereken eşyaların eksik alınması değil, gösterişe kaçarak gereksiz harcamaların yapılmaması kastedilmektedir. Daha önceki dönemlerde, mesela Abdülmecit döneminde, sultan çeyizlerinin ve düğünlerinin masrafı devletin mali gücünü sarsacak raddeye varmıştı.⁶⁰ Sonuçta, bir gelinin sahip olduğu çeyiz aynı zamanda onun toplumdaki statüsünü yani sosyal sınıfını ve mensup olduğu ailenin servet ve kudretini de yansıtmaktadır. Dolayısıyla hanedan mensubu olarak hem Zekiye Sultan hem de diğer sultanlar için bir sultanın çeyizinde olması gereken eşyalar hazırlandı.

Sultanın çeyiz listesi⁶¹ mücevherler, elbiseler, nişan takımı, damada verilmesi adet olan eşyalar, seccade ve abdest ve hamam takımı, yatak vesaire takımı, gümüş eşyalar, madeni eşyalar ve kiler takımı olmak üzere 8 başlık altında toplanabilir. Bunların yanında atıyye-i seniyye, sarayların eşya ve tamirat masrafı ile düğün yemeği ayrı bir kalem olarak listeye eklenmişti. Tarlabası Sarayı'na döşenen mobilya ve mefruşatın listesi ise sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

Sultana mücevher olarak 3.000 lira değerinde 1 adet murassa taç, bir çift sırma küpe, bir adet bilezik ve bir tane de pırlanta yüzük hazırlanmıştı. Nişan takımında birer tane altın sigara tabakası, altın sigaralık, sırma ve inci işlemeli fes örtüsü, gümüş kulplu tepsi ve bir top şal vardı. Elbise olarak inci, sırma ve elmas işlemeli iki çeşit entari,

⁵⁹ 13 Mayıs 1889 (13 Ramazan 1306), Y.PRK.HR, 12/5.

⁶⁰ Leylâ Saz, *Harem'in İçyüzü*, Milliyet Yayınları, 1974, s.194.

⁶¹ HH.DPO, 4/8. Saliha, Esma ve Nazıme Sultanların çeyizi de aynı listeden oluşmaktadır.

bunlara uygun iki çeşit fotin, 4 tane kürk, yine sırma, inci ve elmas işlemeli bir peçe duvak; damat için kürkler, keten ve fanila gömlekler, keten mendil ve çoraplar, gümüş berber takımı, berber çantası ve ustura takımı gibi çeşitli eşyalar hazırlanmıştı. Seccadeler, hamam ve abdest havluları, yorgan ve yastıklar, minderler, yatak örtüleri ve çarşafı, yemek ve sofra örtüleri gibi çeşitli çeyiz eşyaları da inci ve sırmalarla süslenmişti. Atlas ve kadife üzerine sırma ve inci işlemeli minderli seccadeler, sırma işlemeli yemek nihaileri bu eşyalara örnek gösterilebilir.

Çeyizindeki gümüş eşyalar toplamda 210 adetti. Bu eşyalar gümüş fener, yaldızlı yaşmak aynaları, hamam tasları, buhurdanlar, gülabdanlar, şamdanlar, kandiller ve ibrikli leğenler gibi çeşitli ev eşyalarıyla birlikte elmas işlemeli kahve askıları, kahve zarfları, kahve tablası, yaldızlı yemek ve kahvaltı tepsileri, kahvaltı tabakları, şerbet kupaları, gümüş kapaklı ve tabaklı bardaklar, gümüş kaplı yemek iskemlesi, gümüş kabartmalı ekmek kutusu, gümüş tuzluk, elmas ve mercan işlemeli çatal, bıçak ve kaşıklar olmak üzere çeşitli mutfak eşyalarından oluşuyordu. Gümüş mutfak eşyalarının yanında pirinç, bakır, fakfon⁶², billur, porselen ve saksonya mutfak takımları da hazırlanmıştı. Porselen ve billur şerbet bardakları, saksonya kâseler ve sürahiler, kapağı mücevherli billur bardaklar ve tabaklar, saksonya çay takımları, fakfon tepsiler, kaşık kutusu, pirinç ve bakır çorbalık ve pilavlıklar bu eşyalar arasında zikredilebilir.

Çeyiz eşyalarının hepsi 8.420 lira tutmuştu. Bu miktarın 3.000 lirası mücevhere; 2.500 lirası elbiselere; 150 lirası nişan takımına; 120 lirası damat için hazırlanan eşyalara; 500 lirası seccade, abdest ve hamam takımlarına; 800 lirası yatak takımlarına; 1.000 lirası gümüş eşyalara; 350 lirası diğer madeni eşyalara ve kiler takımına harcandı. 2.500 liralık mefruşat, 300 liralık düğün yemeği, 1.000 liralık tamirat masrafı ve 2.000 liralık atıyyeyi de eklediğimiz zaman toplamda 14.220 liralık bir harcama yapıldı. Saliha, Nazime ve Esmâ Sultanların çeyizleri de aynı listeden, aynı eşyalardan ve aynı meblağlardan oluşmaktadır. Hazırlıklar arasındaki tek fark, ikametlerine verilen saray ve konakların tamirat masraflarında görülmektedir. Saliha ve Nazime Sultanlara verilen konak için 5.800, Esmâ Sultan'ın konağı için 400 lira harcanmıştı.

Yukarıda bahsedildiği gibi sultanların düğünlerinin 1887 yılının sonbaharında yapılması düşünülmüştü. Bu nedenle de kış gelmeden bir iki ay içinde hazırlıkların

⁶² Gümüş görünümlü bakır, nikel ve çinko alaşımı (Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2007, II, 1541).

tamamlanması hedeflenmişti.⁶³ Ancak, dört sultanın birden çeyizlerini hazırlamak ve saraylarını tamir ve tefriş etmek tahmin edildiği gibi kısa sürede olmadı. Bu hazırlıklar iki sene gibi uzun bir zaman aldı.

3.4. Nikâhı ve Düğünü

Zekiye Sultan'ın nikâhı 15 Mart 1889 (13 Recep 1306) yılında Perşembe günü Yıldız Sarayı'nda kıyıldı. Nikâhta gelenek olduğu üzere gelin ve damat vekâleten temsil edildi. Sultanın vekilliğini dönemin Darüssaade Ağası Mehmet Yaver Ağa, şahitliğini başkâtip Süreyya Paşa ile başmusahip Mehmet Cevher Ağa; Nurettin Paşa'nın vekilliğini sadrazam Mehmet Kamil Paşa, şahitliğini Adliye Nazırı Ahmet Cevdet Paşa ile Evkaf Nazırı Mustafa Paşa yaptı.⁶⁴ Nikâh vekiller, şahitler ve davetliler huzurunda dönemin şeyhülislamı Ömer Lütü Efendi tarafından kıyıldı. Yine Ömer Lütü Efendi tarafından dualar edildi ve baş imam ile ikinci imam tarafından aşr-ı şerif okundu. Törende padişah tarafından müneccim başına 4.000, teşrifatçıya 5.000, Ayasofya Şeyhi'ne 3.000 ve Sultanahmet Şeyhi'ne 2.500 kuruş ihsan edildi.⁶⁵

Sultanın düğünü ise 2 Nisan 1889 (1 Şaban 1306) da Salı günü yapıldı. II. Abdülhamid döneminde düğün ziyafetleri Yıldız Sarayı'nın Mabeyn Dairesi'nde verilirdi. Zekiye Sultan'la birlikte diğer sultanların düğün ziyafeti de burada yapıldı. Öğleyin başlayan ziyafet 3 gün devam etti. Birinci gün ziyafete ilk olarak Ömer Lütü Efendi, Şerif Abdullah Paşa, Seyid Fazıl Paşa gibi dönemin uleması ve şeyhleri katıldı. Yemekten önce, II. Abdülhamid'in huzurunda mevlid-i şerif okundu. Daha sonra sarayın üst katında ziyafet verildi. Mevlevi Meşayih, Meclis-i Meşayih Reisi ve üyeleri ile imam ve hatiplere padişah tarafından atiyeler verildi. Akşam da üst düzey devlet ricali ile memurlara ziyafet düzenledi.⁶⁶

Çarşamba günü akşam vakti sarayın Muayede salonunda bendegân, sefir ve maslahatgüzarlara müzik eşliğinde ziyafet verildi. Üst katda büyük bir sofada sefirler sağ tarafa, bendegân sol tarafa dizilip II. Abdülhamid'i tebrik ettiler. Yemekten sonra

⁶³ İ.DH, 1049/82439.

⁶⁴ 19 Mart 1889 (17 Recep 1306), Y.PRK.TŞF, 2/59; Y.PRK.SGE, 2/101.

⁶⁵ Y.PRK.TŞF, 2/59. Darüssaade Ağası Mehmet Yaver Ağa dört sultanın da nikâh vekilliğinde bulunmuştu. Saliha, Nazıme ve Esmâ Sultanların nikâhı Zekiye Sultan'ın nikâhından 4 gün sonra, yine Şeyhülislam Ömer Lütü Efendi tarafından Yıldız Sarayı'nda kıyıldı. Bu sultanların da mihr-i muaccel ve mihr-i müecceli 1.001 kuruş olup nikâh merasiminde müneccimbaşı 4.000, teşrifatçı 7.500, Ayasofya Şeyhi 3.000, Sultanahmet Şeyhi 2.500 kuruş almıştı.

⁶⁶ Y.PRK.TŞF, 2/56; İ.DH, 1128/88163; *Tercümân-ı Hakikât*, nr.3241, s.2; nr.3245, s.2.

misafirlerin hepsi padişah tarafından taltif edildi. Düğünün üçüncü günü Mabeyn-i Hümayun dairesinin alt katındaki misafir odasında damatların şerefine yemek verildi.⁶⁷

Düğün devam ettiği müddetçe İstanbul ve civarında bulunan medreselere, mekteplere, karakolhanelere ve askerlere zerdeli pilav, et ve tatlı dağıtıldı.⁶⁸

Sultan düğünleri sadece nikâh töreni ve padişah sarayında verilen düğün ziyafetleriyle sınırlı değildi. Saray gelenekleri çerçevesinde ve belli bir program dâhilinde çeşitli tören ve alaylar düzenlenirdi. Nikâhtan sonra nişan ve çeyiz alayı yapılırdı. Damadın gelin için hazırladığı nişan takımı padişah sarayına alay ve mızıka eşliğinde götürülüp sultanın başağasına teslim edilirdi. Yine sultanın damat için hazırladığı nişan bohçası da ağalar vasıtasıyla damada götürülür ve sultan, nişan takımını getirenlere para verirdi.⁶⁹ Sultanın çeyizi de padişah sarayından çıkarılarak alay eşliğinde saraylılar tarafından sultana tahsis edilen saraya götürülürdü.⁷⁰ Günümüzde olduğu gibi saray düğünlerinde de kına gecesi yapılırdı. İleri gelen devlet adamlarının hanımları davet edilir ve padişahın kadınefendileri tarafından haremde ağırlandı. Gelen hanımlar eşlerinin makam ve mevkilerine uygun olarak hediyeler getirir ve dışarıdan gelen davetli hanımlar o gece haremde misafir edilirdi.⁷¹ Haremin saz takımları ve oyuncularını tavşan ve köçek gibi oyunlar oynayarak hem harem halkını hem de misafirleri gece geç saatlere kadar eğlendirir ve misafirlere meyve ve şekerleme dağıtırdı.⁷²

Kına gecesinden sonra, ertesi gün gelin alayı yapılırdı. Gelin alayında ise sultan bir arabaya veya saltanat kayığına bindirilerek başağası, darüssaade ağası ve harem ağaları gibi saray görevlileri ile teşrifat memurları ve yüksek rütbeli rical refakatinde ve davul zurna eşliğinde kendi sarayına götürülürdü. Sultanın sarayına giden güzergâhta İstanbul halkı da hazır bulunup alayı seyrederdi.⁷³ Teşrifatçı kalfaların çoğu alaydan önce sultanın sarayına gider ve gelen misafirleri karşılardı. Harem-i hümayunun incesaz takımı ve bando takımı sultanın sarayının sofa ve bahçesinde alaya eşlik ederdi.⁷⁴ Böylelikle, sultanın sarayında da düğün ziyafeti verilir ve köşeye oturma merasimi

⁶⁷ Y.PRK.TŞF, 2/56.

⁶⁸ Y.PRK.TŞF, 2/56; HH.İ, 74/42, 74/69; *Tercümân-ı Hakikât*, nr.3245, s.2.

⁶⁹ Refia Sultan'ın nişan alayı için bkz., A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.29.

⁷⁰ Fatma Sultan'ın çeyiz alayı için bkz., Ç. Uluçay, *Harem*, s.105.

⁷¹ Ç. Uluçay, *Harem*, s.97-98.

⁷² L. Saz, *a.g.e.*, s.167-168.

⁷³ Ç. Uluçay, *Harem*, s.105-106.

⁷⁴ L. Saz, *a.g.e.*, s.169.

gerçekleştirildi. Damat, babası tarafından sarayın selamlık kapısına kadar getirilip kızlarağasına teslim edilir, ağalar refakatinde hareme girerek gelini oturduğu tahtvâri bir kanepeden kaldırırdı. Sultanı, bir kolundan eşi diğer kolundan da kızlarağası tutarak sarayın gelin odasına getirir ve gelin için hazırlanan köşesine oturturdu.⁷⁵ Birlikte birkaç sultan evlendiği zaman köşeye oturma merasiminde yaşı büyük olan sultana öncelik verilir ve yaş sırasına göre sultanların sarayına gidilirdi. Bu nedenle, ilk önce Saliha ve Nazime Sultan'a ve daha sonra Zekiye Sultan'ın sarayına gidildi. Sultanlar arasında hemen her hususta yaş eskiliğine bakılırdı.⁷⁶

Zekiye Sultan düğün ziyafetinin ikinci günü sarayına götürüldü. Damatlar ise ertesi gün Mabeyn ricalinden birkaç şahısla birlikte ve baş imam ve ikinci imamın nezaretinde sultanların saraylarına gittiler. Burada da namaz kılınarak dua edildi.⁷⁷ Gazi Osman Paşa da Zekiye Sultan'ın sarayına geçerek akşam yemeğini orada yedi.⁷⁸

3.5. Ali Nurettin Paşa ve Evlilikleri

Daha önce bahsedildiği gibi Gazi Osman Paşa'nın büyük oğlu olan Nurettin Paşa 1867'de İstanbul'da doğdu.⁷⁹ Annesi Sultan Abdülaziz'in saraylılarından Zatıgül Hanım'dı. Müşir Ömer Neşet Paşa'nın kızkardeşi olan Zatıgül Hanım Çerkez'di ve 1940 yılında vefat etti.⁸⁰ Nurettin Paşa'nın üç erkek kardeşi vardı. Bunlardan Kemalettin Paşa, Zekiye Sultan'ın kardeşi Naime Sultan'la evliydi. Cemalettin Bey Almanya'ya askerlik tahsiline gönderilmiş ve daha sonraları padişah yaveri olmuştu. En küçük kardeşi Hüseyin Abdülkadir Bey ise Kadıköy Depo Alayı'nda üçüncü tabur kumandanlığı vazifesini yapmış ve genç yaşta kansere yakalanarak vefat etmişti.⁸¹

Nurettin Paşa tahsilini Harbiye Mektebi'nin zadeğân, yani soylular sınıfında tamamladı.⁸² Zekiye Sultan'la evlendiği sene kolağalık⁸³ rütbesindeydi.⁸⁴ Düğünden 14

⁷⁵ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.70-71.

⁷⁶ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.72.

⁷⁷ 4 Nisan 1889 (3 Şaban 1306), Y.PRK.TŞF, 2/63.

⁷⁸ Y.PRK.TŞF, 2/56.

⁷⁹ Y. Öztuna, *a.g.e.*, s.318, 665; Şehzade Ali Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, s.425.

⁸⁰ Y. Öztuna, *a.g.e.*, s.318; Metin Hülâgü, *Gazi Osman Paşa Yaralı Mareşal*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2008, s.283.

⁸¹ M. Hülâgü, *a.g.e.*, s.285.

⁸² 7 Mart 1893 (18 Şaban 1310), Y.PRK.ASK, 88/89. Belgede Harbiye Mektebi'nde okuyan öğrencilerin listesi verilmektedir. Nurettin Paşa bu tarihte "Damâd-ı Hazret-i Şehriyârî" ünvanıyla mektebin üçüncü sınıfında gözükmektedir.

gün sonra yüzbaşılığa terfi etti.⁸⁵ 1890'da kaymakamlık,⁸⁶ 1891'de miralaylık,⁸⁷ 1892'de mirlivalık,⁸⁸ 1895'de feriklik⁸⁹ ve 1903 yılında müşirlik rütbesi verildi.⁹⁰ II. Abdülhamid tahttan indirilene kadar padişahın yaverlik hizmetinde bulundu.

Damatlara hanedanla kurdukları bağdan dolayı Maliye Hazinesi'nden her ay "sıhriyet maaşı" verilir, maaşın miktarı damadın rütbesine göre değişirdi. Zekiye Sultan'la evlendikten sonra Nurettin Paşa'ya 9.000 kuruş sıhriyet maaşı bağlandı⁹¹ ve 1900 yılında bu maaş 15.000 kuruşa çıkarıldı.⁹² Damatların ayrıca, bulundukları görevden dolayı aldıkları memuriyet maaşı ve tayinatı vardı. Nurettin Paşa tayinatı dâhil olmak üzere her ay 16.704 kuruş maaş alıyordu.⁹³ Böylelikle, paşanın her iki gelirinden eline geçen paranın 300 altından fazlasına karşılık geldiğini belirtmemiz gerekir.

II. Abdülhamid döneminde damatlar hem gelirleri hem de rütbeleri itibariyle oldukça iyi konumdaydılar. II. Meşrutiyetin ilanından sonra ise hayatlarında ikinci bir safha başladı. Damatlığın itibarı meşrutiyetle birlikte azaldı. Artık vezir ve müşir yapılmadıkları gibi ayda 300 altına varan ödenekler de maziye karıştı. Damatların ödenekleri, meşrutiyetin ilanından iki ay sonra, daha II. Abdülhamid tahttan indirilmeden Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü. Meclisin aldığı karar ve padişahın onayı ile diğer damatlar gibi Nurettin Paşa'nın da hem memuriyet maaşı hem de tayinatı kesildi. Elinde sadece sıhriyet maaşı kaldı ve o da 5.000 kuruş zamlı 20.000 kuruşa çıkarıldı.⁹⁴

⁸³ Yüzbaşılıkla binbaşılık arasındaki rütbenin adıdır (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 288).

⁸⁴ 13 Şubat 1889 (12 Cemaziyelahir 1306), İ.DH, 1122/87682.

⁸⁵ 16 Nisan 1889 (15 Şaban 1306), İ.DH, 1131/88309.

⁸⁶ 21 Mayıs 1890 (1 Şevval 1307), İ.DH, 1179/92238.

⁸⁷ 13 Mart 1891 (2 Şevval 1308), İ.DH, 1226/96018.

⁸⁸ 6 Temmuz 1892 (10 Zilhicce 1309), İ.DH, 280/100786; Y.PRK.SGE, 5/19; Y.MTV, 68/76.

⁸⁹ 4 Haziran 1895 (10 Zilhicce 1312), İ.TAL, 80/1312 Z-042.

⁹⁰ 10 Aralık 1903 (20 Ramazan 1321), İ.TAL, 318/1321 N-072. II. Abdülhamid döneminde damatların hemen hepsi müşirliğe yükseltildi. Saliha Sultan'ın eşi Ahmet Zülkifl, Nazıme Sultan'ın eşi Ali Halit ve Naime Sultan'ın kocası Kemalettin, Nurettin Paşa'yla birlikte müşir yapılmışlardı.

⁹¹ 12 Haziran 1900 (13 Safer 1318), Y.A.HUS, 407/55.

⁹² İ.ML, 39/1318 Ra-16.

⁹³ İ.DUİT, 3/4.

⁹⁴ 23 Eylül 1908 (27 Şaban 1326), İ.DUİT, 3/4. Damat Ahmet Zülkifl, Ali Halit ve Arif Hikmet Paşaların da memuriyet maaşları kesildi ve sıhriyet maaşları 20.000 kuruşa çıkarıldı. Damat Ferik Salih Paşa'ya ise rütbesi daha düşük olduğu için 10.000 kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı.

Padişahın tahttan indirilmesinden sonra damatların rütbeleri de tasfiye edildi. Tasfiye-yi Rütûb-ı Askeriyye Kanunnamesi gereğince Nurettin Paşa'nın müşirlik rütbesi 1909'da binbaşılığa çekildi. Nurettin Paşa bunun üzerine askerlikten istifa etti.⁹⁵

Nurettin Paşa'nın 19 Eylül 1910 yılında sadarete yazdığı bir arzuhalde, 1909 yılında sıhriyet maaşının da kesildiği anlaşılmaktadır. Paşa bu arzuhalinde hiçbir yerden maaş almadığını, 1889'dan 1909'a kadar olan 20 yıl boyunca almış olduğu sıhriyet maaşından her ay yüzde 5 emekli ve yüzde 1 mazuliyet aidatı kesildiğini belirterek kendisine mazuliyet maaşı bağlanmasını istedi.⁹⁶ Konuyu inceleyen Şurâ-yı Devlet mazuliyet maaşı bağlanması yerine ödediği aidatların faiziyle birlikte kendisine geri verilmesini kararlaştırdı.⁹⁷

Nurettin Paşa eğlence hayatına ve lükse düşkün bir insandı. Beyoğlu'na ve mesire yerlerine gitmeyi sever; ilkbahar gezintilerinde Kâğıthane piyasalarına iştirak ederdi.⁹⁸ Döneme ait hatıratlarda çapkınlıklarıyla yer alan Paşa, zevkine düşkün, süslü ve oldukça havaî biri olarak nitelendirilmektedir.⁹⁹ Kendisini sürgün yıllarında yakından tanıyan Şehzade Ali Vâsıb Efendi de hatıratında Paşa'nın hovarda bir yapısı olduğundan bahsetmektedir.¹⁰⁰ Paşanın bu havai yaşantısı İstanbul'da pek çok dedikodulara sebep olmuştu. Kendisinin bir iki Mısır prensesiyle gönül oyunları olup, hatta bunlardan birinin oğlunun babasına ve kardeşine hiç benzemeyerek Nurettin Paşa'ya pek benzediği söylentiler arasında yer almıştı.¹⁰¹ Paşa'nın âşıkane faaliyetlerinin muhatabı İstanbul'un eğlence mekânı olan Beyoğlu'ndaki hafif meşrep Rum kadınlarıydı. Bu kadınlardan Paşanın metresi olduğu iddia edilen Kamelya'nın bir gece evinde annesi ve uşağıyla birlikte öldürülmesi türlü yorumlara yol açmıştı. Cinayetin arkasında Zekiye Sultan ve II. Abdülhamid'in olduğu söylendi. Kamelya'nın paşanın metresi olduğuna ve cinayetin arkasında sarayın bulunduğu dair verilen bilgilerin ne kadar doğru olabileceğine değinmeden önce bu konuda yazılanlara bakalım.

İbnülemin Mahmut Kemal, Kamelya cinayetini bilen bir askeri ricalin verdiği malumata dayanarak hadiseyi şu şekilde anlatmaktadır:

⁹⁵ 7 Ekim 1909 (22 Ramazan 1327), İ. AS, 92/1327 N-097.

⁹⁶ ŞD, 655/3.

⁹⁷ ŞD, 655/3.

⁹⁸ Ahmet Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtlar*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1948, s.134.

⁹⁹ N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.13.

¹⁰⁰ Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s.166.

¹⁰¹ N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.13.

“Damad Nurettin Paşa bir aralık “Kamelya” namında güzel bir Rum kadınının dil dadesi olduğundan, zevcesi babasına arz-ı keyfiyet ve şikâyet etti. Kamelya’nın evine aldığı dostlar arasında yaveran-ı şehriyariden kaimmekam tıranlı Gani Toptani Bey ileri gelenlerdendi. Saraydan aldığı talimat üzerine kadının evine vaktli vakitsiz girüb çıkmağa başladı. Bir gece kadını ve gürültüye koşan annesiyle havlayan fino köpeğini rövelver kurşun ile yere verdi. Vak’anın şahidi olmadığından katil meydana çıkarılamadı. Yahud çıkarılmak istenmedi. Beyoğlu sefahat âlemlerinden belli başlı müdavimlerinden, kumar ve işret ile me’luf bir şahsı mütecaviz olan Gani, Kamelya’nın itlafından sonra saraydan gördüğü itimada güvenerek küstahlığını artırdı ve sarayı da bi zor eder oldu.”¹⁰²

Süleyman Kâni İrtem ve Nahid Sırrı Örik bu hadiseyle ilgili şu bilgileri kaydetmiştir:

“Beyoğlu’nda Nurettin Paşa’nın metresi olduğu rivayet edilen modistra Kamelya validesi, hizmetçisi, köpeğiyle birlikte katledilmişti. Zekiye Sultan’ın kocasını kıskanmak yüzünden bu katilde zimethal olduğu yolunda sözler çok deveran eylemiştir.”¹⁰³

“... Nurettin Paşa’nın kendisine pek düşkün olan sultanın üzerine kırmadığı ceviz kalmayarak mahbubelerinden ve Beyoğlu nazeninlerinden Kamelya isimlisinin nice zamanlar önce bir sabah evinde anası, uşağı ve hatta köpeği ile vurulmuş bulunduğunu şimdi çocukluk hatıralarım arasında buluyorum.”¹⁰⁴

“Güzel Kamelya Nasıl Öldürüldü?” başlığı altında ayrıntılı olarak bu hadiseye değinen Ercümen Ekrem Talu da İbnülemin Mahmut Kemal’in yazdığı gibi cinayeti işleyenin Gani Bey olduğunu ve olayın arkasında sarayın bulunduğunu ifade etmektedir. Nurettin Paşa’nın Beyoğlu’nda Kamelya’yı görüp âşık olması; Yaliya “Fransızca muallimi” sıfatıyla giren ancak, Nurettin Paşa’nın bekarlık yıllarından tanıdığı ve aslında aşk maceralarına aracılık eden Andon Efendi’nin yine Kamelya ile Nurettin Paşa arasında aracılık etmesi; Nurettin Paşa’nın Kamelya’ya annesiyle birlikte ev tutması; Bu macerayı bir şekilde Zekiye Sultan’ın öğrenmesi ve durumu II. Abdülhamid’e anlatması; Arnavut tüfekçilerinin başı olan Tahir Paşa vasıtasıyla Gani Bey’in olaya dâhil edilmesi; Kamelya ve ailesinin nasıl öldürüldüğü uzun uzadıya anlatılmaktadır.¹⁰⁵ Sarayın olayı oldukça gizli tuttuğunu belirtmesine rağmen E. Ekrem Talu’nun hadiseyi ayrıntılarıyla yazması bu olay üzerinden bir kurgu yapıldığını göstermektedir.

¹⁰² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, IV, 1363.

¹⁰³ Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü: Muzıka-i Hümayun ve Saray Tiyatrosu*, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s.191.

¹⁰⁴ N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.20.

¹⁰⁵ Ercümen Ekrem Talu, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Hece Yayınları, Ankara 2005, s.190-201.

Kamelya cinayetiyle ilgili bilgi veren bir diğer kaynak ise Necdet Rüştü Efe'nin yazmış olduğu “Beyoğlu Gülü Güzel Kamelya” başlıklı yazıdır.¹⁰⁶ Yazar bu hadiseyi Yıldız Sarayı Başkâtibi Emin Bey'den dinlediğini iddia etmektedir. Onun anlatımına göre, Zekiye Sultan II. Abdülhamid'in daveti olmaksızın saraya ansızın gitmiş ve Nurettin Paşa'nın Kamelya ile olan ilişkisini babasına bildirmişti. Bunun üzerine II. Abdülhamid Kamelya'yı araştırmak için başkâtip Emin Bey'i görevlendirdi. Emin Bey de Beyoğlu'nun en gizli âlemlerine kadar nüfuz etmiş olan hafiye memurlarını bu iş için görevlendirdi. Yapılan araştırmalar sonunda, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'nın emrindeki Çolak İsmail şöyle bir rapor getirdi:

“Rum cemaatinden Eleni, namı diğer Kamelya, aslen Arnavutköylü müteveffa papas Dimitrosun torunu ve bir marangoz kızı olup; halen otuz iki yaşında, orta boylu, balık etinde, buğday tenli, kestane renk gözlü bir hafif meşrep kadındır. Beyoğlu Kalyoncu Kolluğu'nda annesi ve emektar uşağı ile oturan bu kadın, ekser Pazar akşamları Taksim Bahçesi'ne devam etmekte ve rivayete göre Damadı Şehriyari Nurettin Paşaya olan ülfet ve kurbiyetile nüfuz kazanmaktadır”¹⁰⁷

Kamelya'nın hakikaten Paşanın metresi olup olmadığının öğrenilmesi için de Gani Bey görevlendirildi. Birkaç gün sonra Gani Bey, Nurettin Paşa'yı sivil kıyafetle Kamelya'nın evine girerken gördüğünü Emin Bey'e söyledi. Emin Bey bu durumu padişaha bildirdi. Meselenin duyulmadan, bir an önce çözülmesini isteyen padişah daha ne yapılması gerektiği konusunda bir karar verememiş ve kararını ertesi güne bırakmıştı. Ancak, Gani ansızın ortadan kayboldu. Başkâtip Emin Bey, kırk sekiz saat sonra Kamelya'nın öldürüldüğünü gazetelerden ve Zaptiye Nezareti'nin tezkiresinden öğrendi. Bu cinayet karşısında II. Abdülhamit ise kafasını sallamakla iktifa etti.¹⁰⁸

Tüm bu anlatılanlardan yola çıkarak Kamelya'nın Nurettin Paşa'nın metresi olup olmadığına kesinlik vermek mümkün değildir. Hadiseyi yazarlar gördüklerini değil duyduklarını kaleme almışlardır. Ancak, Kamelya'nın annesi ve uşağıyla birlikte öldürülmesi gerçek bir olaydır ve dönemin *Servet-i Fünûn* gazetesinde “Maktûle Kamelya” başlığı ile bu hadise özetle şöyle yazılmıştır:

“Beyoğlu'nda Taksim Sokağı'ndaki hanesinde validesi, uşağı ve köpeği ile beraber maktulen bulunan ahlak-ı hafife ashabından Kamelya'nın tafsilat-ı cinayeti bu nüshamızın havadis kısmında münderiçtir. Mesirelerde açık faytonla yalnız başına gezip kendini göstermek itiyadında olan şu zavallı

¹⁰⁶ Necdet Rüştü Efe, “Tarihte Güzel Kadınlar”, *Tarih Dünyası Mecmuası*, İstanbul 1953, S.5, s.170-172.

¹⁰⁷ N. Rüştü Efe, “a.g.m.”, s.171.

¹⁰⁸ N. Rüştü Efe, “a.g.m.”, s.172.

kadının bir kıt'a resmini Abdullah Biraderlerin fotoğrafından naklen neşreyledik. Maktulenin sinni 30 ile 40 arasında idi."¹⁰⁹

Hem haberin ayrıntısında hem de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde cinayetle ilgili ulaşabildiğimiz bir belgede¹¹⁰ bir vesileyle de olsa Nurettin Paşa'nın ismi geçmektedir. Buna göre, Kamelya'nın dostu Nurettin Paşa'nın berberi Yanko'dur. Bu nedenle zan altında kalmış ve cinayetten sorgulanmak üzere Galata Sarayı'na götürülmüştür. Sarayın cinayette bir parmağı olsa bile bunun resmi belgelere olduğu gibi yansıyamayacağı açıktır.

3.6. Çocukları

Sultan çocuklarından kız olanlara "Hanımsultan"; erkek olanlara "Beyefendi" ünvanı verilirdi. Sultan çocukları hanedanın birer üyesi olmakla birlikte saltanatta hiçbir hakları yoktu. Hanımsultanlara da sultanlar gibi maaş bağlanır ve tayinat verilirdi.¹¹¹ Zekiye Sultan 1892 yılında ilk çocuğu Ulviye Şükriye Hanımsultan'ı dünyaya getirdi.¹¹² Ulviye ismi sultanın küçük yaşta yanarak ölen ablasının ismiydi. Nitekim Ulviye Şükriye Hanımsultan'ın da ömrü uzun olmadı. Hangi sebeple öldüğü bilinmemekle birlikte Ayşe Sultan sekiz aylıkken vefat ettiğini belirtmektedir.¹¹³

1893'de ikinci kızı Fatma Aliye Hanımsultan doğdu.¹¹⁴ Kendisine 5 yaşındayken, Maliye Hazinesi'nden aylık 5.000 kuruş maaş bağlandı.¹¹⁵ 1907'de maaşı 10.000 kuruşa çıkarıldı.¹¹⁶ Fatma Hanımsultan 1911 yılında Mısırlı Yegen ailesine mensup Mehmet Muhsin Yegen ile evlendi. 5 Eylül 1912'de Osman Haydar Bey'i, 4 Eylül 1921'de Salih Zeki Bey'i doğurdu.¹¹⁷ Bunlardan Osman Bey 1938'de¹¹⁸ Fransız

¹⁰⁹ 15 Mayıs 1896 (2 Zilhicce 1313), *Servet-i Fünûn*, nr.270, s.10.

¹¹⁰ 11 Mayıs 1896 (28 Zilkade 1313), Y.PRK.UM, 34/119.

¹¹¹ Örnek oluşturması açısından Seniye ve Feride Hanımsultanların tayinatları için bkz., *HH.d*, nr.17475, s.2; nr.28995, s.3. Yine Feride, Seniye, Kadriye ve Münire Hanımsultanlara verilen kurbanlık koç ve koyun tahsisi için bkz., Y.PRK.HH, 36/16; 9/10.

¹¹² 12 Ekim 1892 (20 Rebiülevvel 1310), Y.PRK.MM, 1/69.

¹¹³ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.271. Murat Bardakçı, Ulviye Şükriye Hanımsultan'ın doğum tarihini 1890, ölüm tarihini 1893 olarak vermektedir (*Son Osmanlılar: Osmanlı Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü*, Gri Yayın, İstanbul 1992, s.214).

¹¹⁴ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.271. Şehzade Ali Vâsıf Efendi'nin hatıratında doğum tarihi 1891 olarak verilmektedir (*a.g.e.*, s.424).

¹¹⁵ 17 Mart 1898 (23 Şevval 1315), İ.ML, 25/1315 L-16.

¹¹⁶ 13 Mayıs 1907 (30 Rebiülevvel 1325), İ.HUS, 153/1325 Ra-86.

¹¹⁷ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.271; M. Hülagü, *a.g.e.*, s.284.

¹¹⁸ M. Hülagü, *a.g.e.*, s.284.

Kont Rosenberg'in kızıyla evlendi.¹¹⁹ Eşi 1979'da Fransa'nın Yvonne şehrinde kendisi ise 1988'de Paris'te vefat etti. 1924 yılında Fransa'ya giden Salih Zeki Bey ise bir süre Paris'te kaldıktan sonra Nice'e yerleşti. Daha sonra 1944-1960 yılları arasında Pau'da otel idareciliği görevinde bulundu. 1960'da İstanbul'a gelerek bir süre turizm şirketinde çalıştı. 1972'de Ülkü Becan'la evlendi. 18 Eylül 1973'te Fatma Yasemin adlı bir kızı ve 14 Aralık 1977'de Muhsin Osman isimli bir oğlu doğdu. Fatma Aliye Hanımsultan 1972'de İstanbul'da vefat etti. Cenazesi Ortaköy'de Yahya Efendi Türbesi'ne defnedilmiştir. Ancak mezarının yeri belli değildir.¹²⁰

¹¹⁹ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.271.

¹²⁰ Fatma Yasemin Yegen ile 17.10.2010 tarihinde yaptığımız telefon görüşmesinden alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

GELİRLERİ ve YATIRIMLARI

1.MAAŞI

Tanzimat öncesi dönemde devlet tarafından hizmet erbabına ve hanedan üyelerine maaş olarak nakit para yerine “dirlik” adı altında belli bir mahallin geliri tahsis edilirdi. Dirlik sistemi içerisinde sultanlara “paşmaklık” adı verilen ve yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan haslar ile mukataalar temlik edilir; sultanlar voyvodoları¹²¹ vasıtasıyla buraları yöneterek geçimlerini sağlardı.¹²² 1838’de Maliye Nezareti’nin kuruluşundan sonra gerçekleştirilen önemli reformlardan biri de memurlara ve başta padişah olmak üzere tüm hanedan üyelerine -eski gelirlerinin maliye hazinesine intikal etmesine karşılık olarak- maaş bağlanmasıydı.¹²³ Bu yeni usulle birlikte padişaha bağlanan maaş anlamındaki *tahsisât-ı seniyye* ve diğer hanedan üyelerinin maaşlarını ödemek için devlet hazinesinin bazı gelir kaynakları tahsis edilmişti. II. Abdülhamid döneminde Rüşumat Emaneti, Defter-i Hakani, Orman ve Meadin Nezareti ile çeşitli vilayetlerden elde edilen gelirler bu düzenleme doğrultusunda maaşlara kaynak gösterildi.¹²⁴

Maaş tahsisinde, sultanların konumları, yaşları ve medeni durumları belirleyiciydi. Bu nedenle, Zekiye Sultan’ın maaşı bekârlık ve evli olduğu dönem olarak iki kategoride ele alınabilir. Padişah kızı olmak maaş tahsisinde diğer sultanlara göre ayrıcalık sağlardı. Zekiye Sultan babası padişah olduğunda dört yaşındaydı. Tahtta çıktuktan sonra tasarruf tedbirlerine başvurduğu bilinen II. Abdülhamid bu çerçevede şehzade ve sultanların tahsisatlarını da düzenledi. Zekiye Sultan’la kardeşi Naime Sultan’a aylık 15.000 kuruş maaş bağlandı ve bu, dönemin bekâr sultanları arasında en

¹²¹ Gelirlerin idare ve tahsili için görevlendirilen memur.

¹²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s.165-166. Klasik dönem padişah kızlarının gelirlerine örnek olması için bkz., Türkan Duran, “I. Abdülhamid’in Kızı Esmâ Sultan’ın Hayatı (1778-1848)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.26.

¹²³ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.105.

¹²⁴ Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara 2000, s.118-120. Örneğin, 1888’de sultan maaşları Aydın ve Hüdavendigâr Vilayeti’nin gelirlerinden ödenmişti (Y.MTV, 34/23).

yüksek maaşı.¹²⁵ Eski padişahların bekâr kızları, Zekiye Sultan'dan büyük olsalar dahi daha düşük maaş alıyordu.¹²⁶

Evlenen sultanların maaşları kendi saraylarını açmalarından ve masraflarının çoğalmasından dolayı arttırılırdı. Zekiye Sultan'ın maaşı da nikâhından sonra 27 Mart 1889 (25 Recep 1306) tarihli iradeyle 75.000 kuruşa çıkarıldı.¹²⁷ Sultanın emrindeki arabacı maaşının 250 kuruş olması¹²⁸ 75.000 kuruşun gerçek değerini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Aynı iradeyle, Zekiye Sultan'la birlikte düğünleri yapılan Abdülaziz'in kızları Saliha, Nazime ve Esmâ Sultanların maaşları da 75.000 kuruşa yükseltildi. II. Abdülhamid döneminde evlenen bütün sultanlara konumları ve yaşları gözetilmeksizin aynı miktarda maaş bağlandı.¹²⁹ Böylelikle, Zekiye Sultan'ın bekârken bu sultanlardan daha yüksek olan maaşı evlenince eşitlendi. Ancak, bu eşitlik 1904 yılına kadar sürdü. Zirâ, bu tarihte yapılan bir düzenlemeyle sadece II. Abdülhamid'in kızları ve kızkardeşlerinin maaşlarına zam yapıldı ve Zekiye ile Naime Sultanların maaşı 21 Mart 1904 (4 Muharrem 1322) tarihli iradeyle 80.000 kuruşa çıkarıldı.¹³⁰ II. Abdülhamid'in o sene evlenen diğer kızı Naile Sultan'a da aynı maaş tahsis edildi.¹³¹

Sultanın hanedan üyeleri arasında sahip olduğu bu ayrıcalık babasının tahttan indirilmesiyle birlikte sona erdi. V. Mehmet Reşad döneminde Meclis-i Mebusan

¹²⁵ Sultanın, yedi yaşından (1879) nikâhına (Mart 1889) kadar olan dönemde aldığı maaş miktarı değişmemişti (12 Mayıs 1879/20 Cemaziyelevvel 1296, Y.PRK.HH, 5/4; Y.EE.d, nr.882, s.4, nr.883, s.4, nr.891, s.2; HH.d, nr.784, s.2, nr.16759, s.5; 24 Ocak 1889/22 Cemaziyelevvel 1306, nr.15000, s.2).

¹²⁶ Mesela, Zekiye Sultan'ın aylık 15.000 kuruş maaş aldığı dönemlerde, kendisinden 10 yaş büyük olan Saliha Sultan'ın aylık 10.800, 6 yaş büyük olan Nazime Sultan ve 2 yaş büyük olan Hatice Sultan'ın 7.200'er kuruş maaşı vardı. Ayrıca, Zekiye Sultan'la yaşıt sayılabilecek Esmâ, Emine ve Fehime Sultanlar da aylık 7.200'er kuruş maaş almaktaydı (12 Eylül 1887/23 Zilhicce 1304, Y.PRK.ML, 7/32). Zekiye Sultan'ın küçük yaştaki kız kardeşleri, 1-5 yaş arasında olan Şadiye, Ayşe ve Refia Sultanlar ise 7.500'er kuruş maaş alıyordu (Y.EE.d, nr.891, s.2).

¹²⁷ İ.DH, 1127/88087; HH.İ, 74/51. İradelerde ve maaş defterlerinde sultanın maaşı 75.000 kuruş olarak gözüktüğü de, kethüdası tarafından tutulan 1892 ve 1893 yılına ait muhasebe kayıtlarında miktarın 78.947 kuruş 10 para olduğu kayıtlıdır (Y.MTV, 77/119, 94/79). Bunun sebebi ise tahsis edilen maaş miktarına her ay 3.947 kuruşun mecdi farkı olarak eklenmesidir. Bu fark, 1 mecdiye'nin resmi kurda 19 kuruşa ve piyasa kurunda ise 20 kuruşa işlem görmesinden dolayı ortaya çıkmaktaydı. Devletin hesabına göre 75.000 kuruşun karşılığı olan 3.947 mecdiye, piyasada 78.947 kuruş 10 paraya karşılık geliyordu.

¹²⁸ HH.d, nr.786, s.1.

¹²⁹ 1901'de evlendirilen V. Murat'ın kızları Hatice ve Fehime Sultanlarla, 1908'de evlendirilen Emine Sultan'ın maaşı da aynıydı (28 Ocak 1904/10 Zilkade 1321, Y.MTV, 255/92; 9 Şubat 1908/6 Muharrem 1326, İ.HUS, 163/1326 M-18). Yaşları çok daha büyük ve Padişah Abdülmecid döneminde evlenmiş olan, Cemile, Mediha ve Seniha Sultanların, II. Abdülhamid'in kızkardeşleri olması hasebiyle, hâricte yaşayan sultanlar arasında en yüksek maaşı aldıklarını burada belirtmemiz gerekir. Zekiye Sultan'ın 75.000 aldığı dönemde, Cemile Sultan'ın 90.000, Mediha ve Seniha Sultanların 83.400'er kuruş maaşı vardı (Y.PRK.HH, 23/25). Cemile Sultan'ın kendi kızkardeşlerinden daha yüksek maaş alması ise hem sultanın dul olması hem de yaşça büyük olmasından kaynaklanıyor olabilir.

¹³⁰ 21 Mart 1904 (4 Muharrem 1322), İ.ML, 58/1322 M-02.

¹³¹ Y.EE.KP, 43/4231.

tarafından Maliye Hazinesi'nden padişaha ödenen tahsisat-ı seniyyenin miktarı düşürüldü¹³² ve hanedan üyelerinin maaşlarında da indirimle gidildi. Yaş ve konum kriterleri ortadan kaldırılarak saray haricinde yaşayan bütün sultanların maaş miktarları eşitlendi. Yeni uygulamayla birlikte Zekiye Sultan'ın maaşının yarısından fazlası kesilerek 35.000 kuruşa indirildi.¹³³

2. TAYİNATI

Sultanların maaşlarının dışında, Osmanlı Devleti'nde öteden beri uygulanan ve zamana göre cinsi ve miktarı değişiklikler gösteren¹³⁴ aynî yani, mal olarak verilen tayinatları vardı.¹³⁵ Bunlar, 1847'de Hazine-i Hassa Nezareti'nin kuruluşundan sonra bu nezarete bağlı birimler¹³⁶ (Erzak Anbarı, Hatab Anbarı, Hubûbât Anbarı, Istabl-ı Âmire ve Karhâne İdaresi) tarafından günlük, aylık ve yıllık olarak dağıtılırdı. Maaş tahsisinde olduğu gibi sultanların konumu, yaşı ve medenî durumu tayinatın cinsini ve miktarını belirlerdi. Bekâr sultanlara saray mutfağından yemek tahsis edildiği için¹³⁷ evli sultanlara göre tayinatları daha azdı. 1876'da Zekiye Sultan 4 yaşındayken aylık tayînatını her biri 12 kilo 82'şer gramdan¹³⁸ kahve, şeker, tuz ve ispermacet (mum) oluşturunuyordu.¹³⁹ Daha sonraki yıllarda yapılan kesintiler sonucunda aylık tayinatı her biri 8 kilo 102'şer gramdan¹⁴⁰ kahve, şeker ve ispermacet (mum) olmak üzere üç kaleme düşmüştü.¹⁴¹

¹³² A. T. Terzi, *a.g.e.*, s.120.

¹³³ Padişah sarayı dışında bulunan bütün sultanların maaşı 35.000 kuruşa indirilmişti (14 Nisan 1914/18 Cemaziyevvel 1332, İ.DUİT, 3/18; 13 Ocak 1916/7 Rebiülevvel 1334, İ.DUİT, 3/21).

¹³⁴ 18. yüzyılda yaşamış olan Zeynep Sultan'ın şekerden, maydanoz ve limon suyuna kadar toplam 16 kalem tayinatı vardı (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.21). II. Abdülhamid döneminde ise sultanlara verilen erzakın cinsi ve miktarı daha farklıydı. Dönemin sultan tayinatları için bkz., *HH.d.*, nr.7717, nr.11087, nr.8169, nr.12027.

¹³⁵ Tayinat tahsisi hanedan üyeleri ve saray erkânıyla birlikte tüm devlet memurları için geçerli bir uygulamaydı.

¹³⁶ Birimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., A. T. Terzi, *a.g.e.*, s.64-78.

¹³⁷ Naime, Naile, Şadiye ve Ayşe Sultanların ve Sultan Abdülaziz'in kızı Emine Sultan'ın evlenmeden önceki tayinat çizelgesinin mülâhazat kısmında “ Matbah-ı Âmireden matbûh ta'âmları olduğu cihetle yalnız kilerleri tayînâtı olduğu” ibaresi görülmektedir (31 Ocak 1893/19 Kanûnisâni 1308, *HH.d.*, nr.17475, s.4).

¹³⁸ 10 kıyye.

¹³⁹ Y.PRK.HH, 1/48.

¹⁴⁰ 6 kıyye 410 gram.

¹⁴¹ *HH.d.*, nr.28995, s.25. Üzerinde farklı tarihlerde işlem yapıldığı için defterin tarihini belirtmek zorlaşmaktadır. Ancak Zekiye Sultan'ın tayinat çizelgesinin vukuat kısmındaki “1 Nisan 1305 tarihinde kat' olunmuştur” notu ile mülâhazat kısmındaki “velime cemiyetleri icrâ olunmağla hariçte bulunan selâtin misüllü başkaca tayîn tahsîs kılınmıştır, 12 Nisan 1305” ibaresi tayinatın evlenmeden önceki döneme ait olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 1893 tarihine ait tayinat defterinde bekâr sultanların tayinatına şeker, kahve ve mumun yanında bir ekmek çeşiti olan nân-ı hasın eklendiği görülmektedir (31 Ocak 1893/19 Kanunisani 1308, *HH.d.*, nr.17475, s.4).

Sultanlar evlenip kendilerine tahsis edilen saraylara yerleştikleri zaman mutfak masrafları arttığı için, nakdî bedelinin yükselmesine karşılık olarak tayinatların cins ve miktarında da artış olurdu. Dolayısıyla Zekiye Sultan’a, nikâhından 12 gün sonra çıkan bir iradeyle saray haricinde bulunan diğer evli sultanlar gibi¹⁴² aylık 20.564 kuruş değerinde tayinat bağlandı.¹⁴³ Günlük olarak bir çeşit ekmek türü olan nân-ı has ve nân-ı azîz¹⁴⁴ ile yiyecek ve içeceklerin soğutulması için gereken 2’şer adet kar ve buz tahsisatı vardı.¹⁴⁵ Aylık tayinatını ise et, mısır pirinci, cenova pirinci, nohut, sade yağ, şeker, un, zeytinyağı, kahve, ispermacet (mum), göl tuzu, soğan, şair (arpa) ve saman oluşturmaktaydı. Yıllık olarak da belli miktarda odun ve kömür almaktaydı.¹⁴⁶

Tayinatlar Tanzimat’tan sonra bazen aynî bazen de bedelleri nakit olarak verilmiştir.¹⁴⁷ Zekiye Sultan da yukarıda bahsettiğimiz bir aylık ayni tayinatının parasal değeri olan 20.564 kuruşun her ay 15.000 kuruşunu nakit olarak tahsil etmekte, geriye kalan kısmını mal olarak almaktaydı. Sultanın bu geliri muhasebe defterlerine “Hazine-i Hassa’dan muhassas maaş” ya da Hazine-i Hassa tahsisatı” adı altında kaydedilmişti.¹⁴⁸

Ayrıca her sene Ramazan ayında iftariyelik adı altında bu aya özel ekşi ve yemiş tabağı, kahvaltı tabağı, yemek tepsisi gibi çeşitli eşyalar¹⁴⁹ içinde yiyecek verilir¹⁵⁰, Kurban Bayramlarında ise kurbanlık koç ve koyun dağıtılırdı.¹⁵¹ Bu uygulamalarda da sultanların medeni durumu belirleyiciydi. Zekiye Sultan 8-9 yaşlarındayken adına bir

¹⁴² İradede geçen “hâriçte bulunan selâtin misüllü” tabiri evli sultanlara aralarında yaş farkı gözetilmeksizin, aynı miktarda tayinat verildiğini ortaya koymaktadır. Tayinat defterleri incelendiği zaman da evli sultanlara muayyenat tahsisinde yaş farkının ortadan kalktığını görmek mümkündür. II. Abdülhamid’in hâlâsı Adile Sultan ve kızkardeşleri Cemile, Mediha ve Seniha Sultanlar gibi yaşça büyük sultanların aldığı tayinat miktarıyla yaşça küçük olan diğer evli sultanların almış oldukları tayinat arasında herhangi bir fark yoktur (14 Temmuz 1893/29 Zilhicce 1310, *HH.d*, nr.14155, s.2; nr.17475, s.2; nr.28995, s.1-7).

¹⁴³ 27 Mart 1889 (25 Recep 1306), *İ.DH*, 1127/88087. 1893 yılına ait olan tayinat defterinde ise Zekiye Sultan’la birlikte dönemin diğer bütün evli sultanların aylık tayinat bedeli 20.154 kuruş olarak verilmiştir (*HH.d*, nr.17475, s.2). Buradan, çok düşük bir miktarda kesintiye gidildiği anlaşılmaktadır.

¹⁴⁴ Sultanın sarayına bir günde 22 çift nân-ı hâs, 32 çift nân-ı azîz olmak üzere toplamda 54 çift ekmek getiriliyordu (*HH.d*, nr.28995, s.3).

¹⁴⁵ *HH.d*, nr.27088, s.3; nr.27049, s.3. Padişahın kadınefendileri ve ikballeri de günlük iki adet kar ve buz almaktaydı.

¹⁴⁶ *HH.d*, nr.28995, s.3; nr.17475, s.2. II. Abdülhamid döneminde kişi başına yıllık hesabı tutulan odun ve kömür tayinatı Abdülaziz döneminde kişi başına günlük olarak hesaplanmıştır (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.24).

¹⁴⁷ Tanzimatın hemen öncesinde geçilen maaş uygulaması tayinatların bazen bedeli nakit olarak verilmesinde etken olmuştur. Devlet görevlilerine maaş tahsisi ve tayinat konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., A. Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s.105-109.

¹⁴⁸ Naime Sultan da aynı şekilde tayinatının 15.000 kuruşunu aylık nakit olarak almaktaydı (Y.PRK.HH, 31/14).

¹⁴⁹ *HH.d*, nr. 26432. İftar ve sahur için dağıtılan eşya listeleri için ayrıca bkz., *HH.d*, nr.26688, nr.26486, nr.26435.

¹⁵⁰ Verilen kumanyalar için bkz., A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.25.

¹⁵¹ Kurbanlık koç tahsisi sadece hanedan üyelerine ait bir uygulama değildir. 1900 yılının Kurban Bayramında şehzade, sultan, kadınefendiler, saray erkanı ve devlet adamları için toplamda 127 baş koç, 3.729 baş koyun satın alınmıştı (5 Nisan 1900/4 Zilhicce 1317, Y.PRK.BŞK, 61/75).

tane koç ve koyun kesilmiş¹⁵²; evlendikten sonra diğer evli sultanlara uygulandığı gibi kendisine 3 adet koç 5 adet koyun tahsis edilmişti.¹⁵³ Osmanlı sarayının önemli adetlerinden biri olarak padişah tarafından hediye edilen koç ve koyunlar alayla saraya getirilirdi. Kızkardeşi Ayşe Sultan hatıratında kurbanlık alayını şu şekilde anlatır:

“Bayramdan iki gün önce padişah tarafından şehzade ve sultanlarla vükela ve vüzeraya hediye verilecek olan koçlar ve kurbanlar alayla saraya gelir ve bunların gelmesi pek güzel olurdu. Hazine-i Hassa Nazırı önde olduğu halde alayla, padişahın baktığı pencerenin önünden geçirilirdi. Bu koçlar yıldızlar içinde, muhtelif renklerle boyalı tüyler ve kordelalarla süslü olduğu gibi boyunlarına geçirilen kordonları tutanlar da süslü, sırmalı cepkenler ve yeşil şalvarlar giyerler, başlarında takke gibi püsküllü, sırmalı, sarıklar sarılmış olarak gelirlerdi. Bu da an’anedir. Böylece sarayın bahçesinden geçerlerdi.”¹⁵⁴

Sultanların ayrıca her senenin, yaz (sayfiye), hicri yılbaşı (muharremiye), kasım ayı (kasımiye) ve dini bayram gibi (îdiyye) özel, önemli ve muayyen dönemlerinde para tahsisatları mevcuttu.¹⁵⁵ Örneğin bütün şehzade, sultan, kadınefendi, hazinedar usta ve cariyelere Ramazan Bayramında “fitre-i hümayûn” adı altında para verilirdi. Zekiye Sultan dört yaşındayken 28 kuruş fitre almıştı.¹⁵⁶ 1905, 1906 ve 1907 yıllarına ait bayram tahsisatı listelerine bakıldığında sultanlara Kurban Bayramı aidatı olarak 2.400 ve Ramazan Bayramı’nda da 400 kuruş verildiği görülür.¹⁵⁷ Bu gelenek devletin sonuna kadar varlığını sürdürdü. Sultanlar da aynı şekilde kendi hizmetlilerine özel günlerde para ve hediye verirdi. Zekiye Sultan’ın bu gibi özel günlerde hizmetlilerine yaptığı masraf 1892 senesinde toplam 84.469 kuruş¹⁵⁸ ve 1893 senesinde de 160.159 kuruşa¹⁵⁹ ulaşmıştı. Hizmetlilerine verdiği maaşın senelik toplamda 240.000 kuruş civarında olduğu göz önüne alındığında verilen tahsisatın büyüklüğü daha iyi anlaşılır.

3. MAAŞLARIN ÖDENMESİNDE GÖRÜLEN AKSAKLIKLAR

Maliye Hazinesi’nin gelir-gideri arasında dengesizlik olması ve sultan maaşlarına kaynak gösterilen devlet gelirlerinin zamanında tahsil edilememesi veya

¹⁵² Y.PRK.HH, 9/10, Naime, Naile, Şadiye ve Ayşe Sultan ile bu tarihlerde bekâr olan Saliha, Nazıme, Emine ve Esma Sultanlar adına da birer tane koç ve koyun kesilmişti.

¹⁵³ Y.PRK.HH, 34/48; 6 Aralık 1908 (12 Zilkade 1326), Y.PRK.HH, 39/16.

¹⁵⁴ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.81.

¹⁵⁵ A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.24.

¹⁵⁶ 10 Kasım 1876 (22 Şevval 1293), *TS.MA.d*, nr.471, s.2; nr.440, s.2.

¹⁵⁷ 18 Şubat 1905 (13 Zilhicce 1322), Y.PRK.HH, 35/89; 16 Ekim 1906 (3 Teşrinievvel 1322), *HH.d*, nr. 25051, s.3; 9 Kasım 1907 (3 Şevval 1325), Y.PRK.SGE, 10/107.

¹⁵⁸ Y. MTV, 77/119.

¹⁵⁹ Y. MTV, 94/79.

kısmen tahsili doğrudan maaş ödemelerini de etkiliyordu.¹⁶⁰ Bu genel durumun neticesi olarak ödemelerde yaşanan kısa süreli aksaklıkların yanında iç isyanların ve savaşların maliyeye getirdiği ağır yük maaş ödemelerini uzun süreli aksatabiliyordu. 1895 Ermeni (Zeytun) İsyanı, 1896 Girit İsyanı ve ardından 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın mali dengelerde meydana getirdiği sarsıntı diğer memurlar gibi maliyeden maaş alan hanedan üyelerini de etkiledi. Mesela, Saliha Sultan'ın 13 aylık maaşının içeride kalması bu dönemlerde ödemelerin ne kadar aksadığı konusunda bilgi vermektedir.¹⁶¹ Zekiye Sultan da bu durumdan fazlasıyla etkilendi. Maaşını zamanında alamadığı gibi geçmiş senelerde tedahülde kalanları da tahsil edemiyordu.

9 Nisan 1896 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre Zekiye Sultan'ın 1894'ten 8 ve 1895'ten de 5 aylık maaşı ödenmemiş ve toplam alacağı 1.104.489 kuruşa ulaşmıştı.¹⁶² Bu miktar sultanın 14 aylık maaşına karşılık gelmekteydi. Hazine, Girit ve Ermeni olaylarına ilişkin giderlerin karşılanması için 1896'da dış borçlanmaya gitmesine rağmen¹⁶³ birikmiş maaşları ödeyemedi. Dolayısıyla Zekiye Sultan da alacaklarını tahsil edemedi.¹⁶⁴ Hal böyle olunca kethüdası Hacı Âkif Efendi, sultanın içinde bulunduğu maddi durumu anlatarak II. Abdülhamid'e başvurdu.¹⁶⁵ Ancak, 1897 senesinde de ne alacaklar tahsil edilebildi ne de maaşlar düzenli ödenebildi.¹⁶⁶ Birikmiş maaşlara dair ilk ödeme 1898'in başında yapıldı ve sadece 2 aylık ödenebildi.¹⁶⁷ Maliye Nazırı Hüseyin Paşa her ne kadar geriye kalan alacakların ve daha sonra işleyecek olan maaşların düzenli olarak ödeneceğini ve bayramdan sonra sorunun çözüleceğini belirtse de¹⁶⁸ aradan 8 ay geçmesine rağmen ödemeler bir düzene girmedi. Âkif Efendi'nin müracaatı üzerine, sultanın 14.000 liraya ulaşmış olan birikmiş maaşlarının ne şekilde

¹⁶⁰ Örneğin, 1888'de sultan maaşları Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetleri hasılatından ödenmekteydi. Mart ayında sultanların maaşlarının tamamı ödenmiş; ancak daha sonraki aylarda hasılatlar tahsil edilemediği için ödemelerde gecikme yaşanmıştı. Maliye Nezareti tarafından bahsedilen vilayetlerin defterdarlıklarına vergilerin bir an önce ulaştırılması için tebligat gönderildi. Bunun üzerine Maliye Nezareti 273.000 kuruş tahsil edebildi (21 Temmuz 1888/12 Zilkade 1305, Y.MTV, 34/23). Bu dönemde sadece Cemile, Mediha ve Seniha Sultanların bir aylık maaşlarının toplamının 256.800 kuruş olduğunu göz önünde bulundurmak, tahsil edilen miktarın sultan maaşlarını ödemede yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Sultanların maaşları için bkz., Y.PRK.HH, 23/25.

¹⁶¹ Saliha Sultan birikmiş maaşlarından üçünün Bosna Gümrüğü'nden ödenmesini padişaha arz etmiş; II. Abdülhamid bunun bir şekilde çaresine bakılması için irade çıkarmıştı (29 Eylül 1895/9 Rebiülahir 1313, İ.HUS, 42/1313 R-56).

¹⁶² 9 Nisan 1896 (25 Şevval 1313), Y.PRK.SGE, 7/8. Belgede 1895 senesinin muhasebesi kayıtlıdır.

¹⁶³ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.215.

¹⁶⁴ 30 Nisan 1897 (28 Zilkade 1314), Y.PRK.SGE, 7/44. 1896 senesinde 81.040 kuruş daha tahsil edilememişti. Bununla birlikte sultanın birikmiş maaşlarının miktarı 1.185.526 kuruşa ulaştı (Y.PRK.SGE, 7/44).

¹⁶⁵ 30 Nisan 1897 (28 Zilkade 1314), Y.PRK.SGE, 7/44.

¹⁶⁶ 1897'de sultanın 82.487 kuruşu daha içeride kaldı, böylelikle ödenmeyen maaşların miktarı 1.268.013 kuruşa çıktı (Y.PRK.HH, 30/54).

¹⁶⁷ 150.000 kuruş ödeme yapılmıştı (13 Şubat 1898/1 Ramazan 1315, Y.A.HUS, 381/56).

¹⁶⁸ 13 Şubat 1898 (21 Ramazan 1315), Y.A.HUS, 381/56.

ödeneyeğine karar vermek üzere bir komisyon kuruldu. 1898 yılına ait olan miktarın bir defada, öncekilerin ise taksitle ödenmesi kararlaştırıldı.¹⁶⁹ Bu şekilde birikmiş maaşlarını alan sultanın sadece 25.000 kuruşluk alacağı kalmıştı. Maaş ödemelerinde görülen aksaklıklar 1894-1898 yıllarını kapsayan dönemle sınırlı değildi. Bu kadar uzun olmasa da kısa süreli gecikmeler sık rastlanan bir durumdu.¹⁷⁰

Maaşların ödenmesinde yaşanan sorunlar, kendi sarayını idare etme sorumluluğu olan sultanı zora sokuyordu. Maiyetindeki hizmetlilerin maaşlarını ödeyemediği gibi¹⁷¹ esnafa da borçlanmıştı. Cemile Sultan ve Münire Sultan gibi hanedanın bazı üyeleri nakit ihtiyacını karşılamak için ödenmemiş maaşlarını sarraflara kırdırma yoluna gitmişlerdi.¹⁷² Zekiye Sultan ise sıkıntılı dönemlerde Credit Lyonnais Bankası'ndaki mevduatından para çekmekte,¹⁷³ biriktirdiği paraları harcamaktaydı.¹⁷⁴ Bu konuda başvurduğu diğer bir yöntem de aylık tayinatının fazlasını kethüdası aracılığıyla sattırıp nakde çevirmektir. Sultan bu satışlarla bir senede 33.000 ile 66.000 kuruş arasında değişen miktarlarda nakit elde etmekteydi.¹⁷⁵

Zekiye Sultan, ödemelerdeki gecikmelerden dolayı hem hizmetlilerinin maaşlarını ödeyememiş hem de çeşitli tüccar ve esnaftan alınan mallardan dolayı piyasaya borçlanmıştı. Mesela, 1894 yılında daire maaşı dışındaki borçlarının bir kısmı terzi, kuyumcu ve döşemeci gibi esnaflara yapılmıştı.¹⁷⁶ Bahsettiğimiz alternatiflere ve diğer gelirlerle rağmen sultanın borçlanmasının iki nedeni vardır. Birincisi, harcamalarını tahsil ettiklerine göre değil alacaklarını da hesaba katarak yapmasıydı.

¹⁶⁹ 1 Ekim 1898 (15 Cemaziyelevvel 1316), Y.PRK.ML, 18/48.

¹⁷⁰ 1897 senesinden kalma 25.000; 1901'den 125.000 ve 1902'den 163.500 kuruş olmak üzere toplamda 313.500 kuruş alacağı vardı. II. Abdülhamid, bir çaresi bulunarak bunların ödenmesini emretmişti (20 Mart 1904/3 Muharrem 1322, İ.HUS, 115/1322 M-04). II. Meşrutiyet döneminde maaşlarda indirim yapılmasına rağmen ödeme düzensizlikleri devam etmiş; kadınefendiler ve diğer sultanlarla birlikte Zekiye Sultan'ın birikmiş maaşları Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştü (23 Mayıs 1910/13 Cemaziyelevvel 1328, MV, 140/52).

¹⁷¹ 1895'de daire maaşının 145.511; 1896'da 136.100 ve 1897'de 164.815 kuruşu ödenememişti (Y.PRK.SGE, 7/8, 7/44; Y.PRK.HH, 30/54).

¹⁷² 14 Şubat 1894 (8 Şaban 1311), Y.MTV, 90/48. Belgede bazı şehzade, sultan ve kadınefendilerin sarraflara kırdırdığı maaş miktarları mevcuttur.

¹⁷³ 1895 senesinde 40.068 kuruş, bir sonraki sene 72.672 kuruş ve 1897'de de paranın faizi çekilmişti (Y.PRK.SGE, 7/8, 7/44; Y.PRK.HH, 30/54).

¹⁷⁴ 1895'in başında kasasındaki para 42.014 kuruşken senenin sonunda 5.865 kuruşa düşmüştü (Y.PRK.SGE, 7/8).

¹⁷⁵ Örneğin, Sultan 1892'de satılan tayinat fazlasından 41.263 kuruş ve bir sonraki sene ise 33.335 kuruş elde etmişti (Y.MTV, 77/119; Y.MTV, 94/79). Gelir-gider defterlerinin bazılarında "muayyenât fazlasından fûrûht edilen erzâk esmânî veya erzâk ve sa'ire bahası" kaydının düşülmesi sultanın böyle bir girişimde bulunduğunu göstermektedir.

¹⁷⁶ 1894 yılının muhasebe defterinde görülen 64.860 kuruşluk borcun 39.860 kuruşu terzi, kuyumcu ve döşemeci olarak belirtilmiş, geriye kalan meblağ tekrar esnaf ve saireye adı altında kaydedilmiştir (Y.PRK.SGE, 6/52). Daha yüzeysel bilgilerin verildiği defterlerde ise sultanın borçlanması "mesârifât hesabı" başlığı altında karşımıza çıkmaktadır. Kethüdasının defterlere eklediği açıklamalardan bunların da çeşitli esnaf borcu olduğu anlaşılmıştır.

İkincisi ise hizmetlilerin maaşlarını eksik ödemenin dışında harcamalarında herhangi bir kısıtlamaya gitmemesiydi. Hatta, maaşlarını tahsil edemediği için şikâyetle bulunduğu dönemlerde daha fazla harcamada bulunmuştu.¹⁷⁷ Ancak, sultanın borçları gelir-gider dengesini bozacak seviyede değildi. Ödenmemiş maaşlarını tahsil etse borçlarının tamamını ödeyebileceği ve geriye para kalabileceği görülmektedir. Sultanın muhasebe defterlerinde de alacaklarından borçları çıkarılmış ve geriye kalan miktar tasarruf fazlası olarak kaydedilmişti. Bu nedenle Zekiye Sultan'ın esnafa olan borçlanmasını aşırı bir harcama tutkusu ve müsriflikten kaynaklanan borçlanma olarak değil, eline geçmesi gereken parayı önceden harcaması olarak değerlendirebiliriz.

Zekiye Sultan'ın, yatırım amaçlı olarak değerlendirilebilecek gelirleri mevcuttu. Bunlar II. Abdülhamid'in Zekiye Sultan daha çocukken onun adına yaptığı yatırımlardı. Kişisel servetinin büyüklüğü ve ticaret ve borsaya olan ilgisiyle bilinen II. Abdülhamid çocukları adına mevduat hesabı açar ve tahvil ve esham satın alırdı. Zekiye Sultan daha 7 yaşındayken senelik faizi 4.444 kuruş olan esham geliri mevcuttu.¹⁷⁸ Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilen bu eshamın makbuzları II. Abdülhamid nezdinde saklıydı.¹⁷⁹ Padişah sultan daha 12 yaşındayken (1884) 2.960 lira'ya Osmanlı istikraz tahvili satın alarak saklaması için annesi Bedrifelek Kadınefendi'ye verdi.¹⁸⁰ Yine aynı yıl, 1882'de kurulan ve Trablus'tan Humus ve Hama'ya işleyen Trablusşam Şose Şirketinin 250 adet hissesini Zekiye Sultan adına Osmanlı Bankası'na yatırdı.¹⁸¹ Sultanın tasarrufunda ayrıca, 17 adet *tahvilât-ı cedîde-i osmanîyye*¹⁸², 28 adet *duyûn-ı muvahhide-yi osmanîyye*¹⁸³ olmak üzere Osmanlı borçlanmalarına ait tahviller bulunuyordu. 2.960 liralık tahvilin dışında¹⁸⁴ bahsedilen diğer hisse senedi, tahvil ve esham gelirinin bir senede getirdiği faiz miktarı 22.438 kuruştur.¹⁸⁵ Ancak, bu paranın sultanın bir senelik mücevher veya elbise masrafını dahi karşılamadığını da belirtmek

¹⁷⁷ Mesela Crédit Lyonnais Bankası'na para yatırabildiği dönemlerde giderleri 900 kuruş ile 1.000.000 kuruş arasında iken şikâyetle bulunduğu dönemlerde 1.344.000 kuruşa ulaşmıştı.

¹⁷⁸ 4 Ocak 1879 (10 Muharrem 1296), Y.PRK.HH, 4/62. Zekiye Sultan, ağabeyi Mehmet Selim Efendi ve kardeşi Naime Sultan'ın sahip olduğu eshamın 1883 yılına kadar toplamda getirdiği 1.712 lira 53 kuruşluk faiz 1886'da tahsisât-ı seniyye sergisine ilave edildi (İ.DH, 975/77033).

¹⁷⁹ 13 Ağustos 1907 (4 Recep 1325), Y.MTV, 301/12.

¹⁸⁰ Y.EE.d, nr.1211, s.11.

¹⁸¹ Y.EE.d, nr.1211, s.1. Hisse senetlerinin her biri 3 altın lira değerindeydi (24 Mart 1904/7 Muharrem 1322, Y.PRK.ML, 28/76).

¹⁸² Senelik % 4 faizle her birinin kıymeti 22 lira olmak üzere toplamda 374 lira değerindedir (Y.PRK.ML, 28/76).

¹⁸³ Her birinin kıymeti 22 lira olmak üzere toplamda 616 lira değerindedir (Y.PRK.ML, 28/76).

¹⁸⁴ Faiz miktarı bilinmemektedir.

¹⁸⁵ Hisse senetleri ile tahvillerin toplamda bir senelik taksiti 17.994 altın kuruştur (Y.PRK.ML, 28/76).

gerekir.¹⁸⁶ II. Abdülhamid'in kızı için yaptığı yatırımlar bunlarla sınırlı değildi. Banka yatırımlarına önem veren ve Osmanlı Bankası tarafından en zengin ve en itibarlı müşterilerinden biri olarak görülen Sultan Abdülhamid¹⁸⁷ Zekiye Sultan 14 yaşındayken (1886) onun adına Osmanlı Bankası'na % 4 faizli bir mevduat hesabı açtırdı.¹⁸⁸ Elimizdeki belgelerden 1903 yılında halen devam ettiği anlaşılan¹⁸⁹ bu mevduat hesabının faizi her sene anaparaya işletilmekteydi.¹⁹⁰

Sultanın bir diğer hesabı ise Credit Lyonnais Bankası'nda bulunuyordu. Zekiye Sultan 1892'de babasının verdiği emir üzerine bu hesabı açtırdı. II. Abdülhamid Kethüda Hafız Said Efendi'ye, sultanın birikmiş maaşları ödendikçe bunları Credit Lyonnais Bankası'na yatırmasını ve her sene faiz miktarının ve hesap pusulasının kendisine beyan etmesini emretti.¹⁹¹ Kethüda vasıtasıyla açılan % 3 faizli mevduat hesabına 1892 Nisan'ında 245.700 kuruş yatırıldı. Daha sonraki aylarda da para yatırılmaya devam edildi ve senenin sonunda bankadaki miktar 462.904 kuruşa çıktı.¹⁹² 1893 yılının sonunda ise mevduat 922.525 kuruş gibi oldukça yüksek bir rakama ulaştı.¹⁹³ Zekiye Sultan'ın maaşını tahsil edemediği dönemlerde de hesabına para yatırabilmesi babasından aldığı maddi desteği ortaya koymaktadır. Böylelikle kimi dönem yüklü miktarlarda paraların yatırıldığı bu hesap, maaşını uzun süre tahsil edemediği dönemlerde sultanın nakit ihtiyacını karşılamak için başvurduğu çarelerden birini oluşturdu. Banka hesapları ve tasarrufunda bulunan esham ve tahviller sayesinde Zekiye Sultan önemli bir yatırımın sahibi olmuştu.

¹⁸⁶ 1892'de 35.764 kuruşluk mücevher satın alan sultanın bir sonraki sene satın aldığı mücevherin bedeli 92.584 kuruştı. Yine her iki senede de 72.000 kuruşun üzerinde elbise masrafı yapmıştı (Y.MTV, 77/119, 94/79).

¹⁸⁷ Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Osmanlı Bankası Araştırma Merkezi, İstanbul 1999, s.247.

¹⁸⁸ Zekiye Sultan'la birlikte, Mehmet Selim Efendi, Naime Sultan, padişahın kadınlarından Mestiniyaz Kadınefendi ve padişahın yeğeni Şehzade Tevfik Efendi adlarına da mevduat hesabı açılmıştı. Zekiye Sultan için 315 lira 59 kuruş yatırılmıştı (18 Mayıs 1889/18 Ramazan 1306, Y.PRK.ML, 9/28). Anaparanın Ağustos 1889'da getirdiği faiz miktarı 38 lira 21 kuruştı (31 Ağustos 1889/4 Muharrem 1307, Y.EE, 108/17, s.2).

¹⁸⁹ “devletlü necabetlü Mehmet Selim Efendi ve Tevfik Efendi ve devletlü ismetlü Zekiye Sultan ve Naime Sultan hazerâtı namına Bank-ı Osmanî'de mukayyed olan emanât-ı nakdiyyenin 1903 sene-i efrenciyesi ibtidâsında bâliğ olduğu mekâdiri mübeyyin hesâb-ı câri pusulaları bu def'a dahî mezkûr bankadan irsâl kılınmış olmağla sûret-i mütercemeleriyle beraber...” (Y.PRK.ML, 23/41).

¹⁹⁰ 23 Ocak 1895 (26 Recep 1312), Y.PRK.HH, 28/38, 1895'de Zekiye ve Naime Sultan ile Şehzade Mehmet Selim ve Tevfik Efendilerin mevduatının toplamı 144.497 kuruş olmuştu.

¹⁹¹ Kethüda Hafız Said Efendi'nin 1892 muhasebesine eklediği açıklamadan böyle bir emrin verildiği anlaşıyor (Y.MTV, 77/119).

¹⁹² Y.MTV, 77/119.

¹⁹³ 1893 senesinde mevduatın üzerine 459.621 kuruş yatırılmıştı. Bu meblağ sultanın altı aylık maaşından fazlasına eşittir (Y.MTV, 94/79).

4. SULTANIN GİDERLERİ

Sultanın harcamaları sarayının temel giderleri ve kişisel masraflar olmak üzere iki kısımda ele alınacaktır. Muhasebe kayıtlarında harcamalar aylık değil yıllık olarak tutulmuştu. Giderler arasında en yüksek meblağı, senelik ortalama 300.000 kuruşla, hizmetlilere verilen maaşlar oluşturmaktaydı.¹⁹⁴ Gelenek olduğu üzere saraydaki görevlilere ayrıca, her sene ramazan, bayram ve kandil gibi özel günlerde para ve hediyeler de veriliyordu. Zekiye Sultan daire maaşını tam ödeyemediği zamanlarda dahi, para ve hediye ihsanını ihmal etmezdi. Çünkü, sultanın para ihsan etmesi hizmetlilerinin beklentisini karşılıyordu. Bazen, bir senede görevlilere verdiği para ve hediyelerin bedeli neredeyse yıllık maaşları kadardı.¹⁹⁵ Muhasebe defterlerinde “umûm bendegâna mahsûs olup ifâ olunan maaşât” adı altında kaydı düşülen maaşlar sadece Zekiye Sultan’ın hizmetlilerini kapsamakta, Ali Nurettin Paşa ise özel hizmetlilerinin maaşını kendi cebinden ödemekteydi.¹⁹⁶ Nurettin Paşa’nın her ay Maliye Hazinesi’nden almış olduğu sıhriyet ve memuriyet maaşının veya paşaya dair herhangi bir kişisel harcamanın sultanın muhasebe defterlerinde görülmemesi paşanın hesabının ayrı olduğunu ve kişisel harcamalarda ortak bir hesabın olmadığını ortaya koymaktadır. Sultanların kocasıyla olan maddi ilişkisini ve damadın karşısındaki konumunu belirtmesi açısından önemli görülen bir diğer nokta da mutfak masrafı gibi ortak giderlerin sultan ile eşi tarafından yarı yarıya paylaşılmasıdır. Bu durum Refia Sultan’a ait sarayın aylık mutfak masraflarının kaydedildiği defterlerde açıkça görülmektedir. Mutfağın aylık giderleri Refia Sultan’ın kethüdası tarafından madde madde tespit edilip müfredat defteri çıkarıldıktan sonra toplam ikiye bölünmekte ve bunun yarısı “devletlû paşa hazretlerinin hisse-i âlîleri” adıyla paşaya ödettirilmekteydi.¹⁹⁷ Elimizde bulunan kayıtlarda Nurettin Paşa’nın giderlere ortak olduğuna dair herhangi bir ibarenin olmaması mutfak masraflarının sadece Zekiye Sultan tarafından karşılandığı izlenimini vermektedir. Sonuçta, Nurettin Paşa genel giderlere ortak olsun ya da olmasın sultanın ve eşinin hesabının ayrı olduğu ve gelirlerin birleştirilerek sarf edilmediği açıktır.

¹⁹⁴ 1892 senesinde hizmetlilere 240.344 ve 1893 senesinde de 242.886 kuruş ödenmişti (Y.MTV, 77/119; 94/79). 1895’de 321.855; 1896’da 426.501 ve 1897’de 385.400 kuruş verilmişti (Y.PRK.SGE, 7/8; 7/44; Y.PRK.HH, 30/54).

¹⁹⁵ Mesela, 1893 yılında hizmetlilerine toplamda 242.886 kuruş maaş ve 160.159 kuruş para tahsisatı verilmişti (Y.MTV, 94/79).

¹⁹⁶ Y.PRK.SGE, 8/47.

¹⁹⁷ A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.25.

Sabit giderlerden bir diğeri ise sarayın ahır in yapılan harcamalar olup sultanın üç tane arabasına koşulan hayvanlar, bunların yemleri ve koşum takımları, arabaların yeniden boyanması ve tefriş edilmesi gibi masrafları içermekteydi.¹⁹⁸

Eğlenceden giyime ve kullanılan eşyalara kadar gündelik yaşamın hemen her alanında görülen Avrupaileşme, saray kadınlarına dışa dönük yeni bir hayat tarzıyla birlikte, kimi dönem müsriflik boyutuna ulaşan alışveriş tutkusunu da beraberinde getirmişti. Avrupa’daki çeşitli mağazaların birer şubesinin İstanbul’da açılması aynı zamanda mal çeşitliliğinin de kapısını açmış oluyordu. rn eşitliliğ i, hanedan kadınlarının ihtiyaç dışı harcama güdüsünü harekete geçirdi. Harcamalar çeşitli konfeksiyon ürünleri, fantezi eşyalar, müzik aletleri, arabalar gibi dönemin lüks tüketim mallarında yoğunlaştı. Yerel üretimlerle sınırlı kalmayıp Avrupa’dan eşya sipariş etmek ve saray ve köşklerin mobilyalarını yenilemek hanedan kadınlarının lüks yaşantısının bir sembolü haline gelmişti. Bu tüketim tutkusu saray kadınlarıyla sınırlı değildi. Mesela, Nurettin Paşa arabasını Avrupa’dan sipariş ediyordu. Açık ve kapalı arabalarını, o devirde en iyi araba yapan şirketlerden biri olan Fransız Bender Fabrikası’ndan getirtirdi. Yine arabacıların elbiseleri dönemin meşhur Fransız Terzisi Mir’e diktirilirdi.¹⁹⁹

Zekiye Sultan’ın kişisel harcamaları da çeşitli eşyalar, mobilyalar, elbiseler, mücevherler ile saray ve köşkünün tamirat ve tadilat giderlerine yoğunlaşıyordu. Saray kadınlarının paralarını bu şekilde tüketim mallarına kanalize etmesi Batılılaşmayla başladı. Gösterişli saraylarda yaşamak, Avrupa tarzı mobilyalar kullanmak, yine gösterişli arabalarla mesire yerlerine gitmek ve İstanbul’un en meşhur terzilerine Avrupa modası elbiseler diktirmek saray kadınlarının yeni hayat tarzıydı. Doğal olarak harcamalar da bu hayat tarzına uyum sağlamak üzere gerçekleşiyordu.²⁰⁰

Giyim ve mücevher sultanın vazgeçilmez gider kalemlerinden biriydi. Saray ve çevresinde değ işen yaşam biçimi saraylı kadınların giysilerini de etkilemişti.²⁰¹ II. Mahmud döneminde ferace denilen daha modern bir elbiseyi giymelerine izin verilen saray kadınları²⁰² zamanla eski giyim kültüründen uzaklaşarak Avrupa modasını takip

¹⁹⁸ Y.MTV, 77/119; 94/79.

¹⁹⁹ A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtler*, s.134.

²⁰⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Akyıldız, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Saray Kadınları”, *Dergâh*, Röportaj Mustafa Kutlu, S.105, Kasım 1998, s.16-18.

²⁰¹ Sevgi Grtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s.51.

²⁰² A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.1.

etmeye ve buradan elbise siparişi vermeye başladı.²⁰³ Ayrıca İstanbul'da temin edebildikleri Paris modellerini satın alırlar ya da bu modellere göre terzide diktirirlerdi.²⁰⁴ Giyimine oldukça önem veren Zekiye Sultan senelik yaptığı mücevher masrafı kadar hatta bazı dönemlerde daha da yüksek miktarda elbise masrafı yapıyordu. Mesela, 1892 yılında 35.764 kuruşluk mücevher satın alırken küsuratıyla birlikte 77.000 kuruşluk giyim harcaması yapmıştı.²⁰⁵ Yine, bir sonraki sene mücevherata 92.584 kuruş, kıyafete ise 72.456 kuruş harcamıştı.²⁰⁶

Zekiye Sultan, yalısıyla köşk ve koruluğuna da oldukça özen gösteriyordu. Bunların tamiri, ilavelerin yapılması, boyanması ve bahçelerinin düzenlenmesi gibi bakım masraflarıyla birlikte mobilyalarının ve diğer eşyalarının yenilenmesi öncelikli giderleri arasındaydı. Sultanın bu iş için yaptığı harcamalar azımsanamayacak boyuttaydı.²⁰⁷ Köşk ve yalısının mefruşatını yenileme ve ilaveler yaptırma tutkusu sadece muhasebe kayıtlarında değil çeşitli arşiv vesikalarında da karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁸ Sultanın harcamaları bu saydıklarımızla sınırlı değildi. Bunların dışındaki şahsi masrafları için her ay maaşından bir miktar para kethüdası tarafından kendisine takdim edilirdi.²⁰⁹

Sultanlara tahsis edilen gelirler oldukça rahat yaşamalarını sağlayacak düzeydeydi. Zekiye Sultan bütün bu harcamaları sadece Maliye Hazinesi maaşı ve tayinat bedelinden karşılayabilmekteydi. Daha önceki dönemlerde, Refia Sultan örneğinde olduğu gibi sultanların aşırı derece borçlanması, maaşlarının yetersizliğinden ve gecikmesinden değil müsrifliklerinden kaynaklanıyordu. II. Abdülhamid zamanında ise babası Abdülmecid'in döneminde olduğu gibi padişahın kadınları ve kızları tarafından Hazine-i Hassa'yı iflasın eşiğine getiren harcamalar görülmedi. Saray kadınlarının müsrifçe harcamalarına kısıtlama getiren Abdülhamid, evlenip saray dışına çıkan kızlarının bile gelir-giderlerini kontrol altında tutmaktaydı. Her senenin sonunda

²⁰³ Refia Sultan, Fransız Hocası Maria Tirard vasıtasıyla Fransa'nın Lyon şehrindeki bir mağazadan üç takım elbise getirtmişti (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.51).

²⁰⁴ Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayı'nın Çocukları*, Aygaz Yayınları, İstanbul 2006, s.236.

²⁰⁵ Y.MTV, 77/119.

²⁰⁶ Y.MTV, 94/79.

²⁰⁷ Bahsedilen harcamalar için 1892'de 78.241 ve 1893'de ise 48.234 kuruş ödenmişti (Y.MTV, 77/119, 94/79).

²⁰⁸ Sultanın yalısı ve köşkünün tamir ve bakımıyla ilgili farklı tarihlere ait olan kayıtlar için bkz., Y.PRK.SGE, 7/11; Y.MTV, 230/103, 100/24, 275/160, 278/50, 272/150, 308/146; Y.PRK.HH, 29/48. Yalının 1897 yılındaki tamirâtı için gerekli olan inşaat malzemelerinin alındığı dükkan ve faturalar için bkz., MSHHA, E.I, nr.174; E.II, nr.2778. Mefrûşat yenilemesi için bkz., Y.MTV, 259/27; HH.MFŞ, 13/40.

²⁰⁹ İcmal defterlerinde ayrıntılı olarak nereye harcılandığını göremediğimiz bu miktarın "zât-ı hazret-i sultanîye mâh be mâh ve bazı zuhurât olarak nakden takdimât" açıklaması altında kaydı tutulmaktaydı (Y.MTV, 77/119, 94/79).

Zekiye Sultan'ın gelirleri, kasasında bulunan parası, Credit Lyonnais Bankası'nda bulunan mevduatının ayrıntıları, yaptığı harcamaları ve varsa borçlarının miktarını belirten bir hesap defteri kethüdası tarafından düzenlenip padişaha sunulurdu. Bu durum Naime Sultan için de geçerliydi.²¹⁰

Padişahın harcamaları kısıtlaması Zekiye Sultan'da görüldüğü gibi saray kadınlarının lüks ve gösterişli yaşantılarını etkileyecek boyutta değildi. Kızlarının refahı için yatırımlar yapan II. Abdülhamid zaman zaman para ihsanında da bulunurdu.²¹¹ Dolayısıyla, Sultan Abdülhamid'in yaptığı kısıtlama Hazine-i Hassa'yı zor durumda bırakabilecek masrafların önüne geçmektir. Sınırlar aşıldığı zaman nelerin yaşanabileceğini babası Abdülmecid zamanından biliyordu.²¹² Zekiye ve Esmâ Sultan için alınacak olan iki kupa bir lando olmak üzere 3 tane arabanın ve bunların koşum takımlarının yerli mi yoksa Avrupa'dan mı sipariş edilmesi gerektiği sorulduğunda, hazinenin mali durumuna uygun bir surette alınmasına dair irade çıkartması II. Abdülhamid'in harcamalar konusundaki tutumuna örnek oluşturmaktadır.²¹³

²¹⁰ Naime Sultan'ın 1899 ve 1903 yıllarına ait olan muhasebe defterleri için bkz., Y.PRK.HH, 31/14; Y.PRK.SGE, 10/1.

²¹¹ 1899'da Naime Sultan'a 216.000 kuruş para ihsan etmişti (Y.PRK.HH, 31/14).

²¹² Mesela, Sultan Abdülmecid'in kadınlarından Serfiraz Hanım bir yılda tek başına bütün sarayın bir aylık masrafının yedi katından fazla bir borcun altına girmişti (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.3). Yine, padişah sarayının bir aylık masrafları 100.000 lirayken kızı Refia Sultan'ın piyasadaki borçları 300.000 liraya ulaşmıştı (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.63).

²¹³ 31 Mart 1889 (29 Recep 1306), HH.İ, 74/62.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN SARAYI ve HANEHALKI

1.TARLABAŞI SARAYI VE MEFRUŞATI

Sultanlar evleninceye kadar padişah sarayında annesiyle birlikte kendilerine ayrılan dairede ikamet eder; evlendikleri zaman ise ikametlerine saray ya da köşk tahsis edilirdi. Nurettin Paşa'yla nişanlandıktan sonra Zekiye Sultan'a Beşiktaş'ta Tarlabası'nda²¹⁴ bulunan eski bir sultan sarayı²¹⁵ verildi. Düğün hazırlıkları çerçevesinde bir dizi tamir ve tadilattan geçirilen sarayda²¹⁶ daha önce II. Abdülhamid'in kızkardeşi Mediha Sultan oturmuştu.²¹⁷ 1886'da ikinci eşi Damat Ferit Paşa'yla evlenen Mediha Sultan, kendi isteğiyle Baltalimanı Sarayı'na taşındı²¹⁸ ve boş kalan Tarlabası Sarayı 18 Temmuz 1887'de senelik 5.000 kuruş gibi cüz'i bir kira karşılığında Zekiye Sultan'a tahsis edildi.²¹⁹ Bu sarayın mülkiyeti Hazine-i Hassa Nezareti'ne aitti.²²⁰ Zekiye Sultan, düğünün ikinci günü Yıldız Sarayı'ndan ayrılıp Tarlabası Sarayı'na yerleşti.²²¹ 1892'de Defterdarburnu'nda kendi yalısı inşa edilene kadar burada oturdu.²²²

²¹⁴ Sarayın yeri, İstanbul Beyoğlu İlçesi'ne bağlı olan bugünkü Tarlabası semtiyle karıştırılmamalıdır. Saray, o dönemde Beşiktaş'ta akarât-ı seniyyenin (bugünkü Akaretler semti) olduğu yerde bulunan Tarlabası Caddesi'nin ilerisinde yer aldığı için Tarlabası Sarayı denilmekteydi (DH.MKT, 1888/14).

²¹⁵ Saray için bazı belgelerde "konak" tabiri kullanılmıştır (İ.DUİT, 5/193, 6/8; İ.MBH, 5/1329 Ra-008; HH.İ, 79/46).

²¹⁶ 26 Ağustos 1887 (6 Zilhicce 1304), MV, 22/41; 27 Eylül 1887 (9 Muharrem 1305), İ.DH, 1049/82439; 29 Eylül 1887 (11 Muharrem 1305), İ.MMS, 94/3931; 8 Ağustos 1888 (30 Zilkade 1305), Y.PRK.BŞK, 13/63. Sarayın tamirat ve inşaat masrafları için ayrıca bkz., HH.d, nr.6012, s.19, 24, 40. Zekiye Sultan saraya yerleştikten sonra da tamirat sürdürüldü (9 Nisan 1891/29 Şaban 1308, HH.İ, 79/46).

²¹⁷ "...Mediha Sultan hazretleri âhiren ihsân buyurulan Baltalimanı saray-ı âlisine nakl buyurdıkları cihetle Beşiktaş'ta Tarlabası'nda kâ'in saray-ı âli hâli kaldığından burası müşarünileyha Zekiye Sultan hazretlerine..." (15 Temmuz 1887 /23 Şevval 1304, İ.DH, 1038/81665). II. Mahmud zamanında ikinci kadınefendi Hoşyar Kadın'ın ikametine verilen köşk 1858'de Emlak-ı Hümayuna; 1865'de Fatma Sultan'a; 1872'de tekrar Emlak-ı Hümayûna alındıktan sonra 1873'de Tiryal Hanım Efendi'ye; 1876'da Mediha Sultan'a ve ardından Zekiye Sultan'a tahsis edildi (Y.PRK.EV, 4/15).

²¹⁸ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1986, s.150.

²¹⁹ Y.A.HUS, 204/74; İ.DH, 1038/81665. Sarayın tahsis edildiği 1887 tarihinden 1904 yılına kadar sultanın toplamda 80.879 kuruş 13 paralık kira borcu vardı. II. Abdülhamid, sultanların ikametlerine verilen sarayların kirasının kendileri tarafından ödenmesine dair irade çıkartmıştı. Bu nedenle Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Paşa tarafından kethüda Hacı Âkif Efendi'ye kiranın ödenmesi için tezkire yazılmıştı (Y.PRK.EV, 4/15).

²²⁰ Eğer ikametgâh sultanın şahsi malı ise, vefat ettikten sonra mülkiyeti Hazine-i Hassa'ya intikal ederdi. Mesela, Refia Sultan'ın Çamlıca'daki köşkü vefatından sonra Emlâk-ı Hümayûna, yani padişahın emlakine dâhil edilmişti (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.115).

²²¹ Çağatay Uluçay, sultan evlendiği zaman emirlerine Lido'nun (şimdiki Reina) bulunduğu yerdeki sarayın verildiğini söylemektedir (*Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.178). Uluçay'ın bahsettiği bu saray, Defterdarburnu'nda 1891'de inşasına başlanan Zekiye Sultan Yalısı'dır. Sultan bu saraya 1892'lerde yerleşmişti.

²²² Ayrıca Teşvikiye'de Kâğıthane Caddesi'nde bir konakla bir fidanlık ve Karakolhane Caddesi'nde de bahçeli bir hane 1891-1893 yılları arasında Zekiye Sultan'ın tasarrufundaydı (ML.d, nr.1175, s.2).

Tarlabaşı Sarayı'na yerleştirilen eşyaların listesinden²²³ sarayın içyapısı hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Saray, toplamda 44 tane odasıyla oldukça geniş bir yapıydı. Sultanın dairesi, yani harem sarayın üst katında olup gelin odası, yatak odası, salon ve salonun bitişiğinde ayrı bir giyim odasından oluşmaktaydı. Banyo yapacak kişinin soyunup giyinmesi için soğuk ve sıcak olmak üzere iki tane camekânı; ayrıca 10 tane de odası vardı. Selâmlık dairesi ise alt kattaydı. Katlar, iki ayrı merdivenle birbirine bağlanmıştı. Dairenin içinde Damat Paşa Odası ve biri Yemek Odası olmak üzere üç ayrı oda mevcuttu. Yine, alt katta birbirine bitişik olan Kethüda, Baş Ağa, Başkapı Gulamı ve Kâtip odalarının dışında 23 oda daha vardı.

Sultanlar taşınır veya vefat ederse oturdukları saray başka bir hanedan mensubuna verilirdi. Tamirat işlerine dair 1909 tarihli bir belgede²²⁴ sarayın daha önceden Şehzade Kemalettin Efendi'nin kızı Münire Sultan'a verildiği kayıtlıdır. 1911 yılında Padişah V. Mehmed Reşad kullanım hakkını üstüne almak istemiş; ancak tasarruf hakkının kimde olduğu konusunda resmi kayıtlarda bir karışıklık çıkmıştı. Zirâ, saray hem Münire Sultan'ın hem de Zekiye Sultan'ın uhdesinde gözükmekteydi. Zekiye Sultan, sarayın tasarrufunun üzerinde bulunduğunu ve senedinin olduğunu beyan etmişti.²²⁵ Bu durumda, Zekiye Sultan'a ait tasarruf senetleri iptal edilmeden sarayın Münire Sultan'a tahsis edildiği ve bir süre burada ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

1.1. SARAYIN MEFRUŞATI

19. yüzyılda Osmanlı saraylarında ve seçkinlerin konaklarında eşya ve mobilya kullanımı farklılaştı. Önceki devirlerin sade mefruşatının ve yaşantısının yerine, artık dışavuruma ve dış görünüşe önem veren yeni bir anlayış almıştı.²²⁶ Klasik dönem Osmanlı saraylarının sandık, sedir, minder, tabure ve halıyla sınırlı geleneksel eşyalarına masa, oturma grubu, konsol ve salon takımı gibi Batı kültürüne ait gösterişli mobilyalar eklendi. Günümüzde sıradanlaşan ve toplumun her kesiminde kullanılan bu eşyalar, o dönemde seçkinlerin saray ve konaklarında bulunan alafranga lüks tüketim mallarıydı. Eşya kullanımındaki bu değişim, Padişah Abdülmecid zamanında Avrupai plan ve üslupta inşa edilen Dolmabahçe Sarayı'nın Batılı usulde tefriş edilmesiyle saray

²²³ HH.d, nr.22169.

²²⁴ 12 Şubat 1909 (21 Muharrem 1327), Y.MTV, 313/108.

²²⁵ 11 Mart 1911 (10 Rebiülevvel 1329), İ.DUİT, 5/193, 6/8.

²²⁶ A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.110.

ve çevresinde yaygınlaştı. II. Abdülhamid döneminde ise Avrupa usulü mobilyalar, bu dönemde doğan ve alafranga bir kültürde büyüyen hanedan mensuplarının konaklarında kullandıkları temel eşyalar arasına girdi.

Tarlabaşı Sarayı'nın mefruşat defteri²²⁷ ve hazırlanan eşyaların listeleri²²⁸ incelendiğinde geleneksel eşyaların fazla tercih edilmediği görülmektedir. Sarayın bütün eşyaları çeyiz hazırlıkları çerçevesinde hazırlandı. Oturma grupları, yatak takımları, konsollar ve diğer mobilyalarla birlikte aynalar ve avizeler Kıvrıcık Ahmet Ağa, Sandalyeci Dimitraki, Tophane'de dükkanı bulunan Hafız Efendi, Mösyö Fransuva, Mösyö Şaven, Somyacı Parseh, Andon Ağa gibi müslim ve gayri müslim esnaftan temin edildi.²²⁹ Perde, tül, güneşlik, yorgan, yastık, bohça, yatak örtüleri, şilte ve minder kılıfları, kumaşlar, saçak, püskül, kurdela, şerit, kordon, tırtıl ve kılaptan gibi çeşitli tekstil ve tuhafiye ürünleri de Kumaşçı Salih Efendi, Atlasçı Dülgeryan, Karnik Ağa, Tevfik Efendi, Minderci Hüseyin Efendi, Minderci Mehmet Usta ve Samancıyan Efendi'den satın alındı.²³⁰ Kumaşların bir kısmı Hereke Fabrikası imalatı olup yine mobilyaların bazıları Mefruşat-ı Hümayûn deposundan çıkarıldı.²³¹

Sarayın bütün odaları benzer eşyalarla; ancak, farklı renk ve desende kumaşlarla döşenmişti. Mefruşatta göğez, samanî, galibardi²³² gibi farklı renkler ile çiçekli, çizgili, çubuklu, sopalı ve bandalı²³³ olmak üzere çeşitli desenleri olan kumaşlar hâkimdi. Fabrika kumaşı, dâmâs, şam, atlas, kadife, basma, dokuma, pamuklu, tüylü ve moskov dokumasından oluşan bu kumaşlar hem mobilyaların kaplamasında hem de perde ve güneşliklerde kullanıldı. Perdeler, odada bulunan koltuk, kanepeler ve sandalyelere kaplanan kumaşlardan yapılmıştı. Salonunda kırmızı beyaz sopalı, sarı çiçekli fabrika kumaşından kaplı yaldızlı kanepeler, koltuk ve sandalyeler, aynı kumaştan farbelalı perdeler ve yaldızlı tüller kullanılmış; yerlere kadife yol halısı serilmişti. Ayrıca, salonunda aynaları yaldızlı 5 adet taşlı konsol ve iki orta sehpa bulunmaktaydı. Sultanın gelin olduğu odada ise zemini göğez rengi, kılaptanlı kumaş kaplı mobilya ve perdeler tercih edilmiş ve pembe mantin²³⁴ güneşlikler üzerine işlemeli, sırmalı tüller asılmıştı.

²²⁷ 31 Mart 1889 (29 Recep 1306), *HH.d*, nr.22169.

²²⁸ *HH.d*, nr.11727; nr.6012, s.18, 25, 38; *HH.d*, nr.22172.

²²⁹ *HH.d*, nr.22172, s.13-15, 18-19,25, 26, 27-28, 33.

²³⁰ *Aynı defter*, s.3-16, 20, 27, 28-33; *HH.d*, nr.11727, s.2-3.

²³¹ *HH.d*, nr.22172, s.2-3, 34-37.

²³² Kızıla çalan bordo rengi.

²³³ Dikdörtgen biçiminde desenleri olan renkli işleme.

²³⁴ Canfesten kalın bir cins ipekli kumaş.

Taşlı konsollar, taşlı orta sehpa ve aynalar burada da yer almış; nihali ve üstüfe (ipek) halılar serilmişti. Sarayın aydınlatılmasında mumlu billur avizeler ve fanuslu mumluklar kullanılmıştı. Odaların bazıları dokuma ya da basma perdeler, yastıklı erkan ve köşe minderleriyle birlikte dokuma ve İstanbulî halılarla döşeliydi.

Yatak odasında zemini göğez, çiçekleri sırma renkli kumaş hâkim olmuştu. Odanın sandalyeleri, iskemleleri, somyası ve oyması²³⁵ bu kumaşla kaplanarak şilte, örtü ve yastıklarla bir bütünlük oluşturulmuştu. Dönemin gösterişli renklerinden yaldız, sultanın yataklığı ile korniş ve aynalarında kullanılmıştı. Gördes halısı serilmiş olan yatak odasında ayrıca, sultanın bir tane taşlı bürosu (yazı masası) bulunuyordu.

1891’de sarayın iki odası yeniden tefriş edildi.²³⁶ Bu yeni tefrişte kadife, kirpas ve atlasın yanında ağırlıklı olarak ipek ve saten kumaşlar kullanıldı. İşlemeli tüllerin üzerine ipek ibrişim püsküllü sadakor²³⁷ güneşlikler ile ponponlu saçakları ve püskülleri olan saten farbelalı perdeler asıldı; perdelerin kanatları ipek kordon ve ipek kol bağlarıyla tutturuldu. İskenderiye hasırıyla döşenen zeminlere yine Gördes halısı ve kadife halı serildi. Yıldızlı duvar ve kenar kâğıtlarıyla kaplanan odalar yeniden yıldızlı konsollar, yıldızlı aynalar, yıldızlı sehpalar, kanepeler, koltuk ve sandalyelerle döşendi. Saten kaplama fanteziye sandalyelerin ipek püskülleri ve ipek saçakları vardı.

Gösterişin ve lüksün ifadesi olarak mobilyalarda yıldız ve taş kullanımı ve Avrupa tarzı eşyaların seçilmesi, Zekiye Sultan’ın kişisel tercih ve zevkenden öte, Batılılaşma döneminde saray ve çevresinde yaygın olan bir durumdu. Refia Sultan²³⁸ ve Naime Sultan’ın kullandığı eşyalar²³⁹ ile Ortaköy ve Kuruçeşme’deki bazı sultan yalılarındakiler²⁴⁰ incelendiğinde özellikle yıldızlı ve tepeli aynalarla, yine yıldızlı ve taşlı mobilyaların yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Zekiye Sultan’ın Defterdarburnu’ndaki yalısında kullandığı mobilyaların listesi elimizde mevcut değildir. Ancak, yalı daha inşa aşamasındayken, hem bu yeni sarayın hem de aynı tarihlerde yapımına başlanmış olan Yıldız Sarayı’ndaki Yaveran

²³⁵ Duvarı eşya koymak için yapılmış kapaksız dolap veya raf.

²³⁶ 31 Ocak 1891 (20 Cemaziyelahir 1308), HH.MFŞ, 13/40.

²³⁷ Delinmiş ipek kozası elyafı ve ipek döküntüsünün usûlüne göre bükülmesi ile elde edilen kaba ipek ipliği ve bu iplikten üretilmiş kumaşa verilen isim.

²³⁸ Refia Sultan’ın Defterdarburnu Sarayı ve Çamlıca Köşk’ünde kullandığı eşyalar için bkz., A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.161-165.

²³⁹ Naime Sultan’ın sarayına yerleştirilen eşya listesi için bkz., Y. PRK.HH, 11/33.

²⁴⁰ Kuruçeşme’deki bir sultan sarayının eşyaları için bkz., HH.d, nr.24800. Ortaköy’de iki sultana ait olan sarayların eşyaları için bkz., HH.d, nr.27019; Y. PRK.ML, 19/84.

Köşkü'nün tefrişi için Hazine-i Hassa tarafından Avrupa'ya eşya sipariş edildiği bilinmektedir.²⁴¹ Ayrıca sultan, sarayın bazı odalarını çiçeklerle süslemiş, bunun için Tokat Çiftliğinden altmış saksı çiçek getirtmişti.²⁴² Yalıya sürekli misafir olarak giden Semih Mümtaz²⁴³ hatıralarında, harem dairesinin selamlıktan çok daha güzel döşendiğini ve eşyanın kıymetlisi ve zevklisinin burada bulunduğunu belirterek halıların ve seccadelerin dünya durdukça Hereke'nin yüzünü ağartacak derecede lâtif olduğundan; avizelerin ve şamdanların harikulâdeliğinden bahseder.²⁴⁴ Topkapı Sarayı işleme koleksiyonunda Zekiye Sultan'a atfedilen elışı bir seccade bulunmaktadır. Lacivert atlas zemin üzerine dival işiyle işlenmiş olan bu seccadenin sağ üst köşesine eski yazıyla "Zekiye" adı işlenmiştir. Hülya Tezcan, bu seccadenin muhtemelen Zekiye Sultan'ın kendisi tarafından yapılmış olduğunu belirtmektedir.²⁴⁵ Fakat, bu tahmin abartılıdır. Zirâ, Zekiye Sultan'ın elişiyle ilgilendiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

2. DEFTERDARBURNU ZEKİYE SULTAN YALISI

Boğaziçi'nin en gözde semtlerinden biri olan Defterdarburnu, Ortaköy ve Kuruçeşme'nin sınırında bulunmaktadır. 19. yüzyılda Salıpazarı'ndan başlayarak Kuruçeşme'ye kadar olan sahil kesimi bir bakıma saltanat kıyısı olarak düzenlenmişti. Sıra sıra sahilsarayların bulunduğu Defterdarburnu Refia, Fehime, Hatice, Fatma, Naime ve Zekiye Sultanlara ev sahipliği yapmıştı. Zekiye Sultan ile kardeşi Naime Sultan'ın yalıları, tarihteki en ünlü Boğaziçi saraylarından biri olan Defterdarburnu'ndaki Neşâtâbad Sarayı'nın arsası üzerine inşa edilmişti. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından III. Ahmed için yaptırılan ve bahçesi ve zengin mimarisi ile ünlü olan bu sahilsaray daha sonra III. Selim tarafından kız kardeşi Hatice Sultan'a verilmiş²⁴⁶ ve Mimar Melling tarafından yanına bir köşk inşa edilerek bir dizi değişiklik ve ilaveler yapılmıştı.²⁴⁷ Hatice Sultan'a tahsisinden sonra, bulunduğu yerden dolayı,

²⁴¹ 19 Nisan 1891 (10 Ramazan 1308), Y.MTV, 49/100.

²⁴² 21 Kasım 1893 (12 Cemazıyelevvel 1311), Y.PRK.HH, 27/31.

²⁴³ Reşit Mümtaz Paşa'nın oğludur. Aynı zamanda Nurettin Paşa'yla teyze çocuklarıdır.

²⁴⁴ A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtlar*, s.166.

²⁴⁵ Hülya Tezcan, *a.g.e.*, s.218.

²⁴⁶ Neclâ Arslan Sevin, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul: 18. Yüzyılın Sonu ve 19. Yüzyıl*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s.136.

²⁴⁷ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, s.68.

Neşâtâbad Sarayı'na Defterdarburnu Sarayı da denilmiştir.²⁴⁸ Hatice Sultan öldükten sonra bazı sultanlara²⁴⁹ tahsis edilen bu saray harap bir hale gelince II. Abdülhamid döneminde yıktırılıp yerine Zekiye ve Naime Sultanlar için birbirine eş iki yalı inşa edildi.²⁵⁰ Aynı üslupla yapılan ve birbirinden bahçe duvarlarıyla ayrılan bu yalılara Çiftesaraylar da denirdi.²⁵¹ Yalıların mimarı Balyan ailesine mensup başmimar Sarkis Balyan'dı. Zekiye Sultan Yalısı'nın dekorasyonunda ise Batı etkili bezeme üsluplarını kendince yorumlayarak yapılara uygulayan Napolili Luigi Leone çalışmıştı.²⁵²

Yalılar Zekiye Sultan evlendikten beş ay sonra II. Abdülhamid'in emriyle ihaleye çıkarıldı. İhaleye Bâb-ı Seraskerî Kalfası Mimar Ohannes Efendi, Bahriye Kalfası Mimar Vasilaki Efendi, Başmimar Sarkis Bey, Anbâr-ı Seniyye Kalfası Mimar Mihran Efendi katıldı. Sarayların birer tane daire-i hümayûn²⁵³, hamam, mermer sahanlık, kethüda dairesi, ağalar ve baltacılar dairesi, kargir mutfak, arabalık, ahır, işçi koğuşları, kayıkhane ve kayıkçı koğuşları ve muhafaza duvarlarından oluşması tasarlandı. Sarkis Balyan, rıhtımların tamiri ve Defterdarburnu'ndaki eski sarayın enkazından elde edilecek parayı da hesaba katarak 24.925 lirayla ihalede en düşük fiyatı verdi.²⁵⁴ 1890 yılında sözleşme imzalandı.²⁵⁵

Mutfak ve kiler sarayın dışında olmak üzere, saraylar bodrum katı dâhil üç katlı, hamamları iki katlı ve altında çamaşırvhanesi olacaktı. Harem ve selâmlığın merdivenleri mermerden yapılacaktı. 18 Nisan 1891'de Bahriye Nazırı Hasan Paşa nezaretinde inşaata başlandı.²⁵⁶ Ağustos 1892'ye gelindiğinde hamamların çatı ve sıvaları ile

²⁴⁸ Sedad Hakkı Eldem, *Boğaziçi Anıları*, Alarko Eğitim Tesisleri A.Ş., İstanbul 1979, s.72. Leylaz Saz da hatıralarında bu saraydan Defterdarburnu Sarayı adı altında bahsederek sarayın arsasına daha sonra Zekiye ve Naime Sultanlar için birer saray yaptırıldığını belirtmektedir (*a.g.e.*, s.181-185, 195).

²⁴⁹ II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan uzun süre bu sarayda oturdu. Hibetullah Sultan 1841'de bu sarayda vefat etti (Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul 1953, s.244). Padişah Abdülmecid'in kızlarından Fatma Sultan evlendiğinde kendisi için hazırlanan Baltalimanı Sarayı onarılmaya kadar geçici olarak Defterdarburnu Sarayı'nda ikamet etti. Salıpazarı'ndaki sarayı yapılırken Münire Sultan da bir süre bu sarayı kullandı. Saray, 1857'de evlendikten sonra Refia Sultan'ın ikametine tahsis edildi (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.109).

²⁵⁰ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, s.68-69, 120; Leyla Saz, *a.g.e.*, s.182; Neclâ Arslan, *a.g.e.*, s.140; Orhan Erdenen, *Lale Devri ve Yansımaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003, s.29. Neşâtâbâd Sarayı'nın arazisi 1918 tarihli İstanbul Belediyesi haritasında Zekiye Sultan Sarayı olarak gösterilmiştir (Ülkan Kuyucu, "Boğaz'ın Rumeli Yakası Yalıları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Lisans Tezi, İstanbul 1966, s.47).

²⁵¹ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.69.

²⁵² Z. Sönmez, *a.g.e.*, s.174.

²⁵³ Padişah geldiğinde ikamet etmesi için yapılan hünkâr dairesi.

²⁵⁴ 14 Eylül 1889 (18 Muharrem 1307), Y.PRK.ASK, 57/64.

²⁵⁵ 24 Temmuz 1890 (6 Zilhicce 1307), Y.PRK.SGE, 3/69.

²⁵⁶ Y.PRK.ASK, 71/31.

rihtımdaki ufak tefek işlerin dışında yalılar tamamlanmış durumdaydı. Bu işlerin de yaklaşık bir buçuk ayda bitebileceği tahmin ediliyordu.²⁵⁷ Bu verilerden hareketle Zekiye Sultanın 1892 yılı içerisinde yalıya yerleşmiş olduğu tahmin edilebilir.

Zekiye Sultan ve Naime Sultan'ın yalısı günümüzde mevcut değildir. Döneminin en güzel binalarından olan bu yalılardan Zekiye Sultan'a ait olanı, hanedan yurt dışına sürgüne gönderildikten sonra Milli Emlak tarafından satılmış ve daha sonra yıktırılmıştır.²⁵⁸ Yalının ne zaman yıkıldığıyla ilgili net bir bilgi mevcut değildir. Haluk Şehsuvaroğlu, çifte yalılardan birinin yandığını diğersinin 1924'ten sonra yıktırıldığını belirtmektedir.²⁵⁹

Neşâtâbad Sarayı'nın hemen ardından halen mevcut olan Defterdar İbrahim Paşa Cami'nin geldiğinin bilinmesi²⁶⁰ ve Defterdarburnu Sahili'ne ait eski bir fotoğrafta çifte yalıların hemen yanında²⁶¹ bu caminin gözükmesi, yalıların Defterdarburnu'nda tam olarak nerede bulunduklarını tespit etmemizi kolaylaştırmıştır. Ülkan Kuyucu, Zekiye Sultan Yalısı'nın yerinde Lido Gazinosu²⁶² ve Shell Benzin İstasyonunun bulunduğunu yazmaktadır.²⁶³ Ayşe Osmanoglu'nun hatıratında ise Lido, Naime Sultan'a ait olan yalının yerinde belirtilmekte, Zekiye Sultan Sarayı "Şimdiki Ortaköy Şifa Yurdu" olarak gösterilmektedir.²⁶⁴ Günümüzde mevcut olmayan Şifa Yurdu'nun binası Alarko Holding'in merkez binası olarak kullanılmakta olup zamanında Zekiye Sultan'a ait olan koruluğun içindedir. Bu nedenle, Ayşe Osmanoglu aslında sultanın yalısı değil köşkü hakkında bilgi vermektedir. Haluk Şehsuvaroğlu, sultanlardan hangisine ait olduğunu belirtmeden, çifte yalılardan birinin yerini bir yüzme havuzu ve gazinonun işgal ettiğini;²⁶⁵ Sedat Hakkı Eldem ise sarayların yerinde kısmen Lido'nun bulunduğunu ifade etmektedir.²⁶⁶ Yapılan saha araştırmasında Lido Gazinosu ve Shell Benzin İstasyonunun da günümüzde mevcut olmadığı ve gazinonun yerinde eğlence mekanı

²⁵⁷ 22 Ağustos 1892 (28 Muharrem 1310), Y.PRK.MM, 1/66.

²⁵⁸ Ü. Kuyucu, *a.g.e.*, s.48-49.

²⁵⁹ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, s.69.

²⁶⁰ Ü. Kuyucu, *a.g.e.*, s.46, Ortaköy İskelesi ile Kuruçeşme arasındaki yapıların sırası tezde bostancıbaşı defterinden alınan bilgilere göre verilmiştir. Haluk Şehsuvaroğlu ise "Neşat-âbâd'dan sonra Defterdar İbrahim Paşa Camii gelmekte ve bunu Silahtâr Emin Ağa'nın yalısı takib etmekteydi" demektedir (*Boğaziçi'ne Dair*, s.69). Defterdar İbrahim Paşa Cami "Defterdarburnu Mescidi" veya "İhmal Paşa Cami" olarak da bilinmektedir.

²⁶¹ Denizden bakıldığında sağ tarafında.

²⁶² Lido, 1942 yılında Ortaköy sahilinde Denizcilik Federasyonu'nun inşa ettirdiği deniz sporları tesisleriyle Türkiye'deki ilk modern yüzme havuzudur.

²⁶³ Ü. Kuyucu, *a.g.e.*, s.48-49.

²⁶⁴ A. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.69.

²⁶⁵ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, s.120.

²⁶⁶ S. Hakkı Eldem, *Boğaziçi Anıları*, s.25.

olan Reina'nın bulunduğu tespit edildi. Reina'dan sonra geniş ve boş bir düzlük gelmekte ve bu düzlüğün hemen yanında Defterdar İbrahim Paşa Cami bulunmaktadır. Tüm bu bilgiler, çifte yalıların Reina'nın bulunduğu yerden başlayarak camiye kadar uzanan arazi üzerinde bulunduğunu ortaya koymuştur. Çiftelyalılar'dan hangisinin Zekiye Sultan'a ait olduğu hususunda ise, 1918 tarihli belediye haritasında Ortaköy'den Kuruçeşme istikametine doğru sırasıyla sultan yalılarının belirtilmesi aydınlatıcı olmuştur.²⁶⁷ Bu bilgiye göre Zekiye Sultan'ın yalısı Naime Sultan'dan sonra gelmektedir. Böylelikle, denizden bakıldığında caminin hemen yanında bulunan sahilsarayın Zekiye Sultan'a ait olması ve Lido'nun (Reina) yerine denk gelen tarafta ise Naime Sultan Yalısı'nın bulunması gerekir.²⁶⁸

²⁶⁷ Esmâ Sultan, Fehime Sultan, Hatice Sultan, Fatma Sultan, Naime Sultan ve Zekiye Sultan Yalısı (Ü. Kuyucu, a.g.e., s.48-49). Sedat Hakkı Eldem ise Ortaköy Sahiline ait bir fotoğrafta yalıların sırasını soldan sağa (denizden bakıldığında) şu şekilde vermektedir: Ulviye, Cemile, Hatice, Fehime, Fatma ve Zekiye Sultan Yalısı (*Boğaziçi Anıları*, s.64). Fotoğrafta Naime Sultan'a ait olan yalı gözükmesine rağmen Naime Sultan'ı bu sıralamada belirtmemiştir. Ayrıca bugün ayakta duran Hatice ve Fehime Sultan Yalıları'nın da sırası yanlış verilmiştir. Fehime Sultan Yalısı Hatice Sultan'ından önce gelmektedir. Ayrıca, II. Abdülhamid'in kızları için yaptırdığı yalılardan bahsederken Naime Sultan Yalısı'na ait bir fotoğrafı Fehime Sultan Yalısı olarak göstermektedir (*Boğaziçi Anıları*, s.68). Sedat Hakkı Eldem burada sultanların isimlerini karıştırmıştır.

²⁶⁸ 2003 yılında bir yangınla harap hale gelen ve bir dönem Gazi Osman Paşa Ortaokulu olarak kullanılan Fehime Sultan Yalısı'nın aslında Naime Sultan Yalısı olduğunu belirtenler varsa da, bu bilgi için herhangi bir dayanak gösterilmemektedir. Böyle bir yanlışlığı farkında olmadan kabul eden araştırmacılar Fehime Sultan Yalısı'yla ilgili bilgileri Naime Sultan Yalısı için kullanmaktadırlar. Mesela Afife Batur, Naime Sultan Yalısı'nın birçok kaynaktan Fehime Sultan Yalısı olarak geçtiğini belirtmiş ve bu yalıya dair olan bilgileri Naime Sultan Yalısı için yazmıştır ("Naime Sultan Yalısı", *Dünden Bugüne Beşiktaş*, ed. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.107). Naime Sultan'ın hayatını tez olarak hazırlayan Betül Kübra Bağçe de "kaynaklarda Fehime Sultan Sarayı olarak geçen bilgilerin birçoğu Naime Sultan Sarayı'na aittir" demektedir. Ayrıca, Fehime Sultan Sarayı'nın resimlerini Naime Sultan Yalısı için kullanmıştır ("II. Abdülhamid'in Kızı Naime Sultan'ın Hayatı", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.71, 156-160). Fehime Sultan Yalısı olarak bilinen yalının aslında Naime Sultan Yalısı olduğuna dair bilgiyi ise Murat Bardakçı'nın *Hürriyet* gazetesinin websitesinde yayınladığı bir köşe yazısından almıştır. Köşe yazısında bu iddia için bir dayanak gösterilmemektedir. Hem Afife Batur hem de Betül Kübra Bağçe Zekiye ve Naime Sultan Yalısı'nın yan yana olduğunu belirtmekle birlikte, Zekiye Sultan Yalısı'ndan uzak bir yerde olan Fehime Sultan Yalısı'nın aslında Naime Sultan Yalısı olduğunu da kabul ederek bir yanlışlığa düşmüşlerdir. Bu yanlışlık saha araştırmasının eksikliğinden ve kaynakların analizindeki zayıflıktan kaynaklanmaktadır. Sultan yalıları konusunda ana kaynaklardan biri olan Sedat Hakkı Eldem'in bir önceki dipnotta belirttiğimiz gibi sultanların isimlerini karıştırması böyle bir yanlışlığın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş olabilir. Ancak, Gazi Osman Paşa Ortaokulu olarak kullanılan bu yalının resimleri ve planları Fehime Sultan Yalısı olarak yazarın bir diğer kitabında zaten gösterilmektedir (*Boğaziçi Yalıları*, Vehbi Koç Vakfı Yayınevi, İstanbul 1993, C I, s.55). Bu yalı "Fehime Sultan Yalısı" olarak kendi adı altında günümüzde restore edilmektedir. Ayrıca, Orhan Erdenen ve Haluk Y. Şehsuvaroğlu da yalının Fehime Sultan'a ait olduğunu yazmaktadırlar (Orhan Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 1994, s.410; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, s.219).

3. ORTAKÖY KÖŞKÜ VE KORULUĞU

Sultanın koruluğu yalısının hemen arkasındaki bir tepede (Ortaköy Ulus Tepesi)²⁶⁹ bulunuyordu. Arsa komşuları kız kardeşleri Naime ve Naile Sultanlardı.²⁷⁰

Bu tepede II. Abdülhamid'e ait olan 8 dönümlük²⁷¹ bir arazi, biraz daha genişletilerek Naime Sultan'a verilmişti.²⁷² Hazine-i Hassa, padişah arazisinin hemen yanında bulunan ve çeşitli şahısların tasarrufunda olan bir kısım arsalar ile bunların içindeki mülkleri 1893'te Zekiye Sultan için satın aldı.²⁷³ Toplamda 7.099 metrekare genişliğinde ve 2.363 lira değerinde²⁷⁴ olan bu araziler, sonraki yıllarda köşkün bahçesine bitişik bir kısım şahıs arsaları da eklenerek genişletildi ve etrafı duvarlarla çevrildi.²⁷⁵ Koruluğun duvarları dışında kalan geniş bir arsa da bu araziye eklendi.²⁷⁶

Yalılardan sonra Zekiye ve Naime Sultanlar için bu korulukların içinde birer tane köşk inşa edildi. İlk başta bodrum katı dâhil üç katlı olması düşünülen köşkların daha sonra bodrum katı kaldırılıp, zeminden yüksek bir temel üzerine iki katlı ve bir tavan arası olarak yapılmasına karar verildi. Tasarım çizimleri Yanko isimli bir mimar tarafından yapılan²⁷⁷ bu köşklar 1893'te tamamlandı.²⁷⁸ İlk yapıldığı haliyle kalmayan Zekiye Sultan köşküne daha sonraki yıllarda bir takım tadilat ve ilaveler yapıldı.

²⁶⁹ Sultanın köşküne ait belgelerde köşkün yeri "ortaköy dağ ciheti", "defterdarburnu dağ ciheti", "zekiye sultan hazretlerinin daire-i sultanîyelerinin arka ciheti", "daire-i salhanelerinin arka ciheti" olarak verilmiştir (Y.MTV, 259/72, 275/160; Y.PRK.ASK, 89/80; HH.İ, 183/79, 232/66). Naime ve Zekiye Sultan'ın arazisini gösteren 1898 yılına ait bir krokide ise arsaların mahalli olarak "ortaköy dereboyu caddesine müntehi portakal sokağı" tanımı yapılmıştır (Y.PRK.MYD, 21/3). Yalıların arkasına düşen tepe Ortaköy Ulus Tepesi'dir. Boğaziçi Köprüsü'nün Anadolu Yakası'na giderken hemen sol tarafında kalmaktadır. Tepenin etekleri Ortaköy Muallim Naci Caddesi, zirvesi ise Dereboyu Caddesiyle kesişen Portakal Yokuşu Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

²⁷⁰ Arşiv belgelerinin vermiş olduğu bilgiler, yapılan saha araştırması ve eski fotoğraflara göre sultanlara ait korulukların sırasını tespit etmek mümkün olmuştur. Naime ve Zekiye Sultan'ın arazisine ait krokide, bu iki sultanın arsasının yan yana olduğu görülmektedir. Deniz tarafından çekilmiş eski bir fotoğrafta Naime Sultan'ın köşkü Zekiye Sultan Köşkü'nün sol tarafında bulunmaktadır. Saha araştırmasında ise Zekiye Sultan'a ait arazinin yine denizden bakıldığında sağ tarafında Naile Sultan Koruluğu'nun bulunduğu öğrenilmiştir. Bu bilgilere göre Ortaköy'den Kuruçeşme istikametine doğru sultanlara ait korulukların sırası şu şekildedir; Naime Sultan, Zekiye Sultan, Naile Sultan ve Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan koruluğu. Naile ve Naciye Sultanlara ait olan koruluklar günümüzde hâlâ kendi adlarıyla anılmaktadır.

²⁷¹ 8.815 metrekare.

²⁷² Katolik Kilisesi akarından olan 1.040 metrekarelik bir arsa eklenmişti (Y.PRK.MYD, 21/3).

²⁷³ Ortaköy Karadağ, Portakal ve İngiliz Kilise Sokakları'nda bulunan üç konak, bahçeli iki hane ve bir arsa satın alınıp senetleri Defter-i Hakanî tarafından Zekiye Sultan'ın üzerine düzenlendi (25 Eylül 1893/14 Rebiülevvel 1311, HH.İ, 86/39).

²⁷⁴ Y.PRK.MYD, 21/3.

²⁷⁵ 1902'de bir İngiliz, Bulgar ve Ermeni'nin tasarrufundaki bahçeli dört hane araziye eklendi (Y.MTV, 230/103). 1905'de ise bu emlak ve arsaların ortasında kalan ve Misak Ağa isimli bir şahıs ile karısına ait olan bir mülk ilave edildi (Y.MTV, 272/150).

²⁷⁶ 5 Nisan 1906 (10 Safer 1324), HH.İ, 183/13.

²⁷⁷ 22 Ağustos 1892 (28 Muharrem 1310), Y.PRK.MM, 1/66.

²⁷⁸ 17 Nisan 1893 (30 Ramazan 1310), Y.PRK.ASK, 89/80.

Köşkün çevresinde uygun bir yere yeni bir mutfak, çinihane ve kömürlük; orta ve üst katında bulunan salonların tarafına da ikişer tane balkon inşa edildi. Ayrıca, köşkün arka tarafındaki giriş merdiveni, mermerden çifte merdiven olarak yeniden düzenlendi.²⁷⁹ Daha sonraki yıllarda köşkün yanına tek katlı bir bendegân dairesi²⁸⁰ ve köşke bir geçitle bağlanan ayrı bir daire daha inşa edildi.²⁸¹

Zekiye Sultan'ın koruluğu günümüzde Ortaköy Şifa Yurdu arazisi olarak tanınmaktadır. Boğaziçi'nin en değerli gayrimenkullerinden biri olarak görülmekte olup hekim Asım Onur'un üç çocuğuna aittir.²⁸² Arsanın içinde Suriye Konsoloslugu'nun kiraladığı bir ikametgâh, yine kiracı olarak Alarko Holding'in merkez binası ve bir apartman vardır. Sultanın köşkü mevcut değildir. Ayşe Osmanoglu'nun hatıratında belirttiğine göre bir dönem Ortaköy Şifa Yurdu'nun binası olarak kullanılmıştır.²⁸³ Bu hastane de bugün faaliyette olmayıp²⁸⁴ yerinde Alarko Holding'in merkez binası bulunmaktadır. Ancak köşke ait fotoğraflarda köşkün sahilinden oldukça yukarıda bulunması, holding binasının ise tepenin yamacına yakın bir yerde olması şüpheye düşmemize sebebiyet vermiştir. Ayrıca, 13 Ocak 1956 tarihli *Milliyet Gazetesi*'nde, arsanın Zekiye Sultan'dan satın alındıktan sonra Şifa Yurdu Hastanesi için bir bina inşa edildiği belirtilmektedir. Bu nedenle köşkün Şifa Yurdu'nun binası değil, yurda bağlı binalardan biri olarak kullanıldığını düşünüyoruz.

4. SULTANIN HİZMETLİLERİ

Padişah sarayındaki (*saray-ı hümayûn*) hizmetli teşkilatının hemen aynısı daha küçük ölçüde olmak üzere sultan saraylarında da mevcuttu. Zekiye Sultan'ın maiyetinde baş ağa, başkapı gulamı, üçüncü, dördüncü ve beşinci ağalar, harem ağaları hocası, baş hademe, ikinci, üçüncü ve dördüncü hademe, daire hademesi, kilercibaşı ve yardımcısı, arabacıbaşı ve yardımcısı, çinicibaşı, tablakâr, kandilci, aşçıbaşı, köşk bekçisi, külhancı

²⁷⁹ 21 Nisan 1904 (5 Safer 1322), Y.MTV, 259/27.

²⁸⁰ 1905'de inşasına başlanmıştır (26 Eylül 1905/26 Recep 1323, Y.MTV, 278/50, 275/160). Şubat 1906'da bendegân dairesinin hâla inşa sürecinde olduğu anlaşılmaktadır (17 Şubat 1906/22 Zilhicce 1323, HH.İ, 183/79).

²⁸¹ 26 Nisan 1908 (24 Rebiülevvel 1326), Y.MTV, 308/146.

²⁸² Sultan yurt dışına sürgüne gittikten sonra, 1926'da, köşkünü ve arazisini Şair Nigar vasıtasıyla Ortaköy Şifa Yurdu'nun sahibi ve başhekimi Asım Onur'a satmıştı. Mirasçı kardeşler arasındaki bir anlaşmazlıktan dolayı arazi iki kez satışa çıkarılmış, ancak alıcı bulunamamıştır (Hasan Erşan, "300 Milyonluk Arazi Kedi Yüzünden Satılık", *Sabah*, 3 Haziran 2009). Saha araştırmasından elde edilen bilgilere göre, arazi halen Onur Ailesi'nin mülküdür.

²⁸³ "Şimdiki Ortaköy Şifa Yurdu, Zekiye Sultan Sarayı idi." (*a.g.e.*, s.69n). Saray ve köşk kelimeleri karıştırılmış olabilir.

²⁸⁴ Şifa Yurdu Hastanesi'nin binası, 1982'de, Dr. Seyfi Basa ve Fikri Erdöş tarafından "Nejat Hastanesi" adıyla yeniden inşa ettirilmiştir ("85 Yataklı Yeni Bir Hastane Açılıyor", *Milliyet Gazetesi*, 27 Temmuz 1982, s.8).

ve yardımcısı, çöpçü, makaracı, seyis, kapıcı, bahçıvanbaşı ve bahçıvanlar, çamaşır ustası, çasnigir usta, kahvecibaşı, vekilharç ve vekilharç kâtibi, kethüda ve kethüda kâtibi gibi görevliler bulunmaktaydı. Sarayda ayrıca birer imam ve müezzinle birlikte bir eczacı ve bir de doktor görev yapmaktaydı. “Hizmet-i tabâbet” olarak adlandırılan görevde uzun bir süre eczâne-i hümayûn memurlarından doktor Cemil Bey bulundu.²⁸⁵ Cemil Bey’den sonra bu görevi Mekteb-i Harbiye-yi Şâhâne’nin sağlık hocalarından doktor Mirliya Yusuf Ziya Paşa icra etti.²⁸⁶ Meşhur hattat Fehmi Ramazan imamı²⁸⁷, dönemin ünlü musikişinaslarından olan ve sesinin güzelliğiyle tanınan Hafız Hacı Nafiz Bey de saray müezzini olarak görev yaptı.²⁸⁸

Bu görevlilerin dışında Nurettin Paşa’nın şahsî hizmetkârları da vardı. Gelir gider bahsinde ifade edildiği gibi, Nurettin Paşa özel hizmetkârlarının maaşını kendi gelirinden ödemekteydi. Bu hizmetkârlar, ağa, kâtip, daire müdürü, arabacı ve kayıkçılar olmak üzere 10 taneydi. Diğer hizmetlilerin maaşları Zekiye Sultan tarafından ödenmekle birlikte, Hazine-i Hassa’dan maaş alan görevliler de mevcuttu. Nikola, Yanko ve Kosti isimli üç bahçıvanın maaşı Hazine-i Hassa’dan ödeniyordu.²⁸⁹

Sultanlar evlenip kendi saraylarını açtıkları zaman emirlerine kethüda atanırdı. Sultanın kethüdası, bugünkü anlamda bir nevi muhasebeci konumundaydı. Sultanın bütün mali işlerini idare eder ve gelir-gider hesabını tutardı. Nitekim, ilgili bölümde defterlerin kethüda tarafından düzenlenip Mabeyn-i Hümayun Başkıtabetine arz edildiği belirtilmişti. Kethüdanın görevi sadece mali işlerle sınırlı değildi. Sultanın herhangi bir konudaki şikâyet ve istek gibi yazışmalarıyla resmi makamlarla olan teması onun vasıtasıyla gerçekleşirdi. Sultana ait birçok belge kethüdasının ağzından kaleme alınmış olup belgelerin altında onun adı vardır. Yazma işini (*umur-ı kitabet*) ise kethüda kâtibi denilen bir görevli yürütürdü.²⁹⁰ Kethüdaların aynı zamanda başka görevleri de vardı.²⁹¹

²⁸⁵ 21 Ocak 1895 (24 Recep 1312), İ.TAL, 70/1312 B-102; 3 Ağustos 1898 (15 Rebiülevvel 1316), İ.TAL, 1316 Ra-71; Y.PRK.AZJ, 44/26.

²⁸⁶ İ.TAL, 410/1324 L-017.

²⁸⁷ Y.PRK.SGE, 8/47; M. Uğur Derman, “Osmanlı Hattatı Fehmi (1860-1915)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XII, 297.

²⁸⁸ Ömer Tuğrul İnancı, “Şabanilikte Zikir Usûlü ve Musîki”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VI, 124.

²⁸⁹ Y.PRK.SGE, 8/47.

²⁹⁰ Zekiye Sultan’ın kâtiplerinden Hakkı Bey aynı zamanda Hazine-i Hassa Meclis idaresi ikinci kâtibiydi (23 Aralık 1894/24 Cemaziyelahir 1312, Y.PRK.SGE, 6/52). Hakkı Bey’in sultanın kâtipliğine ne zaman atandığı bilinmemekle beraber 1894-1898 yılları arasında görev yaptığı açıktır (31 Temmuz 1898/12 Rebiülevvel 1316, İ.TAL, 1316/Ra-20). Hakkı Bey’den sonra sultanın kitabet görevi Şura-yı Devlet azalarından Osman Saib’e verilmişti (Y.PRK.AZJ, 56/26).

Diğer önemli görevliler ise “alışverişe memur edilen kimse” olarak tanımlayabileceğimiz vekilharç ve vekilharç kâtibiydi. Sultanların ve diğer saray kadınlarının dışarıyla doğrudan teması hanedan adetlerine aykırıydı. Doğrudan dükkân ve mağazalara giderek alışverişini yapamayan Zekiye Sultan, vekilharç denilen görevlisi vasıtasıyla alışverişini gerçekleştirirdi. Her türlü masraf kethüdası tarafından tespit edilir; vekilharç ise ihtiyaç listesi doğrultusunda alışverişini yapardı. Zekiye Sultan’ın kızkardeşi Şadiye Sultan’ın hatıratında bu konuyla ilgili yazdıklarını aktarmak alış-veriş usulü hakkında daha geniş bilgi verecektir:

“bütün istediklerimizi bir kâğıda yazar, adamlarımıza verirdik, onlar temin ederlerdi: iskarpin, kumaş, pudra, lâvanta ve emsali kadın eşyalarını, kendimiz görmeden ancak vasıta ile satın alırdık. ... isteklerimiz süslü paketler içinde çeşitleri ve fiyat listeleri ile birlikte gelirdi. Beğendiklerimizi alıkoyar, diğerlerini iade ederdik. Bu bize çok pahalıya malolurdu, fakat, hariçle temas, saray adetlerine göre, memnu idi.”²⁹²

Zekiye Sultan gelenek olduğu ve yukarıda belirtildiği üzere bayram ve kandil gibi özel günlerde emrinde çalışanlara para ve hediye verirdi. Ayrıca, padişah da sultanın hizmetlilerine nişan ve rütbe ihsan ederdi. Nitekim, II. Abdülhamid, sultanın Çamaşır Ustası Avazdil, Çanşigir Ustası Çeşmiâfet²⁹³ ve cariyelerinden Şahid Kalfa’ya²⁹⁴ ikinci rütbeden kadınlara mahsus olan şefkat nişanı ihsan etmişti. Yine, başağası Talat’a dördüncü rütbeden Osmanî nişanı vermişti.²⁹⁵ Zekiye Sultan hizmetlilerinin taltif edilmesinde aracılık ederdi. Daire doktoru Cemil Bey’in rütbesinin yükseltilmesi için gerekli arzuhalı kendisi yazmıştı. Tabip Süleyman Paşa’dan boş kalan mirlivalık mevkiine, miralay rütbesindeki Cemil Bey’in getirilmesini arz etmişti.²⁹⁶ Ulaşabildiklerimiz arasında bu arzuhalin Zekiye Sultan’ın el yazısıyla yazdığı tek belge olduğunu burada ayrıca belirtmeliyiz.

²⁹¹ Zekiye Sultan evlendikten sonra kethüdalık hizmeti geçici olarak Manastır Valisi Ali Kemal’i Paşa’ya verildi. Bu şahıs iki ay kadar sultanın hizmetinde kaldı (13 Ocak 1889/11 Cemaziyelevvel 1306, İ.DH, 1118/87402). Ardından kethüdalık hizmeti Divan-ı Muhasebat üyesi Hafız Said Efendi’ye verildi (29 Mart 1889/27 Recep 1306, İ.DH, 1128/88115; HH.İ, 74/61). Said Efendi ölene kadar sultanın hizmetinde bulunmuş, hatta bir dönem Zekiye Sultan’la birlikte Naime Sultan’ın da kethüdalık işlerini yürütmüştü (İ.DH, 1308/1311 R-22). Said Efendi vefat edince yerine Harem-i Hümayûn Masraf Nazırı ve Şurâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi İkinci Reisi Hacı Âkif Efendi atandı (14 Ağustos 1894/11 Safer 1312, İ.DH, 1314/1312 S-11; BEO, 452/33893).

²⁹² Ş. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.22.

²⁹³ İ.TAL, 240/1318 L-005.

²⁹⁴ 7 Aralık 1891 (5 Cemaziyelevvel 1309), İ.DH, 1253/98390.

²⁹⁵ İ.TAL, 17/1310 N-064.

²⁹⁶ 29 Mayıs 1902 (20 Safer 1320), Y.PRK.AZJ, 44/26.

Saraydaki görevlilerin toplam sayısı ile ilgili net bir rakam vermek zordur. Kethüda Hacı Âkif Efendi'nin, II. Abdülhamid'e sunmak üzere hazırlamış olduğu bendegân listesi²⁹⁷ bu konuda geniş bir bilgi vermekle birlikte eksiklikleri vardır. Listeye göre görevlilerin toplamı kethüdayla birlikte 48'dir. Fakat, aşçıbaşı gibi bazı hizmetlilerin emrinde çalışanların sayısı belirtilmediği gibi farklı arşiv belgelerinden listede belirtilmeyen başka görevlilerin de olduğu öğrenilmiştir. Çamaşır ustası ve çasnigir ustası²⁹⁸, kahveci ustası ve dördüncü hademe²⁹⁹ ile sultanın cariyeleri listede yoktur. Zekiye Sultan'ın bekârken sahip olduğu 11 tane cariyesini evlenince sarayına getirdiği bilinmektedir.³⁰⁰ Böylelikle, elimizdeki verilere göre sarayda çalışan görevlilerin sayısı -Nurettin Paşa'nın hizmetlileri dâhil- 73'tür. Semih Mümtaz'ın sarayın harem dairesinde 85, selamlıkta da yaklaşık 25 kişinin görevli olduğunu belirtmesi³⁰¹ sultanın sarayındaki görevlilerin 100 kişi civarında olduğunu ortaya koymaktadır.

5. ZEKIYE SULTAN YALISI'NDA RAMAZAN AKŞAMLARI VE MUSİKİ CEMİYETLERİ

Zekiye Sultan kendi döneminde seçkin çevrelerce çok iyi tanınan ve sanat çevresinden dostları bulunan bir insandı. Hayırsever ve eli açıktı.³⁰² 1912'de kurulan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Kadınlar Merkezi'nin kurucu üyesi olan ve her sene 4000 kuruş bağışta bulunmayı taahhüt eden hanedan kadınları arasındaydı.³⁰³ 16 Eylül 1890'da Japon sularında kayalara çarparak batan Ertuğrul Fırkateyni şehitlerinin aileleri için ülkede yapılan yardıma³⁰⁴ ve 1901'de Hicaz Demiryolu için düzenlenen bağış kampanyasına katılmıştı. Bu nedenle kendisine ve bağışta bulunan diğer hanedan üyelerine padişah tarafından birer altın Hicaz Demiryolu Madalyası verilmişti.³⁰⁵ Kızı Fatma Aliye Hanımsultan'ı tanıdığını söyleyen Münevver Ayaşlı Zekiye Sultan için

²⁹⁷ Y.PRK.SGE, 8/47.

²⁹⁸ İ.TAL, 240/1318 L-005.

²⁹⁹ İ.ML, 1321 Z-11.

³⁰⁰ Y.EE.d, nr.891, s.70

³⁰¹ A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtlar*, s.167.

³⁰² N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.60.

³⁰³ Muzaffer Tepekaya – Leyla Kaplan, “Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya 2003, S.10, s.152.

³⁰⁴ 3.240 kuruş bağışta bulunmuştu (F. Şayan Şahin, “Ertuğrul Faciasının Şehitlerinin Aileleri İçin Ülkede Toplanılan Yardım”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1998, S.112, s.122).

³⁰⁵ 21 Aralık 1901 (10 Ramazan 1319), İ.TAL, 269/ 1319 N-139; Y.PRK.BŞK, 65/95.

“fevkelade sultanlarımızdan biriydi. Mükrim, cömert, sarayı açık, aynı zamanda çok mütedeyyin bir sultandı.” demektedir.³⁰⁶ Yurt dışına sürgüne gittikten sonra sultanı yakından tanıma fırsatı bulan Şehzade Ali Vâsıb Efendi ise kendisini “sultanların şahı denilebilecek evsafı haiz, çok kibar, zarif-ül mizaç bir sultaneferdi” olarak tanımlamaktadır.³⁰⁷

Zekiye Sultan Ramazan aylarında her akşam fakir fukara için sarayında ayrı bir sofra açtırır ve para yardımıyla bulunurdu. II. Abdülhamid döneminde çeşitli memuriyetlerde görev alan ve Nurettin Paşa’nın teyzesinin oğlu olan Ahmet Semih Mümtaz³⁰⁸ hatıralarında sarayda verilen iftar yemekleri ve Ramazan eğlencelerine “Zekiye Sultan’ın Nezaketi” başlığı altında geniş bir yer vermektedir. Sultan haremde, Nurettin Paşa sarayın selamlığında misafirlerini ağırlar ve fakirler için de mutfakların yanındaki büyük bir odada sofralar kurulurdu. İftara gelen herkese dış kiralari adı altında paralar ve hediyeler dağıtılırdı. Ahbabı çok olan Nurettin Paşa’nın dairesinde kalabalık ve neşeli bir ortamda geçirilen iftar yemeklerinden sonra misafirlerle birlikte teravih namazı kılınır; ardından sarayın baş ağası elinde tuttuğu üstü kapalı bir çantayı açarak misafirlerin önüne gelir; Zekiye Sultan’ın selamlarını beyan ederek, üzerlerinde isimleri yazılı mahfaza veya mühürlü zarfları sahiplerine teslim ederdi. A. Semih Mümtaz’ın akrabalarından Ferik Sait Paşa çok masraflı, evi çok kalabalık biri olduğu için mahfazalardan ziyade mühürlü zarfı tercih ederdi ve 50 altınını her Ramazan alırdı.³⁰⁹ Gerek hediye gerek para olarak dağıtılan dış kiralari 2.500 altını geçerdi. Sarayda her akşam 100-150 misafir bulunur ve Zekiye Sultan bunların bir kısmını sarayında yatırırdı.³¹⁰ Sarayın haremde yaşanan Ramazan akşamlarını Semih Mümtaz’ın kendi ağzından dinleyelim:

“Haremde şatafat rana ve daha müstesna zarafette idi. Evvelâ harem dairesi daha güzel döşetilmişti. Eşyanın kıymetlisi ve zevklisi, halıların seccadelerin dünya durdukça o zamanki Hereke’nin yüzünü ağartacak derecede letafetli ve avizelerin şamdanların harikulâdeliği bir renkten elbiseler giyinmiş nöbetçi kızların birbirinden güzelliği belki bin bir gece hikayelerinden başka bir şey değildi. O kadar tatlı

³⁰⁶ Münevver Ayaşlı, *Dersâadet*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s.163.

³⁰⁷ Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s.166.

³⁰⁸ 19. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinde önemli görevlerde bulunmuş devlet adamları yetiştiren ve “Mümtazefendiler” olarak tanınan Eğin kökenli bir ailenin mensubudur. Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi kâtipliğinde, Beyrut mektubi kaleminde ve Âmedi-i Divan-ı Hümayun hülefâlığında çalışmıştır. Babası, Beyrut ve Bursa valiliği ile Sadrazam Damat Ferit Paşa zamanında kısa bir süre Dâhiliye Nazırlığı da yapmış olan Reşid Mümtaz Paşa’dır. A. Semih Mümtaz, Gazi Osman Paşa için “teyzemin zevci” demektedir (*Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtler*, s.100).

³⁰⁹ A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtler*, s.165-166.

³¹⁰ A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtler*, s.167.

bir imtizaç vardı ki Zekiye Sultan'ın sarayında bir Ramazan gecesı geçirenlerin bir oh çekerek: “Bin bir geceden bir gece çaldık ya nasılsa” deyip övünmeleri hakşinaslık olurdu. Valide Paşa sık sık Zekiye Sultan'a iftara gelirdi. (Mısır Hıdivinin validesine “Valide Paşa” derlerdi.) Ve herkese nasip olmayan bir talihle sultanla beraber yemek yerdı. Sultana çok hürmet ederdi ve güzel güzel konuşarak hoş vakit geçirirdi. Padişahın oğlunun bir niyazı varsa Zekiye Sultan'ın tasavvutunu temine çalışırdı, ekseriya muvaffak da olurdu ve sultan valide paşayı sever, hürmet ederdi.

Teravihten sonra, selamlığın kalabalığı azaldığı damat paşa bile sokağa çıktığı hâlde haremde iç eğlenceler başlar ve bhusus Valide Paşa şerefine kalfalardan mürekkep saz takımı, alaturka ve alafranga çalmaya başlar, Millî ve beynelmilel oyunlar oynanır, şarkılar söylenirdi. Ufak tefek monologlar inşa edilirdi. Baş kalfa okumuş yazmışlardandı. Skeçleri bizzat tanzim ederdi. Ve belki jurnal olursam diyerek monologları kendisi yazar kızlara okutturur ezberlettirir ve asıllarını saklardı. Hatırımdadır bir iki Çerkezce monolog söylerlerdi... Bu eğlenceler nihayet iki saat devam ederdi. Herkesten evvel de sultan efendi dairesine çekilirdi.”³¹¹

Semih Mümtaz'dan sultanla ilgili çok özel bir bilgiyi daha öğrenmekteyiz. Sultanın, Nurettin Paşa tarafından enfiyeye alıştırıldığını belirten Mümtaz, “...her bayramı müteakip kâhyası Hacı Âkif Paşa'dan hesabı alan sultanın “Allaha çok şükür” diyerek ve neşesinden daima önünde duran pembe billur kâsenin kapağını açarak enfiyeye sarıldığını görenlerimiz çoktur” sözleriyle sultanın bu bağımlılığını yazmıştır. Ayrıca, kızının enfiye çektiğini bilen ve bunu çirkin bulan Abdülhamid'in sultanın gitgide enfiye müptelası olduğunu öğrenince el altından ona Fransız enfiyesi getirttiğini de rivayet etmektedir.”³¹²

Sultanın sarayında düzenlediği eğlenceler Ramazan akşamlarıyla sınırlı değildi. Saray yaşantısındaki en renkli kesiti yalısı ve konağında tertip ettiği musiki cemiyetleri oluşturuyordu. Konağı, dönemin muntazam saz takımlarıyla anılan konaklar arasındaydı.³¹³ Kızlardan müteşekkil saz ve oyun takımlarıyla birlikte sıklıkla düzenlenen sazlı-sözlü eğlencelerle ün salmıştı. Cariyeler alaturka oyun ve musikiyi icra ederdi. Bunların ustaları Sultan Aziz zamanından kalma kalfalardan Mâhrusar ve Tirimiyyâl Hanımlardı. Bu ustalar cariyelere Köçek, Tavşan, Matrak, Kalyonça denilen eski saray oyunlarını öğretilirdi. Zekiye Sultan ara sıra oyuncularını alıp Yıldız Sarayı'nda düzenlenen eğlencelere katılır ve cariyelerini huzurda Hünkâr Sofasında oynatırdı.³¹⁴

³¹¹ A. Semih Mümtaz, *Evvel Zaman İçinde İstanbul Ramazanları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2009, s.50.

³¹² A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtlar*, s.167.

³¹³ A. Semiz Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtlar*, s.150.

³¹⁴ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.73-74.

Birkaç bestesi olduğu bilinen Nurettin Paşa da müziğe ayrı bir ilgi duyuyordu. Usta sanatkârlardan Tanburi Cemil, Udî Nevres gibi müzisyenler sıklıkla sultanın sarayında bulunurdu. Nurettin Paşa'nın Tanburi Cemil'e ayrı bir hayranlığı vardı. Paşa'yı yakından tanıyan ve ayrıca Tanburi Cemil'in yakın ahbablarından biri olan Mahmut Demirhan³¹⁵ da bu cemiyetlere iştirak ederdi. Mahmut Demirhan'ın bir kısım hatıralarını yazdığı ve Tanburi Cemil'in oğlu Mesud Cemil'e gönderdiği mektup, sultanın sarayında düzenlenen musiki toplantılarının bir kesitini de ortaya koymaktadır:

“Sultan Hamid'in büyük kızı Zekiye Sultanın kocası Nurettin Paşa Boğaziçi'deki yalısında sık sık saz cemiyetleri yapardı. Bu Nurettin Paşa, Gazi Osman Paşanın, hem de beraber büyüdüğümüz büyük oğlu idi. Kendisi de ramazan ve bayramlarda geldiği gibi bazen Salı akşamları da mutad sazımıza gelirdi. Musikiyi çok severdi, birkaç şarkı güftesi de bestelemişti. O da Cemil Bey'e hayrandı.

Yalıdaki saz heyetlerini Zekiye Sultan'ın arzusu ile babam tertip ederdi. Başta Cemil Bey ve Vasil olmak şartıyla kemani Memduh veya Bülbülü Salih, kanunî Şemsi, udî Nevres, santuri Ethem efendi gibi zamanın en büyük sazandeleriyle Nedim, Hafız İsmail ve Osman beyler ve lâvtacı Hristo veya Sarı Onnik davet edilirdi. Bunlara bizim evde yetişip büyüyen Arap Sıdika Hanım'la meşhur Nasip Hanım da katılırdı.”³¹⁶

Mahmut Demirhan'ın, mektubun devamında yazdıkları ise Nurettin Paşa'nın Tanburi Cemil'e olan hayranlığının vurgusunu yapmaktadır:

“Yine böyle tertip edilmiş cemiyete kafes arkasından dinlemek üzere başka Sultanlar da davet edilmiş bir gecede –haberi olduğu ve defaatle söylendiği halde- [Tanburi Cemil] gelmedi. Nurettin Paşa'nın çok canı sıkılmış, herkese bir neşesizlik çökmüştü.”³¹⁷

Zekiye Sultan ve Nurettin Paşa'nın müzikle olan meşguliyeti onların tespit edebildiğimiz en mühim yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Musiki cemiyetlerinin dışında sultanın piyano çalması ve sarayının imamet kadrosunun Hattat Fehmi ve Hacı Nafiz gibi çok değerli sanatkârlardan oluşması, sultanın hem sanata hem de sanatçılara olan alakasının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

³¹⁵ Bir dönem Gazi Osman Paşa'nın seryaverliğinde bulunan Ferik Yanyalı Mustafa Paşa'nın oğludur.

³¹⁶ Mesud Cemil, *Tanburi Cemil'in Hayatı*, Sakarya Basımevi, Ankara 1947, s.97.

³¹⁷ Mesud Cemil, *a.g.e.*, s.97.

SONUÇ

Osmanlı'daki Batılılaşma hareketleri devlet teşkilatıyla sınırlı kalmayıp toplumun da geleneksel bünyesini etkiledi. III. Selim ve II. Mahmud döneminde devletin idari ve askeri mekanizmasında görülen Batılılaşma, Sultan Abdülmecid döneminden itibaren hızlandı. İktisadi, hukuki ve idari yapıdan eğitim, giyim ve müziğe kadar her alanda etkili oldu. Dolmabahçe Sarayı gibi Osmanlı saraylarının Avrupai plan ve üslupta inşa ve tefriş edilmesi; Batılı adabın saray protokolünde yer alması; Batı müziği ve enstrümanlarına olan ilgi; tiyatro ve operanın eğlence hayatına girmesi; saray kadınlarının Paris modasını takip etmesi ve daha birçok değişim şüphesiz bu gelişmelerin bir sonucuydu.

Saray ve çevresinin geçirdiği bu dönüşüm II. Abdülhamid zamanında şekillenmeye devam etti. Yıldız Sarayı'nın özel tiyatrosu, İstanbul'u sık sık ziyaret eden Avrupalı, özellikle İtalyan operet ve tiyatro sanatçılarınin doğal uğrak yeri oldu. Velihtlık zamanında Sultan Abdülaziz'le birlikte Avrupa gezisine katılan Abdülhamid dünyanın en ileri tekniklerini ve buluşlarını görmenin yanında Batılı yaşamı, adabı ve protokolü de yakından tanımış oldu.

Zekiye Sultan bu değişim döneminde doğdu ve büyüdü. Ne devlet işlerine karışan Esmâ Sultan ne de borçları öldükten sonra bile ödenemeyen Refia Sultan gibi sıra dışı bir hayatı vardı. 17 yaşındayken siyasi bir evlilik yaparak emrinde onlarca hizmetli ve binlerce altın tahsisatıyla kendi sarayının sultaneferdisi oldu. Babasının çocukluğundan itibaren adına yaptığı yatırımlar, Boğaz'ın en güzel yerinde satın aldığı araziler ve inşa ettirdiği saray ve köşk sayesinde de önemli bir servetin sahibi oldu. Ramazan aylarında fakirler için sofralar açtırıp onlara maddi yardımda bulunması, iftara gelen misafirlerine para ve hediye takdim etmesi, bayramlarda hizmetlilerini ayrıca taltif etmesi ve çeşitli bağış kampanyalarına katılması kendisinin eli açık ve ikram seven bir sultan olarak tanınmasını sağladı.

Sanatçıları korur ve desteklerdi. Çocukluğunda başladığı piyano eğitimine evlendikten sonra da devam etti. Hem alafranga hem de alaturka müziğe olan ilgisi Nurettin Paşa'yla ortak bir yönünü oluşturuyordu. Zekiye Sultan'ın sarayı, milli ve uluslararası çalan ve dans eden saz takımlarıyla ve düzenlenen musiki cemiyetleriyle ünlüydü. Bu nedenle Zekiye Sultan ve Nurettin Paşa sanat camiasından birçok kişiyle

dostluklar kurdu. Tanburi Cemil, Udi Nevres, Kemani Memduh ve Santuri Ethem gibi dönemin meşhur müzisyenleri sıklıkla sultanın sarayında bulunurdu.

Hayatının bu renkli kesitinin yanında birçok problemle de karşı karşıya kaldı. İlk kızı Ulviye Şükriye Hanımsultan'ın ölümünün sultanın sabırlı ve ailesine düşkün bir kişiliğe bürünmesine etkisi yadsınamaz. Nurettin Paşa'nın eğlence hayatına düşkün ve müsrif yaşantısına rağmen ölümüne kadar paşanın hayat arkadaşı olarak kalması bu sabrın ve sevginin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayşe Osmanoğlu'nun kendisinden “şefkât-i mücesseme denmeye layık büyük hemşiremiz” şeklinde bahsetmesi³¹⁸, onun müşfik yönüne vurgu yapar.

II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesiyle sultanın hayatında yeni bir dönem açıldı. Hem Maliye Hazinesi'nden aldığı maaş düşürüldü hem de eşi Nurettin Paşa'nın rütbeleri geri alındı. Hayatındaki en mühim zorluk ise 1924'de Osmanlı hanedanının Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılmasıyla başladı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mart 1924'te kabul ettiği 431 sayılı kanun³¹⁹ gereğince hanedan üyelerinin -damatlar dâhil- Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde ikamet etmesi ebediyen yasaklandı. Sadece padişah kadınlarından, hanımsultan ve sultanzade çocuklarından isteyenlerin ülkede kalmasına müsaade edildi. Kanunun 4. maddesi uyarınca Türk vatandaşlıkları ellerinden alındı. Türkiye'ye girme, Türkiye'den transit geçme, Türkiye'de taşınmaz mal edinme ve ülkedeki mevcut mallarını tasarruf etme haklarını bütünüyle kaybettiler. Sahip oldukları gayrimenkulleri bir sene içinde Ankara Hükümeti'nin bilgisi ve onayı dâhilinde tasfiye etmeleri gerekti. Tasfiye edemezlerse bunlar hükümet tarafından elden çıkarılarak bedelleri kendilerine verilecekti. Padişah olmuş hanedan üyelerinin Türkiye sınırları içindeki tapuya kayıtlı gayrimenkulleri ise millete intikal etti. Adlarına yalnızca “sadece çıkışa mahsus” pasaport düzenlendi. Kendilerine bir defaya mahsus olmak üzere ve servet derecelerine göre sefer masraflarını karşılamaları için harcırah verildi.³²⁰ Hanedanın erkek üyeleri kanunun ilan tarihinden itibaren 3 gün, kadın azalar ise 10 gün zarfında yurdu terk etmeye mecbur tutuldular. Böylelikle Türkiye'deki bütün haklarını kaybederek sonu bilinmez bir yolculuğa çıktılar.

³¹⁸ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.69.

³¹⁹ Osmanlı hanedanının Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına çıkarılmasıyla ilgili kanun için bkz., Murat Bardakçı, *a.g.e.*, s.203-204.

³²⁰ Örneğin İbrahim Tevfik Efendi ve ailesine 774 lira, Naile Sultan ve eşi Arif Hikmet Paşa'ya 390 lira verilmişti (8 Mart 1924, *Tevhid-i Efkar*, nr.4001, s.2).

Hanedan üyeleri nakit para ihtiyaçlarını karşılamak için saraylarındaki değerli eşyalarını alelacele düzenlenen müzayedelerle Rum, Ermeni ve Musevi komisyonculara sattılar. Zamanın az olmasından tüccarlar fazlasıyla istifade etti ve eşyalar hak ettikleri fiyatın oldukça altında satıldı. Öyle ki, Şehzade Abdülkadir Efendi Avrupa'dan 4.000 liraya getirttiği bir otomobili 500 liraya, yine dört arabaya yüklenmiş olan çeşitli eşyalarını da 700 liraya elinden çıkarmıştı.³²¹ *İkdam* gazetesinin 6 Mart 1924 tarihli haberi bu elden çıkarma olayını şu şekilde özetlemektedir:

“... denilebilir ki sahiplerinin eline mallarının onda biri nisbetinde bir para geçmektedir. Memleketteki her hadiseyi para kazanmak için fırsat ve vesile add eden zengin bir takım Musevi ve Rumlar bu sarayların kapılarında bugün eşya nakliyatı ile meşgul olmakta idiler. Bir Musevi'nin sultanlardan birine bir padişah tarafından hediye edilen asgari dört-beş bin lira kıymetinde bir yatak odası takımını iki yüz liraya satın aldığını söylemek saraylardaki paniğin derecesi hakkında bir fikir verebilir.”³²²

Hanedan mensupları büyük bir telaş ve şaşkınlık içinde hazırlıklarını tamamlayarak kabileler halinde ülkeyi terk etti. Erkeklere tanınan süre daha az olduğundan Nurettin Paşa 6 Mart'ta³²³, Zekiye Sultan ise Fatma Hanımsultan, torunları Osman ve Salih, kalfaları Saime, Nimet, Ferhunde ve uşaklarıyla birlikte 11 Mart Salı akşamı Sirkeci garından kalkan trenle vatandan ayrıldılar.³²⁴ Annesi Bedrifelek Kadınefendi Türkiye'de kalmayı tercih etti. Sultanın sürgün yıllarına dair bilgiler daha çok Şehzade Ali Vâsıb Efendi'nin hatıratında değindikleri ve Fatma Hanımsultan'la görüşme imkânı bulan Kadir Mısıroğlu'nun yazmış olduklarıyla sınırlıdır. Fransa'nın Nice şehrine yerleşen Zekiye Sultan ilk başlarda bir villa kiralayarak ailesiyle beraber yaşamaya başladı. Pek sık olarak Zekiye Sultan'ın evine öğle yemeğine giden Şehzade Ali Vâsıb Efendi sultanın ve ailesinin Nice'deki yaşantısına dair şu bilgileri vermektedir:

“... Damad Nureddin Paşa pek kibar, eski terbiyeden bir beyefendi idi. Kendisinden çok hoşlanmıştım. Zevcesi Sultan Abdülhamid'in kızı Zekiye Sultan ise hakikaten sultanların şahı denilebilecek evsafi haiz, çok kibar, zarif-ül mizaç bir Sultanefendi idi. Yanındaki kalfalar ve torunları ile birlikte taksi ile gezmelere çıkardı ve bazen evinde bulunduğumda, beni çok sevdiğinden, birlikte almak isterdi. Refakatinde çok çıktığım oldu ve her çıkışta herkese ufak tefek hediyeler, şekerlemeler alarak taltif eden bir sultan idi. Paşa ise zamanında pek çok iyi günler yaşamış, hovarda, son derece sempatik,

³²¹ 6 Mart 1924, *İkdam*, nr.9673, s.1.

³²² 6 Mart 1924, *İkdam*, nr.9673, s.1.

³²³ 8 Mart 1924, *Tevhid-i Efkâr*, nr. 4001, s.2.

³²⁴ 12 Mart 1924, *Tevhid-i Efkâr*, nr.4005, s.3; *İkdam*, nr.9679, s.1.

bulunduğu her mecliste insana zevk veren kerim bir zat idi. Bilâhare gazinolara, Monte Carlo, Juan les pins ve Nice’de restoranlara defalarca beni davet etmiş ve en nefis içki, yemekler ikram etmişti. Damadı Mısırlı Muhsin Yeğen ve Rahmi Beylerle de gece mahallerine gittiğimiz çok olmuştur. Bazen Ömer Faruk Efendi ve zevcesi Sabiha Sultan da iştirak ederlerdi. Muhsin Bey egzotik bir zat idi. Çok güzel poker ve tenis oynardı.”³²⁵

“...Kış mevsiminde Paris tiyatrolarının artistleri Nice’e gelirlerdi. Casino Municipal’in tiyatrosunda, Nouveau Casino denilen tiyatroda klasik veya modadan eserler oynanırdı ve çok defa görmeğe giderdim. Birçok defa da Zekiye Sultan ve Damad Nureddin Paşa’nın davetlerinde bulundum.”³²⁶

Sultanın ve ailesinin bu refah yaşantısı uzun sürmedi. İstanbul’da sarayında sürdürdüğü yaşamını yurt dışında devam ettirmesi belli bir birikimle ancak kısa süreli olabilirdi. Düzenli bir gelirinin olmaması ve Nurettin Paşa’nın eğlence hayatına düşkünlüğü ailenin sefalet içine düşmesini geciktirmedi. Nahid Sırrı Örik, Nurettin Paşa’nın Zekiye Sultan’ın bizzat satmadığı mücevherlerini bir dolandırıcıya kaptırdığını belirtmektedir.³²⁷ Zekiye Sultan’ın villada başlayan sürgün hayatı sınırlı varlığının tükenmesiyle otel odasına kadar uzandı. Ressam Naciye Neyyal’ın verdiği bilgiye göre oturdukları evin kirasını ödeyemedikleri için Fransızlar Nurettin Paşa’yı mahkemeye vermişlerdi. Yine, parasızlıktan aşçı tutamadıkları için Zekiye Sultan yemek pişirmek zorunda kalıyordu.³²⁸ Daha sonraları Fransa’nın Nice şehrinden Pau şehrine yerleşen sultan küçük bir otelin tek odasına sığındı. Nurettin Paşa, Gazi Osman Paşa’nın oğlu olduğu için Ermeni olan otel sahibi kendilerinden para talep etmedi.³²⁹

Sultanın sürgün yıllarında çektiği sıkıntıyı kardeşi Ayşe Sultan şu sözleriyle ifade etmektedir:

“... Bu muhterem kadının çektiği sıkıntı, elem ve kederden nasıl bahsedeceğimi bilemiyorum. Hayatını küçük bir otel köşesinde tamamladı. Bende pek acıklı mektupları vardır ki bu melekhaslet, yüksek ruhlu kadının hislerinin numunesidir. İhtiyar yaşında bu cefaya katlanmak için gösterdiği sabır ve tahammülü tariften âcizim. Bu yüksek ruhlu kadının yegâne tesellisi, sevgili kızı Fatma Aliye Hanımsultan’dan gördüğü şefkatten ibarettir. Kalbinin fevkalâde iyiliğinden başka kusuru yoktu. Çektiği bunca yoksulluğu ve zahmeti kendi talihsizliğinde bularak hayata gözlerini kapamıştır.”³³⁰

³²⁵ Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s.166.

³²⁶ Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s.203.

³²⁷ N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.14.

³²⁸ Naciye Neyyal, *Mutlakîyet Meşrutîyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2004, s.433.

³²⁹ Y. Öztuna, *a.g.e.*, s.318.

³³⁰ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.271.

Zekiye Sultan, Pau şehrinde 78 yaşındayken (1950)³³¹ büyük bir darlık içerisinde vefat etti.³³² Diğer hanedan üyeleri gibi o da Türk toprağına defnedilmeyi istemişti. Naaşı tahnit edilerek bir kilisede bir süre bekletildi. Maddi imkânsızlık ve kanuni engeller yüzünden vatana getirilemeyen cenazesinin akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir.³³³ Sultanın ölümünden iki yıl sonra da Nurettin Paşa (1952) hayata gözlerini kapattı.³³⁴

1952’de hanedana mensup kadın azaların Türkiye’ye dönmelerine izin verildi. 1960’lı yıllarda vatana dönen Fatma Aliye Hanımsultan İstanbul’da Tünel Başı’ndaki Harmanlı Yurdu’nda karanlık ve havasız bir bekâr odasında vefat etti. Kendisini burada ziyaret eden Kadir Mısıroğlu yaptığı görüşmeyi şu sözleriyle anlatmaktadır:

“Kendisini ziyaret ettiğimizde maddi vaziyeti düzelirse annesinin cenazesini vatana getireceğini söylemişti. O bunu söylediği zaman Zekiye Sultan vefat edeli otuz seneyi geçmiş bulunuyordu. Belki de kilise idarecilerince çoktan bir tarafa kaldırılıp atılmıştı.

Fatma Aliye Hanımsultan’ın kendisi de pek çok maddi sıkıntı çekmişti. Ziyaret ettiğimiz odasında bizi buyur edecek tek bir sandalyesi bile yoktu. Bir köşede üzerine tertiplice bir asker battaniyesi serilmiş bir divan vardı. Duvarlarda Sultan Abdülhamid Han’la Gazi Osman Paşa’nın matbu birer portreleri asılıyordu. Divanın başucunda tersine çevrilmiş ve üzerine gazete serilmiş bir ambalaj sandığını masa olarak kullanmakta bulunduğu anlaşıyordu. Kendisine bir şey sormaya yürek dayanmazdı. Evvelsi sene kalmakta olduğu bu han odasında –kimbilir nasıl?- vefat etmiş, cenazesi Belediyece kaldırılmıştı.”³³⁵

³³¹ Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s.448.

³³² A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.261, 271.

³³³ Kadir Mısıroğlu, *Osmanoğulları’nın Dramı*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1974, s.366.

³³⁴ Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s.425. Metin Hülagü vefat tarihini 1953 olarak vermektedir (*a.g.e.*, s.283).

³³⁵ Kadir Mısıroğlu, *a.g.e.*, s.366.

Ek 1. Nikâhından Sonra Tahsis Edilen Tayinatın Cinsi ve Miktarı

	Tek	Çift	Kıyye	Gram	Kantar	Kile	Şinik	Çeki
Günlük								
Nan-ı hâs	1	22						
Nân-ı azîz		32		çifti 448				
Aylık								
Et			1.231					
Mısır Pirinci			104					
Cenova Pirinci			540					
Sade yağ			300					
Şeker			300					
Dakik			316					
Zeytinyağı			80					
Kahve			40					
Nohut								
İspermacet			66					
Göl Tuzu			25					
Soğan			209					
Şaîr							45	
Saman			10		45			
Yıllık								
Odun								
Kömür			76.900					2.257

Kaynak: HH.d, nr.28995, s.3,
nr.17475, s.2.

Ek 2. 1879’ da Almış Olduğu Tayinatın Cinsi ve Miktarı

	Tek	Çift	Kıyye	Gram	Kantar	Kile	Şinik	Çeki
Günlük								
Nan-ı hâs	1	22						
Nân-ı azîz		32		çifti 400				
Aylık								
Et			1.108					
Mısır Pirinci			93	600				
Cenova Pirinci			486					
Sade yağ			270					
Şeker			270					
Dakik			284	400				
Zeytinyağı			72					
Kahve			36					
Nohut								
İspermacet			59	400				
Göl Tuzu			22	500				
Soğan			188	100				
Şaîr							45	
Saman			50		40			
Yıllık								
Odun								2.030
Kömür			69.200					

Kaynak: HH.d, nr.28995, s.3.

Ek 3. 1900'de Almış Olduğu Tayinatın Cinsi ve Miktarı

	Tek	Çift	Kıyye	Gram	Kantar	Kile	Şinik	Çeki
Günlük								
Nan-ı hâs	1	22						
Nân-ı azîz		32						
Aylık								
Et			997	200				
Mısır Pirinci			84	240				
Cenova Pirinci			437	400				
Sade yağ			243					
Şeker			243					
Dakik			255	960				
Zeytinyağı			64	800				
Kahve			32	400				
Nohut								
İspermacet			53	460				
Göl Tuzu			20	250				
Soğan			169	290				
Şaîr						40	50	
Saman			45		36			
Yıllık								
Odun								1.827
Kömür			62.280					

Kaynak: HH.d, nr.28995, s.3.

Ek 4. Zekiye Sultan'ın Çeyiz Listesi

Mücevherât

Osmanlı Lirası

Adet Eşyanın Cinsi

1	Murassa Taç
1 Çift	Sırma Küpe
1	Bilezik
1	Pırlanta Yüzük

3.000

Atiyye-i Seniyye

Osmanlı Lirası

Adet Eşyanın Cinsi

2.000

Melbusât

Osmanlı Lirası

Adet Eşyanın Cinsi

1	Düğme mahalleri murassa inci ve sırma işlemeli kürk kabı maa samur kürk
1	Sırma ve inci işlemeli elmas ile müzeyyen entari
1 Çift	Düğme mahalleri murassa sırmalı inci işlemeli fotin
1	Sırma ve inci işlemeli atlas entari
1 Çift	Sırma ve inci işlemeli fotin
1	Samur nefası kürk
1	Elma kürk
1	Kakum Kürk
1	Sırma ve inci işlemeli kahve puşidesi
1	Sırma ve inci ve elmaslı peçe duvak

2.500

Nişan Takımı**Osmanlı Lirası****Adet Eşyanın Cinsi**

1	Sim kulplu tepsi
1 Top	Şal
1	Altın murassa sigara tabakası
1	Altın murassa sigaralık
1	Kadife üzerine sırma ve inci işlemeli fes puşidesi

150

Damat Beye Verilmesi Mu'tad Olan**Osmanlı Lirası****Adet Eşyanın Cinsi**

120	12	Keten frenk gömlek
	12	Fanila gömlek
	12	Keten don
	12	Keten mendil
	12	Keten çorap
	12	Yün çorap
	6	İpekli boyun bağı
	1	Sim berber leğeni
	1	Sim berber takımı
	1	Berber çantası
	2	Mantın ve keten berber puşidesi
	1	Mahfaza derununda ustura takımı
	2	Samur ve kakum kürk

120

Seccade ve Abdest ve Hamam Takımı

Osmanlı Lirası

Adet Eşyanın Cinsi

-
1	Kadife üzerine sırma işlemeli seccade maa minder incili
1	Atlas üzerine sırma işlemeli seccade maa minder
2	Mantın üzerine suzeni işlemeli seccade maa minder
4	Yazma seccade maa minder
2	İnci ve sırma işlemeli abdest havlusu
2	Sırma işlemeli ayak havlusu
1	Klapdanlı ağır abdest futası
1	Üstüfeden abdest takımı bohçası
2	Üstüfeden abdest bohçası
2	Beyaz sırma işlemeli atlas hamam takımı bohçası
2	Sarı klaptan işleme hamam takımı
1	Beyaz sırma işlemeli leğen puşidesi
1	Sırma işlemeli ihram
2	Kadife üzerine sim kaplı sandık
1	Sarı sırma işlemeli çaşnigir puşidesi
12	Sarı sırma işlemeli şerbet yağlığı
5	Beyaz sırma işlemeli ...?
3	Beyaz marekon üzerine sırma işlemeli taam nihalisi
36	Sarı ve beyaz sırma işlemeli taam ve abdest ve ayak havlusu
2	Sarı sırma işlemeli atlas sofra
1	Beyaz sırma işlemeli sofra
4	Mantin üzerine suzeni işlemeli sofra

Yatak Vesaire Takımı**Osmanlı Lirası****Adet Eşyanın Cinsi**

1	Sarı sırma ve inci işlemeli atlas yorgan
1	Şal yorgan
2	Sırma işlemeli atlas yorgan
6	Tefarik Yorgan
6	Suzeni işlemeli yorgan
26	Yazma yorgan
12	Basma yorgan
1	Bürümcük üzerine klaptan işlemeli yatak puşidesi
3	Sırma ve inci işlemeli yastık
15	Sırma işlemeli yastık
51	Mütenevvi yastık
1	Sırma ve inci işlemeli yastık örtüsü
5	Sırma işlemeli yastık örtüsü
32	Klaptan ve tire işlemeli yastık örtüsü
1	İnci ve sırma işlemeli yatak çarşafı
2	Kenarları sırma işlemeli çarşaf biri sarı ve biri beyaz
12	Penbezâr çarşaf
20	Mermerşâhi çarşaf
57	Dokuz adet atlas ve yirmi dört adet dibet ve yirmi dört adet basma şilte
25	Klaptan ve sade ipek ve şatrançlı canfes yatak bağı
30	Dokuma âdi yatak
5	Marekon harar?

Evâni-i Simiyye**Osmanlı Lirası****Adet Eşyanın Cinsi**

1	Sim fener
1	Sim abdest leğeni maa ibrik
1	Yaldızlı sim yaşmak aynası
1	Sim yaşmak aynası
2	Sim hamam tası
1	Sim hamam badiyesi
1	Sim ...?
2	Sim buhurdan maa gülabdan
2	Altı kollu kebir sim şamdan
2	Tek maa tepsi şamdan
1	Sim gece kandili
2	Elmaslı kahve zarfı
12	Aznavur işi gümüş zarf
12	Sim kahve zarfı
1	Yaldızlı sim kahve askısı maa ibrik
2	Sim kabaralı kahve tablası
1	Yaldızlı sim tatlı hokkası maa kapak
12	Yaldızlı sim tatlı kaşığı
1	Yaldızlı sim tepsi
12	Sim şerbet kupası
2	Yaldızlı sim kapaklı ve tabaklı bardak
1	Sim taam tepsisi
1	Sim kahvaltı tepsisi
10	Sim kahvaltı tabağı maa sırma işlemeli terpuş
1	Sim tas
1	Sim süzgeç
12	Sim taam bıçağı
12	Sim taam çatalı
12	Sim taam kaşığı
2	Elmaslı kaşık

Osmanlı Lirası	Adet	Eşyanın Cinsi
	2	Elmaslı arûsek tatlı kaşığı
	2	Elmaslı bağa hoşaf kaşığı
	20	Uçları mercanlı abanoz taam kaşığı
	20	Uçları mercanlı tatlı kaşığı
	20	Uçları mercanlı hoşaf kaşığı
	1	Yaldızlı sim tuzluk
	6	Ayaklı sim meyve tabağı
	12	Sim kapaklı sahan ve çorba tası ve pilavlık
	1	Sim kaplı taam iskemlesi
	1	Sim leğen maa ibrik
	1	Sim mangal
1.000		

Bakır Evani ve Kiler Takımı

Osmanlı Lirası	Adet	Eşyanın Cinsi
	2	Yaldızlı pirinç leğen maa ibrik
	3	Pirinç leğen maa ibrik
	6	Üzeri yaldızlı pirinçden mamul tek mumlu şamdan maa fanus
	4	Üzeri yaldızlı pirinçten mamul üç kollu dört mumlu şamdan maa fanus
	6	Üzeri yaldızlı pirinçten mamul al şamdan
	24	Üzeri yaldızlı tombak zarf
	2	Üzeri yaldızlı kahve tepsisi
	4	Üzeri yaldızlı taam tepsisi
	5	Pirinç mangal maa kapak ve tabla
	10	Pirinç helâ ibriği
	1	Maa sandık saksonya çay takımı
	50	Nühâs sahan maa kapak
	12	Nühâs çorbalık ve pilavlık

12	Kenarı nühâs tatlı ve börek tabağı
12	Kenarsız nühâs tabak
5	Nühâs yedek maa kapak
10	Nühâs helvahane maa kapak
10	Nühâs doğrama maa kapak
40	Nühâs kuşhane maa kapak
15	Nühâs perhiz kuşhanesi maa kapak
5	Nühâs kadayıf tepsisi
5	Nühâs mücver tavası
5	Nühâs kuzu lengeri
5	Nühâs pilav lengeri
5	Nühâs karavana
2	Nühâs süzgeç
5	Nühâs saplı tas
2	Nühâs kazgan
2	Nühâs yağ tavası
5	Nühâs taam tepsisi
5	Nühâs çamaşır leğeni
2	Nühâs bakraç
3	Nühâs sitil
10	Nühâs su destisi maa kupa
10	Nühâs kevgir ve kepçe
4	Nühâs güğüm
3	Nühâs el leğeni maa ibrik
5	Nühâs elmasiye kabı
1	Nühâs hamur kabı
24	Porselen ve billur şerbet bardağı kapaklı ve tabaklı
2	Kapak tepesi mücevherli billur bardak
1	Meşin üzerine sim kabaralı ekmek mahfazası
1	Kadife üzerine sim kabaralı taam iskemlesi

Osmanlı Lirası	Adet	Eşyanın Cinsi
	1	Meşin üzerine sim kabaralı tepsi kılıfı
	1	Marikon kaşık mahfazası
	2	Fakfon şerbet tepsisi
	6	Saksonya su destisi
	1	Sarı yaldızlı fakfon tepsi
	8	Mütenevvi saksonya kase maa kapak ve tabak
	1	Saksonya sahan takımı boyalı yaldızlı
	24	Saksonya salata tabağı
	50	Saksonya tabak
	18	Mütenevvi pulad tepsi (6 tane kebir, 6 tane sagir, 6 tane orta)
	5	Ceviz sandık
	2	Cilalı maun sandık
350		

Osmanlı Lirası	Adet	Eşyanın Cinsi
2.500		Mefruşat Masarifi
300		Cemiyette Taam Masarifi
13.220		Toplam
13.220		Zekiye Sultan'ın Cihaz Masarifi
13.220		Esma Sultan'ın Cihaz Masarifi
13.220		Saliha Sultan'ın Cihaz Masarifi
13.220		Nazime Sultan'ın Cihaz Masarifi
52.880		Toplam
		Tamirat Masarifi
1.000		Zekiye Sultan'a Tahsis Edilen Saray
400		Esma Sultan'a Tahsis Edilen Saray

Osmanlı Lirası	Adet Eşyanın Cinsi
5.800	Saliha ve Nazıme Sultan'a Tahsis Edilen Saray
60.080	Toplam
15.020	Dörde Taksiminde Beherine İsabet Eden

Kaynak: HH. DPO, 4/8.

**Ek 5. Zekiye Sultan'ın 1894 Yılında Mısır Hidivi'nin Annesi Valide Paşa İçin
Yazdırmış Olduğu Mektup**

İsmetlü Zekiye Sultan-ı aliyyetü's-şân hazretleri tarafından Hidiv-i Mısır paşanın validesi hanıma cevabnâme müsveddesi.

İsmetlü Hanımefendi Hazretleri,

Veli-nimet-i bi-minnetimiz ve bi-nimet-i âlem padişahımız efendimiz hazretlerinin hâkpâ-yı şevket peymâ-yı mülûkânelerine olan sıdk ve ihlâs-ı ismetânelerinin te'yîdi ve şimdiye kadar hakk-ı ehakk-ı aliyyelerinde râyegân buyurulan eltâf ve inâyât-i seniyye-i şâhânenin tahdîs ve tahmîdi ma'razında ba'zı ifâdâtı mutazammın vâsıl olan gurre-i cemâziyelevvel sene 312 tarihli tahrîrât-ı behiyye-i iffetâneleri atabe-i hümayûn-ı mülûkâneye lede't-takdîm keyfiyet nezd-i mealîvefd-i cenâb-ı şehriyarîde mûcib-i mahzûziyet olarak şevketme'ab efendimiz hazretleri gerek zât-ı ismetânelerinin gerek mahdûm-ı alîleri fahâmetlü devletlü hidiv hazretleri ile kerime-i ismet-vesimleri iffetlü hanımefendiler hazerâtının hatırlarını istifsâr buyurmuş olduklarını ve sıhhat ve afiyette bulunmaları zât-ı hilâfetsimât efendimiz hazretlerince ayrıca bâdî-i hatır-ı vüfûr olduğunu iş'âr ederim efendim.

Fî 12 Cemâziyelevvel sene [1]312

Müsevid Refik

Kaynak: Y.PRK.SGE, 6/44.

Ek 6. Nurettin Paşa'nın Ortaköy'deki Sarayı'ndan Çalınan Eşyalarının Listesi

Emvâl-i mesrûkanın nev'ini mübeyyin pusuladır.

300 Osmanlı lirası

250 lira kıymetinde ortası zümrüd etrafı pırlanta kol düğmesi 1 çift

200 lira kıymetinde pırlantalı kol düğmesi 1 çift

Mücevherli kol düğmesi 2 çift

Pırlantalı kravat halkası 3 adet

Pırlantalı kravat iğnesi 9 adet

Biri murassa' markalı ve diğeri mineli ve diğeri altın cep saati 3 adet

Altından ma'mûl ve murassa' sigara kutusu 3 adet

Murassa' Osmanî ve Mecidî nişanları 2 adet

Murassa' iftihâr madalyası 1 adet

Murassa' iftihâr nişanı maa plaka 1 adet

Adedi nâ-malûm bir miktar elmas taş

Damat Nurettin Paşa'nın zatına mahsûs evrak

Yalnız yirmi dokuz kalemdir

Kaynak: DH.EUM.THR, 35/64.

Ek 7. Tophane-i Amire Müşiri Tarafından 1892 Yılında Zekiye Sultan İçin Yazılan Jurnal

Zekiye Sultan kulları dünkü gün araba ile saat sekiz raddelerinde Kâğıthane'de vâki' Mirahûr Kasr-ı Hümâyûnu yanındaki büyük ağacın altına gelip bir mikdar orada oturduktan sonra Çağlayan cihetine avdet eylediği şimdi poligon-ı hümâyûnları müdüriyetinden alınan jurnalden anlaşıldığı muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı hazret-i hilâfetpenâhîleri buyuruldukda ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyülemr efendimiz hazretlerininindir.

Fî 25 Cemaziyelevvel sene [1]310 Fî 3 Kânunievvel sene [1]308

Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârîlerinden Tophâne-i
Âmire-i Mülûkâneleri Müşiri ve Umûm Mekâtib-i
Askeriyye-yi Şâhâneleri Nazırı Kulları

Bende Zeki

Kaynak: Y.PRK.ASK, 87/54.

FOTOĞRAFLAR

Zekiye Sultan'ın, saray fotoğrafçısı Vasilaki Kargopulo tarafından 1879'da çekilmiş bir fotoğrafı (Bahattin Öztuncay, Dersaadet'in Fotoğrafçıları, s.363).

Bir aile fotoğrafı içinde Zekiye Sultan, iki sandalyenin arasında, ortada ayakta. Sol tarafında sandalyede oturan: Naime Sultan. Naime Sultan'ın yanında ayakta duran: Şehzade Mehmet Selim Efendi (Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid).

Zekiye Sultan (Osmanoğlu'nun Sürgünü Belgeseli).

Zekiye Sultan (Osmanoğlu'nun Sürgünü Belgeseli).

II. Abdülhamid (N.Sırrı Örik, Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar, s.103).

Fatma Aliye Hanım Sultan (Ali Akyıldız, Refia Sultan, s.65). Göğsündeki kurdelenin altında ortası siyah nişan, hanedan kadınlarına mahsus nişanlardan biri olan şefkat nişanıdır. Bu nişan kendisine 4 yaşındayken 1897’de verilmişti (İ.TAL, 108/1314 Ş-16).

Fatma Aliye Hanım Sultan (Osmanoğlu'nun Sürgünü Belgeseli).

Fatma Aliye Hanım Sultan (Osmanoğlu'nun Sürgünü Belgeseli).

Nurettin Paşa ve Fatma Aliye Hanım Sultan (Osmanoğlu'nun Sürgünü Belgeseli).

Kamelya (Servet-i Fünûn, nr.270, s.12).

Ortaköy Defterdarburnu'nda Zekiye Sultan Yalısı'nın 1891 yılına ait fotoğrafı (Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, s.215). Kereste ve işçiler yalının inşaatının devam ettiğini gösteriyor.

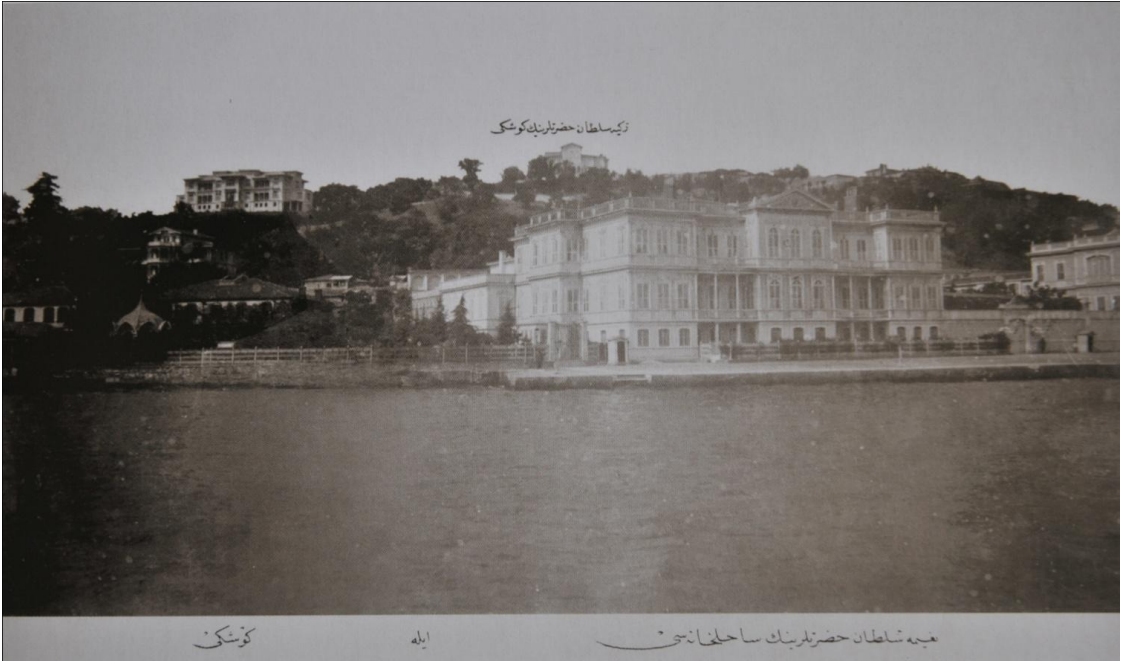
Zekiye Sultan'ın yalısıyla ikiz olan Fatma Naime Sultan Yalı'sının 1891 tarihli fotoğrafı (Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, s.216).

Önde Naime ve arkada Zekiye Sultan Yalı (Dünden Bugüne Beşiktaş, s.108).

Zekiye ve Naime Sultan Yalıları (Sedad Hakkı Eldem, Boğaziçi Anıları, s.68).

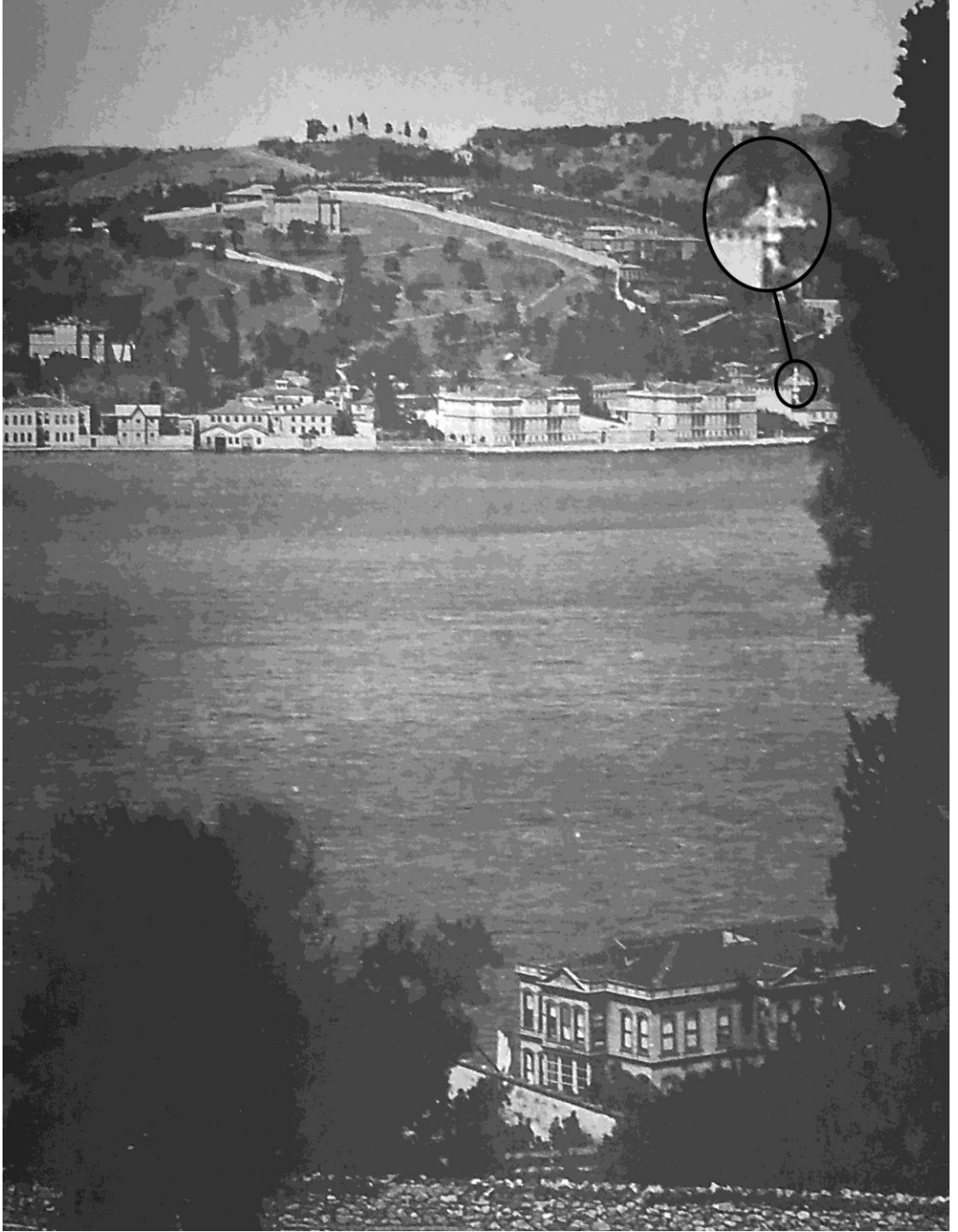
Üstte: Zekiye Sultan Hazretleri'nin Köşkü. Altta: Naime Sultan Hazretleri'nin sahilhanesi ile köşkü (Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, s.217).

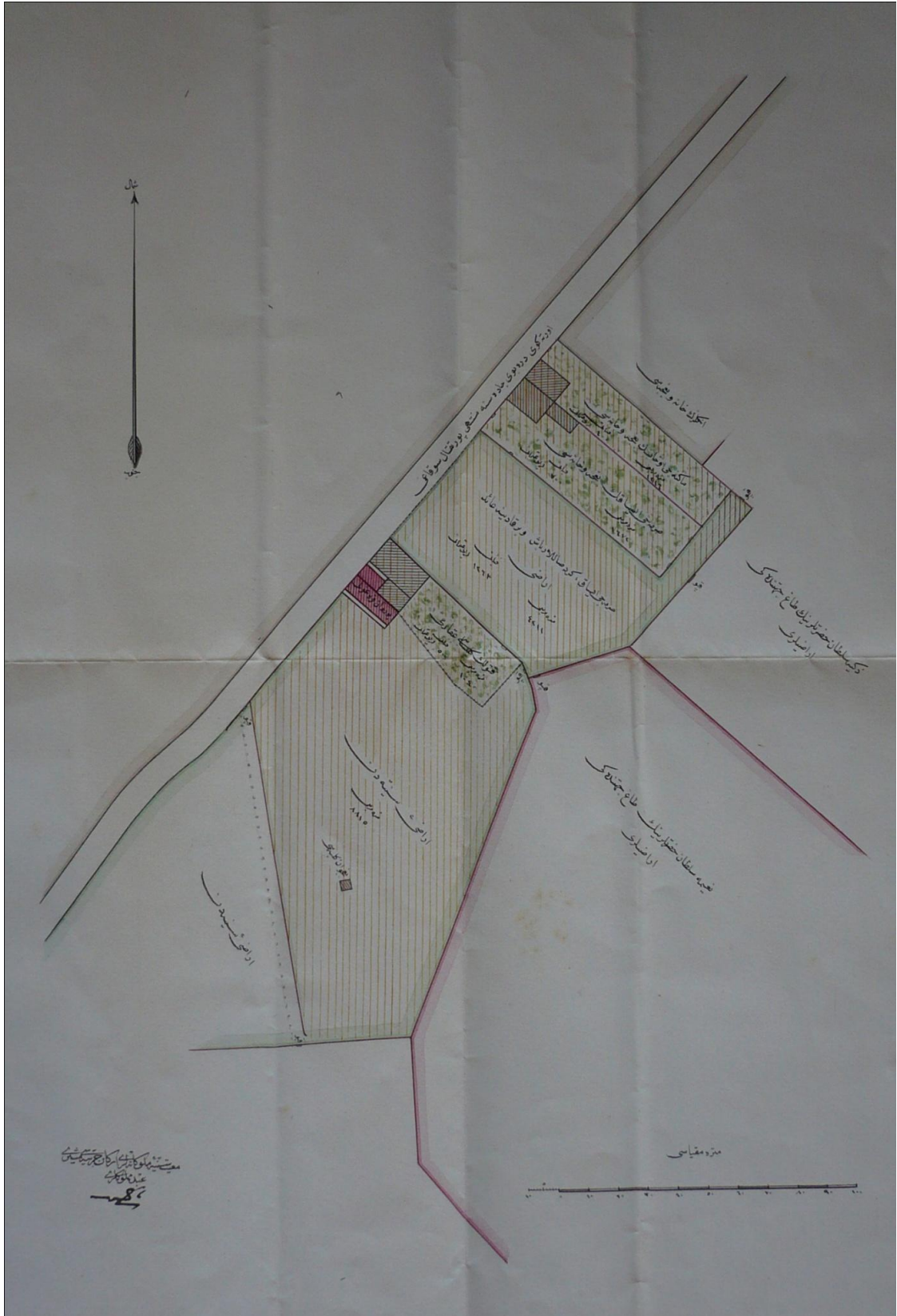
Sağda üstte Zekiye Sultan'ın köşkü (Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, s.218).

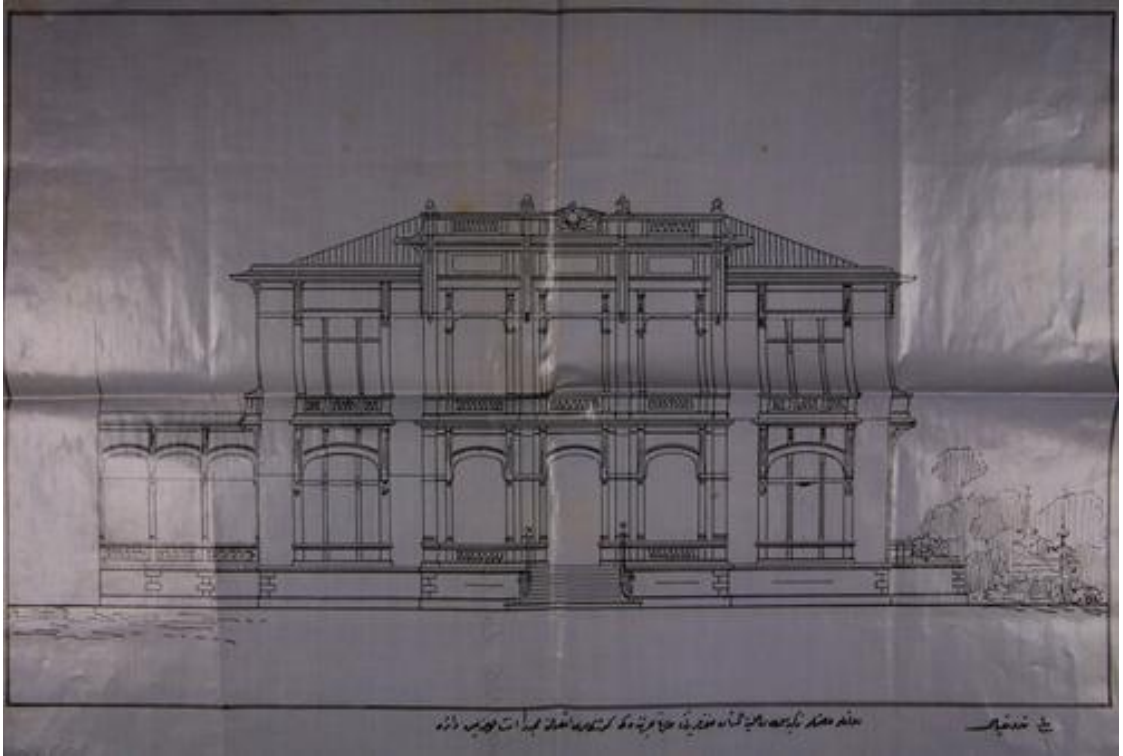
Zekiye Sultan Yalısı'nın bulunduğu sahilin günümüzdeki görünümü. Sol alt köşede Naime Sultan Yalısı'nın arazisindeki Reina (Lido) var. Arkada Ulus Tepesi'nde günümüzde Alarko Holding'in binası olarak kullanılan Ortaköy Şifa Yurdu binası. Sağ alt tarafta Defterdar İbrahim Paşa Cami.

*En sağda: Zekiye Sultan Yalısı ve Defterdar İbrahim Paşa (İhmal Paşa) Camii.
Tepede: Zekiye Sultan Köşkü ve duvarlarla çevrili arsası (Sedad Hakkı Eldem,
Boğaziçi Yalıları, s.48).*

Zekiye ve Naime Sultan'ın Ortaköy'deki arsalarının haritası (Y.PRK.MYD, 21/3).

Zekiye Sultan köşküne ilavesi planlanan daire (Y.MTV, 308/146).

KAYNAKÇA

I.ARŞİV KAYNAKLARI*

A.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1.Vesikalar

a. İrade Tasnifi

- Askeri (İ.AS)
- Dâhiliye (İ.DH.)
- Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUİT)
- Hususi (İ.HUS)
- Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH)
- Meclis-i Mahsus (İ.MMS)
- Maliye (İ.ML)
- Eyalet-i Mümtaze (İ.MTZ)
- Taltifat (İ.TAL)

b. Yıldız Tasnifi

- Yıldız Esas Evrakı (.Y.EE)
- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat (Y.A.HUS)
- Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)
- Yıldız Kamil Paşa Evrakı (Yıldız Esas Evrakına Ek) (Y.EE.KP)
- Yıldız Perakende, Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH)
- Yıldız Perakende, Zaptiye (Y.PRK.ZB)
- Yıldız Perakende, Saray Görevlileri (Y.PRK.SGE)
- Yıldız Perakende, Arzuhal Jurnal (Y.PRK. AZJ)
- Yıldız Perakende, Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)
- Yıldız Perakende, Maliye Nezareti Maruzatı (.Y.PRK.ML)

* Vesikaların numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

- Yıldız Perakende, Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK)
- Yıldız Perakende, Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM)
- Yıldız Perakende, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF)
- Yıldız Perakende, Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)
- Yıldız Perakende, Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)
- Yıldız Perakende, Evkaf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.EV)
- Yıldız Perakende, Mabeyn Müşiriyeti (Y.PRK.MM)

c.Hazine-i Hassa Tasnifi

- İradeler (HH.İ)
- Mefruşat Müdürlüğü (HH.MFŞ)
- Depo Müdürlüğü (HH.DPO)

d. Dâhiliye

- Mektubi Kalemî (DH.MKT)

e. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

f.Bâb-ı Âli Evrak Odası Belgeleri (BEO)

2.DeFTERler

a.Yıldız Esas Evrakı DeFTERleri (Y.EE.d), nr.891, 893, 882, 883, 1211.

b.Hazine-i Hassa DeFTERleri (HH.d), nr.16759, 784, 15000, 17475, 786, 8068, 7717, 28995, 27088, 25051, 14155, 27049, 11087, 8169, 12027, 26432, 26435, 26486, 26688, 6012, 22169, 11727, 22172, 27019, 24800.

c.Maliye Nezareti DeFTERleri (ML.d), nr.1175.

d.Topkapı Sarayı Müze Arşivi DeFTERleri (TS.MA.d), nr.440, 471.

B.Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi (MSHHA)

1.Evrak I, II.

II.KAYNAK ESERLER ve İNCELEMELER

Akyıldız, Ali, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

_____ “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Saray Kadınları”, *Dergâh*, Röportaj: Mustafa Kutlu, S.105, Kasım 1998, s.16-18.

_____ *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Alderson, A. D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Ayaşlı, Münevver, *Dersaadet*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.

Bağçe, Betül Kübra, “II. Abdülhamid’in Kızı Naime Sultan’ın Hayatı”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Bahattin Öztuncay, *Vasilaki Kargopulo: Hazret-i Pâdişâhi’nin Serfotoğrafi*, Kişisel Yayınlar, İstanbul 2000.

_____ *Dersaadet’in Fotoğrafçıları*, Koç Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2003.

Bardakçı, Murat, *Son Osmanlılar Osmanlı Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü*, Gri Yayın, İstanbul 1991.

Batur, Afife, “Naime Sultan Yalısı”, *Dünden Bugüne Beşiktaş*, ed. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Cemil, Mesud, *Tanburi Cemil’in Hayatı*, Sakarya Basımevi, Ankara 1947.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2007.

Derman, M. Uğur, “Osmanlı Hattatı Fehmi (1860-1915)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XII, 297.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2003.

Duran, Türkan, “I. Abdülhamid’in Kızı Esmâ Sultan’ın Hayatı (1778-1848)”, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Efe, Necdet Rüştü, “Tarihte Güzel Kadınlar”, *Tarih Dünyası Mecmuası*, İstanbul 1953, S.5, s.170-172.

Eldem, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Osmanlı Bankası Araştırma Merkezi, İstanbul 1999.

_____ *135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivi'nde Tarihten İzler*, Osmanlı Bankası Yayınları, İstanbul 2001.

Eldem, Sedad Hakkı, *Boğaziçi Anıları*, Alarko Eğitim Tesisleri A.Ş., İstanbul 1979.

_____ *Boğaziçi Yalıları I*, Vehbi Koç Vakfı Yayınevi, İstanbul 1993.

Erdenen, Orhan, *Lale Devri ve Yansımaları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003.

_____ *Boğaziçi Sahilhaneleri*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, İstanbul 1994.

Gürtüna, Sevgi, *Osmanlı Kadın Giysisi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999.

Hülagü, Metin, *Gazi Osman Paşa Yaralı Mareşal*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2008.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, C IV.

İnançer, Ömer Tuğrul, “Şabanîlikte Zikir Usûlü ve Musiki”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 123-124.

İrtem, Süleyman Kâni, *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü Muzıka-i Hümayun ve Saray Tiyatrosu*, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

_____ *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Koloğlu, Orhan, *Abdülhamit Gerçeği*, Eylül Yayınları, İstanbul 2002.

Korle, Sârâ Ertuğrul, *Geçmiş Zaman Olur Ki Prenses Mevhibe Celalettin'in Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1987.

Kosal, Vedat, *Osmanlı'da Klasik Batı Müziği*, EKO Basım Yayıncılık, İstanbul 2001.

Kuyucu, Ülkan, “Boğaz'ın Rumeli Yakası Yalıları”, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Lisans Tezi, İstanbul 1966.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.

Mısıroğlu, Kadir, *Osmanoğulları'nın Dramı*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1974.

Neyyal, Naciye, *Mutlakîyet Meşrutîyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2004.

- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1994.
- Osmanoğlu, Şadiye, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1966.
- Örik, Nahid Sırrı, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, hzl. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- _____ *Abdülhamid'in Haremi*, Arba Yayınları, İstanbul 1989.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, C II.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2004.
- Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Mümtaz, Ahmet Semih S., *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1948.
- _____ *Evvel Zaman İçinde İstanbul Ramazanları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2009.
- Saz, Leylâ, *Harem'in İç Yüzü*, Milliyet Yayınları, 1974.
- Sevin, Neclâ Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul: 18. Yüzyılın Sonu ve 19. Yüzyıl*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1992.
- Sönmez, Zeki, *Türk-İtalyan Siyaset ve Sanat İlişkileri*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Şahin, F.Şayan, "Ertuğrul Faciasının Şehitlerinin Aileleri İçin Ülkede Toplanılan Yardım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1998, S.112, s.109-152.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y., *Boğaziçi'ne Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1986.
- _____ *Asırlar Boyunca İstanbul*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul 1953.
- Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtırâtı Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz. Osman Selaheddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Şemseddin Sâmî, *Kamus-i Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- Talu, Ercümend Ekrem, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Hece Yayınları, Ankara 2005.
- Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, İmge Kitabevi, İstanbul 2008.

Tanman, M. Baha, “Nûreddin Cerrâhi Tekkesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 253-254.

Tepekaya, Muzaffer- Leyla Kaplan, “Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya 2003, S.10, s.147-202.

Terzi, Arzu T., *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Tezcan, Hülya, *Osmanlı Sarayı’nın Çocukları*, Aygaz Yayınları, İstanbul 2006.

Uluçay, M. Çağatay, *Harem*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985.

_____ *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

_____ “Beş Yaşında İken Nikâhlanan ve Beşikte Nişanlanan Sultanlar”, *Yeni Tarih Dergisi*, Nisan 1957, I/4, s.103-107.

Uzunçarşılı, Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

Ünüvar, Safiye, *Saray Hâtıralarım*, Bedir Yayınevi, İstanbul 2000.

III.GAZETELER**

İkdam

Milliyet

Sabah

Servet-i Fünûn

Tercümân-ı Hakikât

Tevhid-i Efkâr

** Kullanılan sayılar dipnotlarda gösterilmiştir.

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN KIZI ZEKİYE SULTAN'IN HAYATI
(1872-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEVRİYE URU

İSTANBUL 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN KIZI ZEKİYE SULTAN'IN HAYATI
(1872-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEVRİYE URU

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR ALİ AKYILDIZ

İSTANBUL 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Cevriye Uru'nun "Sultan II. Abdülhamid'in Kızı Zekiye Sultan'ın Hayatı (1872 - 1950)" konulu tez çalışması jürimiz Türk Tarihî Anabilim Dalı Yakın Çağ Tarihî Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarıyla bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Ali Akyıldız
Üniversitesi: Marmara

Üye : Prof.Dr. Ufuk Gülsoy
Üniversitesi: Marmara

Üye : Prof.Dr. Sebahat Deniz
Üniversitesi: Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun / 13 / 12 / 2010 tarih ve 2010/21-4, sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELLİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ: II. ABDÜLHAMİD VE SARAY HAYATI	1

Birinci Bölüm

Zekiye Sultan'ın Doğumu, Eğitimi ve Evliliği

1. DOĞUMU VE ANNESİ BEDRİFELEK KADİNEFENDİ	3
2. EĞİTİMİ	6
3. EVLİLİĞİ, EŞİ ALİ NURETTİN PAŞA VE ÇOCUKLARI	8
3.1. Nişanlanması	8
3.2. Çeyiz ve Düğün Hazırlıkları	9
3.3. Sultan'ın Çeyizi	11
3.4. Nikâhı ve Düğünü	13
3.5. Ali Nurettin Paşa ve Evlilikleri	15
3.6. Çocukları	20

İkinci Bölüm

Gelirleri Ve Yatırımları

1. MAAŞI.....	22
2. TAYİNATI	24
3. MAAŞLARIN ÖDENMESİNDE GÖRÜLEN AKSAKLIKLAR	26
4. SULTANIN GİDERLERİ	31

Üçüncü Bölüm

Sultan Sarayı Ve Hane Halkı

1. TARLABAŞI SARAYI VE MEFRUŞATI	35
1.1. Sarayın Mefruşatı.....	36
2. DEFTERDARBURNU ZEKİYE SULTAN YALISI.....	39
3. ORTAKÖY KÖŞKÜ VE KORULUĞU	43
4. SULTANIN HİZMETLİLERİ.....	44
5. ZEKİYE SULTAN YALISI'NDA RAMAZAN AKŞAMLARI VE MUSİKİ CEMİYETLERİ.....	47
Sonuç	51
Ek 1. Nikâhından Sonra Tahsis Edilen Tayinatın Cinsi ve Miktarı	56
Ek 2. 1879' da Almış Olduğu Tayinatın Cinsi ve Miktarı	57
Ek 3. 1900'de Almış Olduğu Tayinatın Cinsi ve Miktarı	58
Ek 4. Zekiye Sultan'ın Çeyiz Listesi	59
Ek 5. Zekiye Sultan'ın 1894 Yılında Mısır Hidivi'nin Annesi Valide Paşa İçin Yazdırmış Olduğu Mektup	68
Ek 6. Nurettin Paşa'nın Ortaköy'deki Sarayı'ndan Çalınan Eşyalarının Listesi	69
Ek 7. Tophane-i Amire Müşiri Tarafından 1892 Yılında Zekiye Sultan İçin Yazılan Jurnal.....	70

Fotoğraflar	71
Kaynakça	87

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda II. Abdülhamid'in kızı Zekiye Sultan'ın doğumundan ölümüne kadar hayatının bazı safhaları tespit edildi. Genel olarak padişah kızlarının yaşamlarını değerlendirmek ve Osmanlı modernleşmesinin bu zümre üzerindeki etkisini anlayabilmek için öncelikle sultan monografilerinin çalışılması gerektiği kanısındayız. Ayrıca, onların yaşamında görülen değişimler yaşadıkları dönemin özelliklerine de ışık tutmaktadır. Dolayısıyla bu tarz çalışmaların azlığı bir sultan hayatını tez konusu olarak seçmemize etki etmiştir.

Zekiye Sultan'ın eğitimi, evlendirilmesi, çeyizinin hazırlanması ve saray tahsis edilmesi, gelirleri ve giderleri gibi hususlar hanedan mensuplarının bu tarz konularda bağlı oldukları kurallar ve uygulamalar çerçevesinde ele alındı. Sultanın saray yaşantısı, alafranga müziğe ve piyanoya olan merakı ve sarayında kullandığı Avrupai eşyalar gibi konulara ise 19. yüzyıl saray hayatının Batılılaşma olgusu içinde yer verildi. Böylelikle, Zekiye Sultan'ın hayatı üzerinden hem Osmanlı hanedanı mensupları için geçerli olan bir takım standart uygulamaları hem de 19. yüzyılda Batı kültürünün saray yaşantısına olan etkisi ortaya konulmaya çalışıldı.

Araştırmamızda dönemin hatıratları, Osmanlı saray hayatına dair olan araştırma eserler ve Osmanlıca gazetelerle birlikte ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgeleri kullanıldı. Orijinal malzemenin çoğunluğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edildi. Topkapı Sarayı Müzesi ve Dolmabahçe Sarayı Arşivi'ndeki birçok belgenin aynı zamanda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmaya açılmış olması bu durumda etkili oldu. Sultanın gelirleri ve yatırımları, düğünü, çeyizi, sarayı ve hane halkı gibi bazı konular bütünüyle arşiv belgelerine dayanılarak yazıldı. Tezin bazı kısımları ise hatıratlarda verilen bilgiler sayesinde ele alınabildi. Özellikle Ahmet Semih Mümtaz ve Mesud Cemil, Zekiye Sultan'ın resmi belgelerde göremeyeceğimiz saray yaşantısına ışık tutmuşlardır. Sultanın sarayında verdiği iftar yemekleri, ramazan eğlenceleri ve yine sarayında düzenlediği musiki cemiyetleri bu iki yazarın verdiği bilgiler sayesinde yazılabildi. Kadir Mısıroğlu'nun "Osmanoğulları'nın Dramı" isimli kitabı ve Şehzade Ali Vâsıb Efendi'nin hatıratı sultanın ve ailesinin sürgün

hayatını aydınlatmamızda yardımcı oldu. Ayşe Osmanoglu, Şadiye Osmanoglu ve Prenses Mevhibe Celaleddin gibi bizzat hanedana mensup şahısların hatıratlarıyla birlikte Şair Leyla Saz, Ressam Naciye Neyyal, Safiye Ünüvar, Nahid Sırrı Örik, Süleyman Kâni İrtem ve Tahsin Paşa gibi sarayı yakından tanıyan ve çeşitli memuriyetlerde görev almış şahıslara ait hatıratlar hem 19. yüzyıl saray yaşantısını ve geleneklerini anlamamızı hem de Zekiye Sultan'la ilgili bilgilere ulaşmamızı sağladı. Ayrıca, Zekiye Sultan'ın torunu Salih Zeki Yegen'in kızı Fatma Yasemin ile yaptığımız görüşme sayesinde sultan ve ailesiyle ilgili farklı bilgilere de ulaşabildik. Bu kaynakların yanında, padişah kızlarının hayatını elen alan diğer eserler ve başka sultanlara ait belgeler mukayeseli kullanılarak benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkarıldı.

Yukarıda ana hatlarını verdiğimiz kaynaklar sayesinde Zekiye Sultan'a ve ailesine dair pek çok bilgiye ulaşmış olmakla birlikte bir o kadar da bilgi eksikliğimiz olduğunu söylemek gerekir. Sultanın kişiliğini ve özelini yansıtacak bilgilerimiz sınırlı kalmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Arşivi'nde hanedan üyelerine ait mektuplar ve çeşitli şahsi vesikalar bulunmaktadır; ancak, bu, her hanedan üyesi için geçerli değildir. Özellikle, Zekiye Sultan'ın yurt dışına sürgüne gitmesi ve burada vefat etmesi bu tarz özel vesikalarının da ulaşılmasız olmasına sebep vermiştir. Kardeşi Ayşe Osmanoglu hatıratında “bende çok acıklı mektupları vardır” demektedir. Fakat bu mektupların sonradan muhafaza edilip edilmediği ya da kim tarafından muhafaza edildiği bilgimiz dışındadır. Sonuçta sultanın mektupları onun iç dünyasına ulaşabilmemizi ve belki de hiç bilmediğimiz bir yönünün ortaya çıkmasını; zevkleri, özelemleri ve yaşadığı sorunlar hakkında daha kapsamlı fikir sahibi olmamızı sağlayabilirdi.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte II. Abdülhamid ve saray hayatı; birinci bölümde Zekiye Sultan'ın doğumu, eğitimi ve evliliği; ikinci bölümde gelirleri ve yatırımları ve üçüncü bölümde sultanın sarayı ve hane halkı incelenmiştir. Sultanın 1924 yılında, hanedanının sürgünü nedeniyle Fransa'ya gitmesi, buradaki yaşantısı ve vefatı ise tezin sonuç kısmında ele alınmıştır.

Bu konunun seçilmesi ve kaynaklara ulaşılması konusunda fikirlerini benimle paylaşan danışman hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız’a tezin her aşamasında gösterdiği ilgi ve yönlendirmelerden dolayı teşekkür ediyorum.

Cevriye URU

ÖZET

II. Abdülhamid'in kızı olan Zekiye Sultan, 1872 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda doğdu. Annesi Bedrifelek Kadınefendi'ydi. 1877'den sonra Yıldız Sarayı'nda annesine verilen dairede ikamet ederek kendisine tahsis edilen kalfalar nezaretinde çocukluk yıllarını geçirdi. Sarayın örgün eğitiminin yanında Fransızca ve piyano dersleri aldı.

17 yaşında Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın büyük oğlu Nurettin Paşa'yla evlendi. 1892'de ilk çocuğu Ulviye Şükriye Hanımsultan'ı doğurdu, ancak ömrü uzun olmadı. 1893'de ikinci kızı Fatma Aliye Hanımsultan dünyaya geldi. Zekiye Sultan, babasının çocukluğundan itibaren adına yaptığı yatırımlar, Boğaz'ın en güzel yerinde satın aldığı araziler ve inşa ettirdiği yalı ve köşk sayesinde önemli bir servetin sahibi oldu. Ramazan aylarında fakirler için sofralar açtırıp onlara maddi yardımda bulunması, iftara gelen misafirlerine para ve hediye takdim etmesi, bayramlarda hizmetlilerini ayrıca taltif etmesi ve çeşitli bağış kampanyalarına katılması cömert bir sultan olarak tanınmasını sağladı.

Sanatçıları korur ve desteklerdi. Çocukluğunda başladığı piyano eğitimine evlendikten sonra da devam etti. Zekiye Sultan'ın sarayı, saz takımları ve musiki cemiyetleriyle ünlüydü. Tanburi Cemil, Udi Nevres, Kemani Memduh ve Santuri Ethem gibi dönemin meşhur müzisyenleri sıklıkla sultanın sarayında bulunurdu. Hattat Fehmi ve Hacı Nafiz gibi sanatkârlar sarayının imamet kadrosunu oluşturuyordu.

1924'te Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasından dolayı ailesiyle birlikte Fransa'ya gitti; sıkıntılar çekti. 78 yaşındayken, küçük bir otel odasında hayata gözlerini kapattı. Naaşı tahnit edilerek bir kilisede bir süre bekletildi. Maddi imkânsızlık ve kanuni engeller yüzünden vatana getirilemeyen cenazesinin akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir.

ABSTRACT

Zekiye Sultan who is daughter of Abdülhamid 2nd, was born in 1872 Dolmabahçe Palace. Her mother was Bedrifelek gentlewoman. After 1877 she spent her childhood residing in a flat at Yıldız Palace which was given to her mother under supervision of female servants assigned to herself. She took French and piano courses in addition to formal education of Palace.

She got married with Pasha Nurettin elder son of Pasha Gazi Osman Hero of Plevne when she was 17 years old. In 1892 she gave a birth for Ulviye Şükriye Lady Sultan but she did not live too long. In 1893 her second daughter Fatma Aliye Lady Sultan was borne. Zekiye Sultan possessed an important fortune thanks to investments made by her father on behalf of herself from her childhood, lands bought at best place of Strait , waterside residences and villages built. She was recognized as a generous sultan by inviting poor people to dinner and providing physical help to them and giving money and presents to her visitors who came for dinner during Ramadan, rewarding her servants during religious festivals and contributing to various charity campaigns.

She protected and supported craftsmen. She continued her piano training which was started during her childhood after she got married. Palace of Zekiye Sultan is famous by musical instrument teams and music society. Famous musicians of that period such as tamboura player Cemil, lut player Nevres, violin player Memduh and dulcimer player Ethem visited palace of sultan often. Craftsmen such as calligrapher Fehmi ve hadji Nafiz constituted imam staff of palace.

She went to France with her family due to exile of Ottoman dynasty to abroad in 1924; she suffered. She died in a hotel room when she was 78 years old. Her body was kept waiting in a church after embalmed. Nobody knows what happened to her funeral which could not be taken to motherland due to material impossibilities and legal difficulties.

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	Adı geçen makale
BEO	Bâb-ı Âli Evrak Odası
bkz.	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
DH.MKT	Mektubi Kalemi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DÜİT	Dosya Usulü İrade Tasnifi
E.	Evrak
ed.	Editör
HH.d	Hazine-i Hassa Defterleri
HH.DPO	Hazine-i Hassa Depo Müdürlüğü
HH.İ	Hazine-i Hassa İradeler
HH.MFŞ	Hazine-i Hassa Mefruşat Müdürlüğü
haz.	Hazırlayan
İ.AS	İrade Askeri
İ.DH	İrade Dâhiliye
İ.HUS	İrade Hususi
İ.MBH	İrade Mabeyn-i Hümayun
İ.ML	İrade Maliye
İ.MMS	İrade Meclis-i Mahsus
İ.MTZ	İrade Eyalet-i Mümtaze
İ.TAL	İrade Taltifat
ML.d	Maliye Nezareti Defterleri
MSHHA	Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi
MV	Meclis-i Vükela
nr.	Numara
s.	sayfa
S.	sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TS.MA.d	Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri
vd.	ve diğerleri

Y.A.HUS	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat
Y.EE	Yıldız Esas Evrakı
Y.EE.d	Yıldız Esas Evrakı Defterleri
Y.EE.KP	Yıldız Kamil Paşa Evrakı
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y.PRK. AZJ	Yıldız Perakende, Arzuhal Jurnal
Y.PRK.ASK	Yıldız Perakende, Askeri Maruzat
Y.PRK.BŞK	Yıldız Perakende, Mabeyn Başkitabeti
Y.PRK.EV	Yıldız Perakende, Evkaf Nezareti Maruzatı
Y.PRK.HH	Yıldız Perakende, Hazine-i Hassa
Y.PRK.HR	Yıldız Perakende, Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.ML	Yıldız Perakende, Maliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.MM	Yıldız Perakende, Mabeyn Müşiriyeti
Y.PRK.MYD Dairesi	Yıldız Perakende, Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye
Y.PRK.SGE	Yıldız Perakende, Saray Görevlileri
Y.PRK.TŞF	Yıldız Perakende, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
Y.PRK.UM	Yıldız Perakende, Umum Vilayetler Tahriratı
Y.PRK.ZB	Yıldız Perakende, Zaptiye

GİRİŞ

II. ABDÜLHAMİD VE SARAY HAYATI

19. yüzyılda Avrupa eğlence türünün benimsenmesi, saray kadınlarının mesire yerlerine gitmeye başlamaları ve özellikle Sultan Abdülmecid'in yeni saraylar ve köşkler yaptırarak haremdekileri kent içinde daha yaygın bir yaşama yönlendirmesi hanedan üyelerinin eskiye nazaran daha dışa dönük bir yaşam içine girmelerini sağladı. Daha önceki dönemlerde harem kadınlarının ötede beride gezmeleri ve dışarıyla ilişkileri alışılmış bir şey değildi. Saray kadınlarının bağlı bulundukları katı kuralların gevşetilmesi II. Mahmud döneminde yavaş yavaş başlamış ve ilk defa bu dönemde ferace kullanmalarına müsaade edilmişti.¹

Sultan Abdülmecid döneminde saray kadınlarının isimleri müsriflikleri ve mesire yerlerindeki uygunsuz hareketleriyle anılmaya başlamıştı. Padişahın kadınları ve kızlarının Avrupa, özellikle de Paris modasının etkisinde kalarak lüks yarışı içine girmeleri ve piyasaya aşırı borçlanmaları; sultanların çeyizlerinde ve düğünlerindeki şaşaa Hazine-i Hassa'yı iflasın eşiğine getirmişti.² Ayrıca, hem Abdülmecid'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın hem de Sultan Murat'ın annesinin devlet işlerine karışması hem devlet hem de hanedan için hayırlı neticeler vermemişti. II. Abdülhamid ise tahta geçtikten sonra özellikle bu hususları kontrol altına aldı. Saray kadınlarının müsrifçe harcamalarını kısıtladı. Kızlarına maddi destek vermekle birlikte onların gelir ve giderlerini de kontrol altında tuttu. Haremi sarayın içine sokup politik olaylara katılamayacak şekilde kapattı. Kadınların sokağa çıkmalarını sıkı bir takip altına aldığı gibi devlet işlerine müdahale etmelerine de izin vermedi. Öyle ki, Ayşe Sultan II. Abdülhamid'in anneliği Perestu Kadınefendi'ye "... valide sultanlığın bütün hak ve selâhiyetlerine sahip olacaksınız. Fakat devlet işlerine müdahaleye kalkıp şunun bunun himayesini üzerinize almaktan ve rütbe ve memuriyet heveslilerine delâletten kat'iyen çekinmenizi bilhassa rica ederim." dediğini belirtmektedir.³ Hem valide sultan hem de padişahın kadınları ve kızları II. Abdülhamid'in bu iradesine riayet etmişlerdir.

II. Abdülhamid şehzadeliği ve veliahtlığı zamanında Dolmabahçe Sarayı'nın veliahtlara mahsus dairesinde ikamet ederdi. Diğer kardeşleri gibi yaz-kış bu saraya

¹ Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.1.

² A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.3.

³ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1994, s.15-16.

bağlı kalmadan, senenin birçok kısmını Tarabya'daki çiftliğinde, Kâğıthane'deki Köşkü'nde bazen de anneliği Perestu Kadınefendi'nin Maçka'daki konağında geçirirdi.⁴ Sadece Dolmabahçe Sarayı ile sınırlı, münzevi bir hayattan ziyade faal bir yaşama merakı vardı. Devletin önemli mevkilerini işgal eden rical ve kalem erbabı ile sık sık temas kurardı.⁵ Maliye Hazinesi'nden aldıkları maaş ile masraflarını karşılayamayan diğer şehzadelere nispetle maddi durumu iyiydi. Bir taraftan tasarruflu davranması ve diğer taraftan çiftlik ve üstübeç madeni gibi ek işlerle uğraşması kişisel servetinin büyümesine yol açtı.⁶ Çocukları adına da yatırım yapar ve onları yatırıma teşvik ederdi.

Haremin eğlence dünyasını da sarayın içine getirdi. Sarayda düzenlenen tiyatro, opera ve operet gösterileriyle hem saraydakilerin dışarı taşmalarını engellemiş hem de Batı kültürüyle irtibatlarını kesmemiş oluyordu. Çocuklarının eğitime önem vermiş, özel hocalar tutarak musiki eğitimi almalarını sağlamıştı. Kadınları ve harem halkı arasında da müzikle meşgul olanlar vardı. Mesela kadınlarından Nazikeda piyano⁷, Nurefzun keman⁸ çalardı. Çocuklarıyla vakit geçirmeye ve onların ihtiyaçlarını karşılamaya özen gösterirdi. Genellikle yaşamını ev içinde geçirmeyi sevmesi ailesiyle daha içten bir bağlılık kurmasını sağlamıştı. Böylelikle harem halkının kendisini aşan ilişkiler ve dedikodular içine girmesini de engellemişti.⁹

⁴ Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, İmge Kitabevi, İstanbul 2008, s.35.

⁵ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.36.

⁶ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.39.

⁷ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.37.

⁸ Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s.113.

⁹ Orhan Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, Eylül Yayınları, İstanbul 2002, s.50.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEKİYE SULTAN'IN DOĞUMU, EĞİTİMİ VE EVLİLİĞİ

1.DOĞUMU VE ANNESİ BEDRİFELEK KADİNEFENDİ

Zekiye Sultan 13 Ağustos 1872'de Dolmabahçe Sarayı'nda doğdu.¹⁰ Annesi Bedrifelek Kadınefendidir.¹¹ Ufak tefek, sarışın ve mavi gözlü bir kadın olan Bedrifelek, Sultan Abdülhamid'i kıskançlıklarıyla rahatsız etmeyen, padişahın diğer kadınlarına nezaket ve tebessümle yaklaşan, sessiz bir kadındı. Abdülhamid'in şehzadelik döneminde haremine dâhil olmuştu.¹² II. Abdülhamid 1876'da tahta çıktığı zaman ikinci kadınefendilik mevkiini aldı.¹³ Başkadın Nazikeda'nın 7 Şubat 1895'de¹⁴ ölümü üzerine 16 Eylül 1895'de¹⁵ Başkadın oldu. II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca mevkiini korudu. Zekiye Sultan'ın kızkardeşi Ayşe Sultan hatıratında, meşrutiyetten sonraki ilk Cuma selamlığında nasıl hazır olduklarını anlatırken “Valide Sultan, babamın son büyük hastalığından pek az sonra ölmüş olduğundan yerine “Bedrifelek Başkadınefendi” başta olmak üzere cümlemiz selamlığa çıkacaktık” sözleriyle onun haremdeki konumunun yükselişini göstermektedir.¹⁶

Bedrifelek Kadınefendi tekke, türbe ve çeşitli kuruluşlara yardımda bulunurdu. 1909'da Nûreddin Cerrâhi Tekkesi'nin tevhidhâne-türbesinde bazı onarımlar yaptırmış¹⁷ ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne nakit bağışta bulunmuştu.¹⁸ 1870'de Abdülhamid'in ilk oğlu Şehzade Mehmet Selim Efendi'yi ve 1878'de Yıldız Sarayı'nda Şehzade Ahmet Nuri Efendi'yi doğurdu.

¹⁰ Y.EE, 5/88; İ.DH, 735/60216-3. Şehzade Ali Vâsıf Efendi'nin hatıratında sultanın doğum tarihi 21 Ocak 1872 olarak gösterilmektedir (*Bir Şehzadenin Hâtıratı Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz. Osman Selaheddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s.448). Nahid Sırrı Örik, II. Abdülhamid'in tahta çıkışından 5 yıl öncesi olarak vermektedir (*Saraylılar*, s.111). A.D. Alderson ise 12 Ocak 1871 tarihini vermektedir (*Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.299).

¹¹ Yılmaz Öztuna, Bedrifelek Kadınefendi'nin Gürcü olduğunu ve 1851'de Poti'de doğduğunu yazmaktadır (*Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, II, 314). Nahid Sırrı Örik ise onun için Çerkez demektedir (*Saraylılar*, s.111).

¹² N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.111.

¹³ “Sultan Abdülhamid'in cülûsu ile zevcelerinden dördü “Kadınefendi” payesini almıştır ki bunlar da Başkadın Nâzikedâ, İkinci Kadın Bedrifelek, Üçüncü Kadın Nûrefsun, Dördüncü Kadın Bîdar Kadınları” (A. Osmanoğlu, a.g.e., s.259).

¹⁴ Y.A.HUS, 319/40; Y.EE.d, nr.891, s.2. Maaş defterinde başkadının 27 Şubat 1895 (26 Kanunisanı 1310) tarihinde vefat ettiği kayıtlıdır. Çağatay Uluçay ise vefat tarihini 10 Nisan 1895 (14 Şevval 1312) olarak belirtmektedir (*Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.172).

¹⁵ Y.EE.d, nr.891, s.2. Y. Öztuna ise 11 Nisan 1895 tarihini vermektedir (a.g.e., s.314).

¹⁶ A. Osmanoğlu, a.g.e., s.133.

¹⁷ M. Baha Tanman, “Nûreddin Cerrâhi Tekkesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 253.

¹⁸ İ.DUİT, 74/10.

Abdülhamid tahttan indirilip Selanik'teki Alâtini Köşkü'ne sürgüne gönderildiğinde Bedrifelek Kadın refakate davet edilmedi. Abdülhamid'i ancak Beylerbeyi Sarayı'na nakil olunduğu zaman 1912 yılı Kurban Bayramı vesilesiyle kızları, torunları ve kadınlarıyla birlikte yapılan ziyarette gördü. Ayşe Osmanoglu, bu ziyarette onun halini “zavallı Bedrifelek Başkadin, babamın yanı başına oturmuş, ellerini dizlerini öpüyor, ağlıyordu” şeklinde tasvir etmektedir.¹⁹ Cumhuriyet devrini gören Bedrifelek Kadın, 1924'te hanedanın sürgününde İstanbul'dan ayrılmadı ve Yıldız yakınlarında büyük oğlu Selim Efendi'ye ait olup bir bütün şirketine uzun süre depoluk eden ahşap bir konakta öldü.²⁰ Yılmaz Öztuna vefat tarihini 6 Şubat 1930, Yıldız/Serencebey olarak belirtmektedir.²¹ Nereye defnedildiği bilinmemektedir.

Zekiye Sultan padişahın üçüncü çocuğu olarak dünyaya geldi. Kendisinden önce, 1870 yılında doğan anne bir ağabeyi Mehmet Selim Efendi ve Nazikedâ Kadınefendi'nin 1868'de doğurduğu ablası Ulviye Sultan vardı. 1875'de 7 yaşındayken kibritle oynarken tutuşan Ulviye Sultan yanarak öldü.²² Diğer kardeşlerinin doğum sırasına göre isimleri Naime Sultan, Mehmet Abdülkadir Efendi, Ahmet Nuri Efendi, Naile Sultan, Mehmet Burhanettin Efendi, Şadiye Sultan, Ayşe Sultan, Refia Sultan, Abdürrahim Hayri Efendi, Hatice Sultan, Ahmet Nurettin Efendi, Mehmet Bedrettin Efendi, Mehmet Âbid Efendi ve Samiye Sultandı. Kardeşlerinden Hatice Sultan sekiz aylıkken vefat etti. II. Abdülhamid, Hamidiye Etfal Hastanesi'ni (şimdiki adıyla Şişli Çocuk Hastanesi) Hatice Sultan adına yaptırmıştı.²³ Ahmet Nurettin Efendi'nin ikizi olan Mehmet Bedrettin Efendi iki buçuk yaşındayken menenjitten; Samiye Sultan ise yaşını doldurmadan zatürreden ölmüştü.

Saraydaki doğumlar için bir takım hazırlıklar yapılırdı. Doğum için haremde bulunan büyük odalardan biri tahsis edilir ve doğum odası baştanbaşa süslenerek bütün takımları değiştirilirdi. Beşik ve yatak takımlarıyla birlikte çocuk ve annesinin giyim takımları hazırlanırdı. Yine, doğumu yaptıracak olan ebe ile çocuğu emzirecek olan sütnine tespit edilirdi.²⁴ Padişah kızlarına ve şehzadelerine süt emzirmek için tutulan

¹⁹ A. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.204.

²⁰ N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.112.

²¹ Y. Öztuna, *a.g.e.*, s.314. Şehzade Ali Vâsib Efendi'nin hatıratında da ölüm tarihi 1930 olarak verilmektedir (*a.g.e.*, s.425).

²² Ulviye Sultan'ın ölüm hadisesinin ayrıntıları için bkz., A. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.36-38.

²³ II. Abdülhamid'in çocuklarının doğum ve ölüm tarihleri ve ayrıntılı bilgiler için bkz., A. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.260-264.

²⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, s.70.

sütninelere “daye ya da taye “ denilirdi. Dayeler iyi kimselerin eşleri veya iyi ailelerin kadınlarından tutuldukları gibi çocuklu ya da çocuksuz satın alınan cariyeler de olurdu. Sütninelerin de dadı gibi sultanların eğitilmesinde ve büyütülmesinde büyük rolleri vardı. Yaptıkları iş sebebiyle haremde el üstünde tutulan saygı gösterilen insanlardı.²⁵ Zekiye Sultan’ın sütninesi Eladil isimli bir hanımdı. Daha sonraki yıllarda II. Abdülhamid tarafından kendisine ikinci rütbeden şefkat nişanı verildi.²⁶

Padişah çocukları doğdukları zaman İstanbul ve çevresinde top şenlikleri, devlet adamlarının yalı ve konaklarının kandillerle süslenmesi gibi doğum kutlamaları ve törenleri düzenlenirdi. Doğan çocuk erkek ise 7, kız ise 3 gün top atışı yapılırdı. Yine eskiden beri uygulanagelen bir gelenek olduğu üzere doğum haberleri bir hatt-ı hümayun ile saray tarafından hükümet merkezi olan Babıâli’ye bildirilir, hatt-ı hümayun burada vükela, ulema ve diğer memurlar hazır bulundukları halde okunur ve hayır dualar edilirdi.²⁷ Zekiye Sultan II. Abdülhamid’in şehzadeligi döneminde dünyaya geldiği için doğumunun ilanı babası tahta geçtikten sonra yapıldı. Padişah tahta geçtikten kısa bir süre sonra doğan Naime Sultan’la birlikte hem Zekiye Sultan’ın hem de Şehzade Mehmet Selim Efendi’nin doğumları 6 Kasım 1876/18 Şevval 1293 tarihli bir tezkire ile Babıâli’ye bildirilip ilan edildi.²⁸

II. Abdülhamid’in 1877’de Yıldız Sarayı’na taşınmasıyla Zekiye Sultan, annesi Bedrifelek Kadınefendi’nin dairesinde kendisine tahsis edilen dadı ve kalfa nezaretinde çocukluk yıllarını geçirdi. Her şehzade, sultan ve kadınefendinin ayrı kalfaları vardı. Bu kalfaların başında da hünkâr kalfalarından eski iki-üç kalfa bulunurdu. Hünkâr kalfaları şehzade, sultan ve kadınefendilerin kalfalarının terbiyesine bakar ve onları yetiştirirdi.²⁹

Saraya çoğunlukla Çerkez, Gürcü, Abaza gibi Kafkasyalı kızlar alınırdı. II. Abdülhamid döneminde Çerkez cariyeler çoğunluğu oluşturuyordu.³⁰ Cariyelerin birçoğu hizmet görmek için alındığından, idareciler tarafından çamaşır, külhan, kiler ve sofras gibi genel hizmetlere verilirlerdi. Bunlar, pek güzel olmayan genç ve orta yaşlı

²⁵ Ç. Uluçay, *Harem*, s.138-139.

²⁶ 23 Mart 1898 (30 Şevval 1315), İ.TAL, 132/1315 L-127.

²⁷ A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.8.

²⁸ Y.EE, 75/62.

²⁹ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.88.

³⁰ Şadiye Osmanoğlu, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1966, s.120. Cariyeler Gümrük Emniyeti tarafından satın alınıp saraya verilir. Daha önceki dönemlerde cariyeler daha çok savaşta esir edilen kızlar arasından temin edilirdi. Sadrazam ve vali gibi üst düzey devlet adamlarının padişaha cariyeye armağan etmeleri de bir başka kaynaktı (Ç. Uluçay, *Harem*, s.12).

cariyeler olurdu. En güzelleri ise padişahın hizmetine, ona yakın olanlar da şehzadeler dairesine gönderilirdi. İleride güzel olacakları umulan küçük cariyeler hazinedar ve kalfalar tarafından yetiştirilirdi.³¹

Çocuğun eğitimiyle kendi anneleri, dadı ve kalfası ilgilenirdi. Yürümeye başladıktan sonra ya kalfası ya da dadısı ile beraber aynı yaştaki çocuklarla oynar, kalfa ya da dadı nezaretinde bahçelere çıkar, küçük cariyelerle vakit geçirirlerdi.³² Cariyelerin sayısı sultanların yaşlarına göre değişiklik gösterirdi. Ayrıca bu cariyeler her ay Hazine-i Hassa'dan maaş alırlardı.

Zekiye Sultan 8 yaşındayken (1880) 6 cariyesi vardı. 10 yaşına geldiğinde carie sayısı 8'e yükseltildi.³³ Cariyeleri, Zekiye Sultan'ın düğününden sonra, sultanın ikametine tahsis edilen Tarlabası Sarayı'na geçtiler.³⁴

2. EĞİTİMİ

Şehzadeler ve sultanlar okuma çağına gelince saray adetlerine göre çoğu zaman padişahın da katıldığı törenlerle besmele-i şerifi çekerek derse başlarlardı. Bazen besmeleyi padişahın kendisi çektirirdi.³⁵ Derse başlamadan önce gelenek olduğu üzere sultanların hocalık takımları hazırlanır ve dersane tahsis edilirdi. Hocalık takımlarının içinde genellikle bir cüz elifbe, padişah tarafından verilmesi gelenek olan bir amme cüzü, kapakları tuğralı, inci ve sırma işlemeli üzeri pırlanta elmasla süslü kadife cüz kesesi, bir tane roje elmasla süslenmiş gümüşten yapılmış küre rahle, inci, sırma ve tırtıl işlemeli bir atlas minder, iki tane pırlanta elmaslı altın hilal³⁶, bir tane sırma işlemeli, sırma saçaklı kadife kaplı yaldızlı ağaç rahle, klaptan saçaklı, gümüş bürümcük telli rahle örtüsü, beş tane pırlanta elmaslı iğne, inci, sırma ve tırtıl işlemeli ve yine harçları bunlardan olan entari, bir tane inci, sırma ve tırtıl işlemeli, harçlı mor atlas başlığı, bir

³¹ Ç. Uluçay, *Harem*, s.17.

³² Ç. Uluçay, *Harem*, s.85.

³³ *Y.EE.d*, nr.883, s.201. Böylelikle cariyelerinin sayısı baş carie Neremser, Sezai, Hubser, Avazdil, İspantiyar, Nevfidan, Zerfidan ve Fedai kalfalar olmak üzere 8'e çıktı (*Y.EE.d*, nr.883, s.200-202; *HH.d*, nr.16759, s.1). 16 yaşındayken ise yine, baş carie Neremser, Sezai, Avazdil, Nevfidan, Zerfidan, Fedai, Tiryandefil, Mestiale, Ruyigül, Belkıs ve Naviguster? Kalfalar olmak üzere 11 cariyesi vardı. Baş carie Neremser Kalfa 75 ve diğer cariyeler her ay Hazine-i Hassa'dan 50 kuruş maaş alıyordu (*Y.EE.d*, nr.891, s.70).

³⁴ *Y.EE.d*, nr.891, s.70.

³⁵ Ç. Uluçay, *Harem*, s.86.

³⁶ Okumaya yeni başlayan çocuklara heceledikleri harfleri birer birer göstermeye yarayan, kemik, fildişi ve gümüş gibi maddelerden yapılan ince çubuklara hilal denirdi (A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.117).

tane fermayış şal, bir tane telli bohça bulunurdu.³⁷ Yıldız Sarayı'na naklolununcaya kadar dersler Topkapı Sarayı'ndaki şehzadeler dershanesinde; Yıldız'da ise küçük mabeyn odasında ya da sarayın içindeki köşklerden birinde kurulan dershanede yapılırdı.

Zekiye Sultan 7 yaşındayken abisi Mehmet Selim Efendi, Mecid Efendi, Şevket Efendi, Seyfeddin Efendi, Tevfik Efendi, Esmâ Sultan ve bazı bendegân çocuklarıyla birlikte İhlâmür Köşkü'nün mektep olarak kurulan dairesinde özel suretle tayin edilen muallime vasıtasıyla eğitime başladı.³⁸ Dersler Türkçe, coğrafya, hüsn-i hat (güzel yazı), Kuran-ı Kerim, dürriyekta okunması, Fransızca, Fransızca hüsn-i hat ve Lafonten hikâyelerinin ezberinden oluşuyordu. Ders döneminin sonunda günümüzde olduğu gibi imtihan yapılırdı. Zekiye Sultan diğer öğrencilerle birlikte dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa ve Mekatib-i Askeriye Nazırı Ethem Paşa tarafından imtihan edildi. İmtihan sırasında II. Abdülhamid, sadrazam Küçük Mehmet Said Paşa, Mahmut Nedim Paşa, Savfet Paşa, Hayrettin Paşa, Avni Paşa ve Gazi Osman Paşa gibi bazı devlet ricali de hazır bulunmuşlardı.³⁹

Sultanların eğitim hayatı bununla sınırlı değildi. Evlendikten sonra da özel hocalar tutarak özellikle müzik ve Fransızca eğitimlerine devam ederlerdi.

Batı müziğini seven ve çocuklarının da müzikle ilgilenmesine özen gösteren II. Abdülhamid⁴⁰, çocuklarına saraydaki örgün eğitimin dışında özel olarak musiki ve sanat eğitimi de aldırılmıştı. Çocuklarının hemen hepsi çeşitli enstrümanlar çalar ve beste yapardı. Şehzade Mehmet Burhanettin Efendi viyolonsel çalardı.⁴¹ Naime ve Ayşe Sultanlar François Lombardi'den piyano dersleri almış⁴², Şadiye Sultan piyanonun yanında mandolinle de ilgilenmişti.⁴³ Zekiye Sultan ise küçük yaştan itibaren, yine Lombardi'den aldığı piyano ve müzik eğitimini⁴⁴ evlendikten sonra Fransız Madam Avisnad Bavis'le sürdürdü.⁴⁵ Kendisinin hem alaturka hem de alafranga müziğe ayrı bir ilgisi vardı. İleride daha ayrıntılı bir biçimde değineceğimiz gibi saray ve konağında

³⁷ Ç. Uluçay, *Harem*, s.86.

³⁸ 1 Haziran 1880 (22 Cemaziyelahir 1297), Y.EE, 72/131.

³⁹ 1 Haziran 1880 (22 Cemaziyelahir 1297), Y.EE, 72/131.

⁴⁰ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.29.

⁴¹ V. Kosal, *Osmanlı'da Klasik Batı Müziği*, EKO Basım Yayıncılık, İstanbul 2001, s.79-84.

⁴² A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.119.

⁴³ Ş. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.14.

⁴⁴ Y. Öztuna, *a.g.e.*, s.318.

⁴⁵ 11 Ocak 1898 (17 Şaban 1315), İ.TAL, 127/1315 Ş-051.

dönemin en ünlü müzisyenleriyle musiki cemiyetleri tertip etmek onun yaşamının mühim bir kesitini oluştuyordu.

3. EVLİLİĞİ, EŞİ ALİ NURETTİN PAŞA VE ÇOCUKLARI

3.1. Nişanlanması

15. yüzyıl ortalarına kadar padişah kızları Osmanlı yönetici sınıfının üyeleriyle evlenmekle birlikte siyasi amaçlarla Anadolu'daki Türk beyliklerinin hükümdarları veya onların oğullarıyla da evlendirildiler.⁴⁶ Anadolu'da siyasi birlik kurulduktan sonra doğal olarak hanedanlar arası evlilik ortadan kalktı. Damat adayları bütünüyle sadrazam, vezir, kaptan paşalar ve önemli devlet adamları veya onların oğullarından seçilmeye başlandı.⁴⁷ Bu seçimi padişah yapardı ve çoğu kere siyasi konjonktürü göz önünde tutarak damat adayını seçerdi.⁴⁸ Gücünden yararlanmak istediği bir paşayla veya paşa oğluyla kızını veya yeğenini evlendirirdi. Sultanın ve damadın ise seçme ya da reddetme hakkı yoktu. Önceki yüzyıllarda padişahların sultanları nişanlama yaşı beşiğe kadar inmekteydi. Çocuk yaştaki evliliklerde gelenek olduğu üzere zifaf, sultanın bulûğa ermesi şartına bağlanırdı.⁴⁹

Zekiye Sultan da geleneğe uygun olarak Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın büyük oğlu Ali Nurettin Paşa'yla nişanlandı. Düğün ve çeyiz hazırlıklarına 1887 yılında başlanması sultanın bu tarihte nişanlı olduğunu göstermektedir.

Nurettin Paşa damat olduğu zaman kamuoyunca ve devlet hizmetlerinde tanınmayan bir şahsiyetti. Babası Gazi Osman Paşa ise geçmişinde önemli askeri

⁴⁶ Mesela, Çelebi Mehmet kızlarından Selçuk Hatun'u Candaroğlu İbrahim Bey'e; Sultan Hatun'u yine Candaroğulları'ndan Çankırı sancakbeyi Kasım Bey'e; Hafsa Hatun'u ise veziriazam Halil Paşa'nın oğlu Mahmut Çelebi'ye vermişti (Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.11-13). Osmanlı Hanedanının evlilik siyasetleri için ayrıca bkz., Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümler ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.87 vd; A.D.Alderson, *a.g.e.*, s.139-159.

⁴⁷ Kanuni Sultan Süleyman'ın damat sadrazamları saltanatının olağan özelliği haline getirmişti. Sadrazamlarının üçü – İbrahim, Lütfi ve Kara Ahmet- kızkardeşleri Hatice, Şah ve Fatma ile evliyidiler. Kızı Mihrimah Sultan'ı ise Sadrazam Rüstem Paşa'ya vermişti. Devrin son iki sadrazamı – Semiz Ali Paşa ve Sokollu Mehmet Paşa- Kanuni'nin torunlarıyla evliyidiler (Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.89).

⁴⁸ 19. yüzyılda sultanlardan bazıları eşlerini görerek ya da fotoğraflara bakarak seçmişlerdi. Abdülmecid'in kızlarından Mediha Sultan aşık olduğu Samipaşazade Necip Bey ile kendi isteği üzerine evlenmişti (Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.160). Ayşe Sultan da ikinci eşi Ahmet Nami Bey'i fotoğrafından beğenmişti (A. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.160). Verdiğimiz örnekler hanedanın genel evlilik siyaseti içinde istisna teşkil etmektedir. Ayrıca, sultanların verdikleri bu evlilik kararları yine padişahın onayı ile gerçekleşmekteydi.

⁴⁹ A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.26. Bu bebek ve küçük yaştaki nişanlamalar damatların siyasi gücünün bir an önce kullanımı gerekçesiyle olabildiği gibi, eğlenceye düşkün bazı padişahlara eğlence vesilesi olmasından dolayı da yapılabiliyordu. Örnekler için bkz., Çağatay Uluçay, "Beş Yaşında İken Nikâhlanan ve Beşikte Nişanlanan Sultanlar", *Yeni Tarih Dergisi*, Nisan 1957, I/4, s.103-107.

başarıları olan ve halkın kendisine sevgi ve hayranlık duyduğu bir askerdi. Paşanın siyasi güç ve nüfuzu ve padişahın bundan destek almak istemesi böyle bir yakınlığın sebepleri arasında olabilir. Gazi Osman Paşa'nın Abdülhamid nazarındaki hürmet ve kıymeti hangi gerekçeden kaynaklanırsa kaynaklansın var olan bu samimiyet Nurettin Paşa'nın damat seçilmesiyle bir adım daha öteye geçmiştir. Bu dünürlük bağı sadece Nurettin Paşa'nın damat yapılmasıyla da kalmamıştı. II. Abdülhamid, 1898'de Naime Sultan'ı da Gazi Osman Paşa'nın diğer oğlu Kemalettin Paşa'yla evlendirmişti.⁵⁰

3.2. Çeyiz ve Düğün Hazırlıkları

Sultanların çeyiz masraflarını Maliye Hazinesi, yani devletin hazinesi karşılardı. Sultanı evlendirmek belli bir program ve gelenek çerçevesinde olurdu. Mücevherler, kürkler, elbiseler, nişan takımı, gümüş eşyalar, yatak takımları, mutfak ve kiler takımları, seccade ve hamam takımları gibi oldukça geniş kalemlerden oluşan çeyizleri hazırlamak; sultanlara tahsis edilen sarayları tamir etmek ya da genişletmek ve eşyasını düzenlemek; nişan, nikâh ve düğün törenlerini, eğlencelerini ve ziyafetlerini tertip etmek azımsanamayacak masraflara yol açardı. Sultan düğünlerinin şaşaası ve debdebesi sultanın konumuna göre değişse de en tasarruflu bir düğünde bile söz konusu hazırlıklar yapılırdı. Dolayısıyla devletin mali gücünün ve ekonomisinin zayıf olduğu dönemlerde saray düğünlerine yapılan masraflar hazineye ağır bir yük getirirdi. Bu nedenle, tek bir düğünle birden fazla sultanı evlendirmek bu konuda yapılan tasarruf önlemlerinden birini oluşturuyordu.

Zekiye Sultan'ın nişanlı olduğu dönemde hanedanda başka sultanların da evlenme yaşı gelmişti. II. Abdülhamid, amcası Abdülaziz'in kızlarından Saliha Sultan'ı Teftiş-i Askerî Komisyon-ı Âlisi ikinci reisi İsmail Hakkı Paşa'nın oğlu ve Yaverlerinden Kolağası Ahmet Zülkifl Beyefendi'ye;⁵¹ Nazime Sultan'ı Yaver-i Ekremlerinden İbrahim Derviş Paşa'nın oğlu Binbaşı Halit Beyefendi'ye; Esma Sultan'ı

⁵⁰ Naime Sultan Kemalettin Paşa'dan 1904 yılında boşandı ve vezirlerden İşkodralıza Celalettin Paşa ile evlendi. Kemalettin Paşa'nın Naime Sultan'ı, V. Murat'ın kızı Hatice Sultan ile aldatması yüzünden bu evlilik sona ermiş ve Kemalettin Paşa Bursa'ya sürgüne gönderilmişti (Betül Kübra Bağçe, "II. Abdülhamid'in Kızı Naime Sultan'ın Hayatı", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.52, 95).

⁵¹ Saliha Sultan'ı, babası Abdülaziz Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya nişanlamıştı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle düğünleri gecikti. II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra bu nişanı bozdu (Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.164; N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.31).

Seryâveri Çerkez Mehmet Paşa'ya nişanladı. 1887 yılının sonbaharında, Zekiye Sultan'ın çeyiz hazırlıklarına hemen başlandı.

Sultanlar evlenecekleri zaman ikametlerine ayrı bir saray ya da konak tahsis edilir, düğünden sonra padişah sarayından ayrılarak kendi sarayına yerleşirlerdi. Tarlabası'nda bulunan saray Zekiye Sultan'a; Mercan'da bulunan Âli Paşa konağı birlikte ikamet etmek üzere Saliha ve Nazime Sultanlara; Kabataş'ta bulunan bir konak da Esmâ Sultan'a tahsis edildi.⁵²

II. Abdülhamid düğün hazırlıklarının tamamlanmasında tasarruflu bir tutum sergiledi. Sultanların çeyizinin, konakların tamir ve tefrişinin, sultanlara verilecek olan atıyyenin⁵³ ve düğün yemeğinin ihtişama ve müsrifliğe kaçmadan tasarrufla düzenlenmesini istedi. Ayrıca, Maliye Hazinesi'nin sıkıntılı günlerinde hazineye yüklenmemek için Zekiye Sultan'ın çeyiz masraflarını kendisinin karşılayacağını da bildirdi.⁵⁴ Toplam masraf 60.080 lira olarak hesaplandı.⁵⁵ Bu miktarın 45.060 lirası Saliha, Nazime ve Esmâ Sultanlar için Maliye Hazinesi'nden tahsis edildi.⁵⁶ Daha önceki dönemlerde yapılan harcamalarla mukayese edildiğinde bu meblağın az olduğu görülmektedir. Örneğin, II. Mahmud'un kızı Atiye Sultan'ın sadece çeyizi için 3.037.519.5 kuruş, yani 30.375 lira harcanmıştı.⁵⁷

Saray düğünlerine yapılan masraflar kamuoyunda muhalif kesimlerce padişahı eleştiririnin bir aracı haline gelebiliyordu. Bu tarz eleştirilerden uzak kalmak isteyen II. Abdülhamid, sultanların düğünleri için gazetelere verilecek olan ilanda özellikle, kızının çeyiz masraflarını kendisinin karşılayacağı hususunun ve düğün hazırlıklarında mümkün olduğunca tasarruflu davranılacağını yer almasını istemişti.⁵⁸ Düğün masraflarının kaynağı basının ilgilendiği konulardan biriydi. Paris Gazetesi'nin 13 Mayıs 1889 tarihli nüshasında çıkan bir yazıda, eleştirilere maruz kalan padişahın bu

⁵² İ.DH, 1038/81665; 1049/82435.

⁵³ Padişahların verdikleri hediyeler ve bahşişler hakkında kullanılan bir tabirdir (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2004, I, 110).

⁵⁴ 27 Eylül 1887 (9 Muharrem 1305), İ.DH, 1049/82435.

⁵⁵ 25 Eylül 1887 (7 Muharrem 1305), HH.DPO, 4/8, s.4; 27 Eylül 1887 (9 Muharrem 1305), İ.DH, 1049/82435; 11 Mart 1889 (9 Recep 1306), Y.PRK.HH, 21/17.

⁵⁶ Bu miktarın haftada 7.500 liralık taksitlerle altı haftada Hazine tarafından ödenmesi uygun bulundu (29 Eylül 1887/11 Muharrem 1305, İ.MMS, 94/3931). Ancak, hazinenin düzenli ödeme yapamadığı anlaşılmaktadır. 1888 yılına gelindiğinde kararlaştırılan meblağın 8.000 lirasının tahsil edilemediği görülmektedir. Bu miktarın da tahsil edildiği zaman mücevherat bedeli olarak Kuyumcubaşı Karabet Ağa'nın alacağına ödenmesi planlanmıştı (8 Kasım 1888/4 Rebiülevvel 1306, Y.MTV, 36/49).

⁵⁷ Ç. Uluçay, *Harem*, s.94.

⁵⁸ 29 Eylül 1887 (11 Muharrem 1305), İ.DH, 1051/82525.

düğün için gayet tasarruflu davrandığı vurgulanmaktaydı. Düğünde icra edilen protokolün geleneklere göre yapıldığı ancak, eski padişahların zamanında görülen şaşaalı düğün ziyafetlerinin bu sefer yapılmadığı ve padişahın fazla israfa neden olan ziyafetleri iptal ettiği belirtilmekteydi. Ayrıca, II. Abdülhamid'in düğün masraflarını, Almanlardan aldığı borcun ilk taksitinden ödediği ve Hazine-i Hassa'nın masrafları Hazine-i Maliye'ye yüklemeye çalıştığı iddia edilmekteydi. Gazete bu iki hususun da asılsız olduğunu yazmış ancak, düğün masraflarının hepsinin sadece Hazine-i Hassa tarafından ödendiğini belirterek de yanlış bir bilgi vermiştir.⁵⁹

3.3. Sultan'ın Çeyizi

Daha önce bahsettiğimiz gibi sultanların çeyizleri tasarrufa riayet edilerek hazırlandı. Ancak, burada sultanların çeyiz ve sarayları için gereken eşyaların eksik alınması değil, gösterişe kaçarak gereksiz harcamaların yapılmaması kastedilmektedir. Daha önceki dönemlerde, mesela Abdülmecit döneminde, sultan çeyizlerinin ve düğünlerinin masrafı devletin mali gücünü sarsacak raddeye varmıştı.⁶⁰ Sonuçta, bir gelinin sahip olduğu çeyiz aynı zamanda onun toplumdaki statüsünü yani sosyal sınıfını ve mensup olduğu ailenin servet ve kudretini de yansıtmaktadır. Dolayısıyla hanedan mensubu olarak hem Zekiye Sultan hem de diğer sultanlar için bir sultanın çeyizinde olması gereken eşyalar hazırlandı.

Sultanın çeyiz listesi⁶¹ mücevherler, elbiseler, nişan takımı, damada verilmesi adet olan eşyalar, seccade ve abdest ve hamam takımı, yatak vesaire takımı, gümüş eşyalar, madeni eşyalar ve kiler takımı olmak üzere 8 başlık altında toplanabilir. Bunların yanında atıyye-i seniyye, sarayların eşya ve tamirat masrafı ile düğün yemeği ayrı bir kalem olarak listeye eklenmişti. Tarlabası Sarayı'na döşenen mobilya ve mefruşatın listesi ise sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

Sultana mücevher olarak 3.000 lira değerinde 1 adet murassa taç, bir çift sırma küpe, bir adet bilezik ve bir tane de pırlanta yüzük hazırlanmıştı. Nişan takımında birer tane altın sigara tabakası, altın sigaralık, sırma ve inci işlemeli fes örtüsü, gümüş kulplu tepsi ve bir top şal vardı. Elbise olarak inci, sırma ve elmas işlemeli iki çeşit entari,

⁵⁹ 13 Mayıs 1889 (13 Ramazan 1306), Y.PRK.HR, 12/5.

⁶⁰ Leylâ Saz, *Harem'in İçyüzü*, Milliyet Yayınları, 1974, s.194.

⁶¹ HH.DPO, 4/8. Saliha, Esmâ ve Nazîme Sultanların çeyizi de aynı listeden oluşmaktadır.

bunlara uygun iki çeşit fotin, 4 tane kürk, yine sırma, inci ve elmas işlemeli bir peçe duvak; damat için kürkler, keten ve fanila gömlekler, keten mendil ve çoraplar, gümüş berber takımı, berber çantası ve ustura takımı gibi çeşitli eşyalar hazırlanmıştı. Seccadeler, hamam ve abdest havluları, yorgan ve yastıklar, minderler, yatak örtüleri ve çarşafı, yemek ve sofraya örtüleri gibi çeşitli çeyiz eşyaları da inci ve sırmalarla süslenmişti. Atlas ve kadife üzerine sırma ve inci işlemeli minderli seccadeler, sırma işlemeli yemek nihaileri bu eşyalara örnek gösterilebilir.

Çeyizindeki gümüş eşyalar toplamda 210 adetti. Bu eşyalar gümüş fener, yaldızlı yaşmak aynaları, hamam tasları, buhurdanlar, gülabdanlar, şamdanlar, kandiller ve ibrikli leğenler gibi çeşitli ev eşyalarıyla birlikte elmas işlemeli kahve askıları, kahve zarfları, kahve tablası, yaldızlı yemek ve kahvaltı tepsileri, kahvaltı tabakları, şerbet kupaları, gümüş kapaklı ve tabaklı bardaklar, gümüş kaplı yemek iskemlesi, gümüş kabartmalı ekmek kutusu, gümüş tuzluk, elmas ve mercan işlemeli çatal, bıçak ve kaşıklar olmak üzere çeşitli mutfak eşyalarından oluşuyordu. Gümüş mutfak eşyalarının yanında pirinç, bakır, fakfon⁶², billur, porselen ve saksonya mutfak takımları da hazırlanmıştı. Porselen ve billur şerbet bardakları, saksonya kâseler ve sürahiler, kapağı mücevherli billur bardaklar ve tabaklar, saksonya çay takımları, fakfon tepsiler, kaşık kutusu, pirinç ve bakır çorbalık ve pilavlıklar bu eşyalar arasında zikredilebilir.

Çeyiz eşyalarının hepsi 8.420 lira tutmuştu. Bu miktarın 3.000 lirası mücevhere; 2.500 lirası elbiselere; 150 lirası nişan takımına; 120 lirası damat için hazırlanan eşyalara; 500 lirası seccade, abdest ve hamam takımlarına; 800 lirası yatak takımlarına; 1.000 lirası gümüş eşyalara; 350 lirası diğer madeni eşyalara ve kiler takımına harcandı. 2.500 liralık mefruşat, 300 liralık düğün yemeği, 1.000 liralık tamirat masrafı ve 2.000 liralık atıyyeyi de eklediğimiz zaman toplamda 14.220 liralık bir harcama yapıldı. Saliha, Nazime ve Esmâ Sultanların çeyizleri de aynı listeden, aynı eşyalardan ve aynı meblağlardan oluşmaktadır. Hazırlıklar arasındaki tek fark, ikametlerine verilen saray ve konakların tamirat masraflarında görülmektedir. Saliha ve Nazime Sultanlara verilen konak için 5.800, Esmâ Sultan'ın konağı için 400 lira harcanmıştı.

Yukarıda bahsedildiği gibi sultanların düğünlerinin 1887 yılının sonbaharında yapılması düşünülmüştü. Bu nedenle de kış gelmeden bir iki ay içinde hazırlıkların

⁶² Gümüş görünümlü bakır, nikel ve çinko alaşımı (Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2007, II, 1541).

tamamlanması hedeflenmişti.⁶³ Ancak, dört sultanın birden çeyizlerini hazırlamak ve saraylarını tamir ve tefriş etmek tahmin edildiği gibi kısa sürede olmadı. Bu hazırlıklar iki sene gibi uzun bir zaman aldı.

3.4. Nikâhı ve Düğünü

Zekiye Sultan'ın nikâhı 15 Mart 1889 (13 Recep 1306) yılında Perşembe günü Yıldız Sarayı'nda kıyıldı. Nikâhta gelenek olduğu üzere gelin ve damat vekâleten temsil edildi. Sultanın vekilliğini dönemin Darüssaade Ağası Mehmet Yaver Ağa, şahitliğini başkâtip Süreyya Paşa ile başmusahip Mehmet Cevher Ağa; Nurettin Paşa'nın vekilliğini sadrazam Mehmet Kamil Paşa, şahitliğini Adliye Nazırı Ahmet Cevdet Paşa ile Evkaf Nazırı Mustafa Paşa yaptı.⁶⁴ Nikâh vekiller, şahitler ve davetliler huzurunda dönemin şeyhülislamı Ömer Lütü Efendi tarafından kıyıldı. Yine Ömer Lütü Efendi tarafından dualar edildi ve baş imam ile ikinci imam tarafından aşr-ı şerif okundu. Törende padişah tarafından müneccim başına 4.000, teşrifatçıya 5.000, Ayasofya Şeyhi'ne 3.000 ve Sultanahmet Şeyhi'ne 2.500 kuruş ihsan edildi.⁶⁵

Sultanın düğünü ise 2 Nisan 1889 (1 Şaban 1306) da Salı günü yapıldı. II. Abdülhamid döneminde düğün ziyafetleri Yıldız Sarayı'nın Mabeyn Dairesi'nde verilirdi. Zekiye Sultan'la birlikte diğer sultanların düğün ziyafeti de burada yapıldı. Öğleyin başlayan ziyafet 3 gün devam etti. Birinci gün ziyafete ilk olarak Ömer Lütü Efendi, Şerif Abdullah Paşa, Seyid Fazıl Paşa gibi dönemin uleması ve şeyhleri katıldı. Yemekten önce, II. Abdülhamid'in huzurunda mevlid-i şerif okundu. Daha sonra sarayın üst katında ziyafet verildi. Mevlevi Meşayih, Meclis-i Meşayih Reisi ve üyeleri ile imam ve hatiplere padişah tarafından atiyeler verildi. Akşam da üst düzey devlet ricali ile memurlara ziyafet düzenledi.⁶⁶

Çarşamba günü akşam vakti sarayın Muayede salonunda bendegân, sefir ve maslahatgüzarlara müzik eşliğinde ziyafet verildi. Üst katda büyük bir sofada sefirler sağ tarafa, bendegân sol tarafa dizilip II. Abdülhamid'i tebrik ettiler. Yemekten sonra

⁶³ İ.DH, 1049/82439.

⁶⁴ 19 Mart 1889 (17 Recep 1306), Y.PRK.TŞF, 2/59; Y.PRK.SGE, 2/101.

⁶⁵ Y.PRK.TŞF, 2/59. Darüssaade Ağası Mehmet Yaver Ağa dört sultanın da nikâh vekilliğinde bulunmuştu. Saliha, Nazıme ve Esmâ Sultanların nikâhı Zekiye Sultan'ın nikâhından 4 gün sonra, yine Şeyhülislam Ömer Lütü Efendi tarafından Yıldız Sarayı'nda kıyıldı. Bu sultanların da mihr-i muaccel ve mihr-i müecceli 1.001 kuruş olup nikâh merasiminde müneccimbaşı 4.000, teşrifatçı 7.500, Ayasofya Şeyhi 3.000, Sultanahmet Şeyhi 2.500 kuruş almıştı.

⁶⁶ Y.PRK.TŞF, 2/56; İ.DH, 1128/88163; *Tercümân-ı Hakikât*, nr.3241, s.2; nr.3245, s.2.

misafirlerin hepsi padişah tarafından taltif edildi. Düğünün üçüncü günü Mabeyn-i Hümayun dairesinin alt katındaki misafir odasında damatların şerefine yemek verildi.⁶⁷

Düğün devam ettiği müddetçe İstanbul ve civarında bulunan medreselere, mekteplere, karakolhanelere ve askerlere zerdeli pilav, et ve tatlı dağıtıldı.⁶⁸

Sultan düğünleri sadece nikâh töreni ve padişah sarayında verilen düğün ziyafetleriyle sınırlı değildi. Saray gelenekleri çerçevesinde ve belli bir program dâhilinde çeşitli tören ve alaylar düzenlenirdi. Nikâhtan sonra nişan ve çeyiz alayı yapılırdı. Damadın gelin için hazırladığı nişan takımı padişah sarayına alay ve mızıka eşliğinde götürülüp sultanın başağasına teslim edilirdi. Yine sultanın damat için hazırladığı nişan bohçası da ağalar vasıtasıyla damada götürülür ve sultan, nişan takımını getirenlere para verirdi.⁶⁹ Sultanın çeyizi de padişah sarayından çıkarılarak alay eşliğinde saraylılar tarafından sultana tahsis edilen saraya götürülürdü.⁷⁰ Günümüzde olduğu gibi saray düğünlerinde de kına gecesi yapılırdı. İleri gelen devlet adamlarının hanımları davet edilir ve padişahın kadınefendileri tarafından haremde ağırlandı. Gelen hanımlar eşlerinin makam ve mevkilerine uygun olarak hediyeler getirir ve dışarıdan gelen davetli hanımlar o gece haremde misafir edilirdi.⁷¹ Haremin saz takımları ve oyuncularını tavşan ve köçek gibi oyunlar oynatarak hem harem halkını hem de misafirleri gece geç saatlere kadar eğlendirir ve misafirlere meyve ve şekerleme dağıtırdı.⁷²

Kına gecesinden sonra, ertesi gün gelin alayı yapılırdı. Gelin alayında ise sultan bir arabaya veya saltanat kayığına bindirilerek başağası, darüssaade ağası ve harem ağaları gibi saray görevlileri ile teşrifat memurları ve yüksek rütbeli rical refakatinde ve davul zurna eşliğinde kendi sarayına götürülürdü. Sultanın sarayına giden güzergâhta İstanbul halkı da hazır bulunup alayı seyredirdi.⁷³ Teşrifatçı kalfaların çoğu alaydan önce sultanın sarayına gider ve gelen misafirleri karşılardı. Harem-i hümayunun incesaz takımı ve bando takımı sultanın sarayının sofa ve bahçesinde alaya eşlik ederdi.⁷⁴ Böylelikle, sultanın sarayında da düğün ziyafeti verilir ve köşeye oturma merasimi

⁶⁷ Y.PRK.TŞF, 2/56.

⁶⁸ Y.PRK.TŞF, 2/56; HH.İ, 74/42, 74/69; *Tercümân-ı Hakikât*, nr.3245, s.2.

⁶⁹ Refia Sultan'ın nişan alayı için bkz., A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.29.

⁷⁰ Fatma Sultan'ın çeyiz alayı için bkz., Ç. Uluçay, *Harem*, s.105.

⁷¹ Ç. Uluçay, *Harem*, s.97-98.

⁷² L. Saz, *a.g.e.*, s.167-168.

⁷³ Ç. Uluçay, *Harem*, s.105-106.

⁷⁴ L. Saz, *a.g.e.*, s.169.

gerçekleştirildi. Damat, babası tarafından sarayın selamlık kapısına kadar getirilip kızlarağasına teslim edilir, ağalar refakatinde hareme girerek gelini oturduğu tahtvâri bir kanepeden kaldırırdı. Sultanı, bir kolundan eşi diğer kolundan da kızlarağası tutarak sarayın gelin odasına getirir ve gelin için hazırlanan köşesine oturturdu.⁷⁵ Birlikte birkaç sultan evlendiği zaman köşeye oturma merasiminde yaşı büyük olan sultana öncelik verilir ve yaş sırasına göre sultanların sarayına gidilirdi. Bu nedenle, ilk önce Saliha ve Nazime Sultan'a ve daha sonra Zekiye Sultan'ın sarayına gidildi. Sultanlar arasında hemen her hususta yaş eskiliğine bakılırdı.⁷⁶

Zekiye Sultan düğün ziyafetinin ikinci günü sarayına götürüldü. Damatlar ise ertesi gün Mabeyn ricalinden birkaç şahısla birlikte ve baş imam ve ikinci imamın nezaretinde sultanların saraylarına gittiler. Burada da namaz kılınarak dua edildi.⁷⁷ Gazi Osman Paşa da Zekiye Sultan'ın sarayına geçerek akşam yemeğini orada yedi.⁷⁸

3.5. Ali Nurettin Paşa ve Evlilikleri

Daha önce bahsedildiği gibi Gazi Osman Paşa'nın büyük oğlu olan Nurettin Paşa 1867'de İstanbul'da doğdu.⁷⁹ Annesi Sultan Abdülaziz'in saraylılarından Zatıgül Hanım'dı. Müşir Ömer Neşet Paşa'nın kızkardeşi olan Zatıgül Hanım Çerkez'di ve 1940 yılında vefat etti.⁸⁰ Nurettin Paşa'nın üç erkek kardeşi vardı. Bunlardan Kemalettin Paşa, Zekiye Sultan'ın kardeşi Naime Sultan'la evliydi. Cemalettin Bey Almanya'ya askerlik tahsiline gönderilmiş ve daha sonraları padişah yaveri olmuştu. En küçük kardeşi Hüseyin Abdülkadir Bey ise Kadıköy Depo Alayı'nda üçüncü tabur kumandanlığı vazifesini yapmış ve genç yaşta kansere yakalanarak vefat etmişti.⁸¹

Nurettin Paşa tahsilini Harbiye Mektebi'nin zadeğân, yani soylular sınıfında tamamladı.⁸² Zekiye Sultan'la evlendiği sene kolağalık⁸³ rütbesindeydi.⁸⁴ Düğünden 14

⁷⁵ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.70-71.

⁷⁶ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.72.

⁷⁷ 4 Nisan 1889 (3 Şaban 1306), Y.PRK.TŞF, 2/63.

⁷⁸ Y.PRK.TŞF, 2/56.

⁷⁹ Y. Öztuna, *a.g.e.*, s.318, 665; Şehzade Ali Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, s.425.

⁸⁰ Y. Öztuna, *a.g.e.*, s.318; Metin Hülâgü, *Gazi Osman Paşa Yaralı Mareşal*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2008, s.283.

⁸¹ M. Hülâgü, *a.g.e.*, s.285.

⁸² 7 Mart 1893 (18 Şaban 1310), Y.PRK.ASK, 88/89. Belgede Harbiye Mektebi'nde okuyan öğrencilerin listesi verilmektedir. Nurettin Paşa bu tarihte "Damâd-ı Hazret-i Şehriyârî" ünvanıyla mektebin üçüncü sınıfında gözükmektedir.

gün sonra yüzbaşılığa terfi etti.⁸⁵ 1890'da kaymakamlık,⁸⁶ 1891'de miralaylık,⁸⁷ 1892'de mirlivalık,⁸⁸ 1895'de feriklik⁸⁹ ve 1903 yılında müşirlik rütbesi verildi.⁹⁰ II. Abdülhamid tahttan indirilene kadar padişahın yaverlik hizmetinde bulundu.

Damatlara hanedanla kurdukları bağdan dolayı Maliye Hazinesi'nden her ay "sıhriyet maaşı" verilir, maaşın miktarı damadın rütbesine göre değişirdi. Zekiye Sultan'la evlendikten sonra Nurettin Paşa'ya 9.000 kuruş sıhriyet maaşı bağlandı⁹¹ ve 1900 yılında bu maaş 15.000 kuruşa çıkarıldı.⁹² Damatların ayrıca, bulundukları görevden dolayı aldıkları memuriyet maaşı ve tayinatı vardı. Nurettin Paşa tayinatı dâhil olmak üzere her ay 16.704 kuruş maaş alıyordu.⁹³ Böylelikle, paşanın her iki gelirinden eline geçen paranın 300 altından fazlasına karşılık geldiğini belirtmemiz gerekir.

II. Abdülhamid döneminde damatlar hem gelirleri hem de rütbeleri itibariyle oldukça iyi konumdaydılar. II. Meşrutiyetin ilanından sonra ise hayatlarında ikinci bir safha başladı. Damatlığın itibarı meşrutiyetle birlikte azaldı. Artık vezir ve müşir yapılmadıkları gibi ayda 300 altına varan ödenekler de maziye karıştı. Damatların ödenekleri, meşrutiyetin ilanından iki ay sonra, daha II. Abdülhamid tahttan indirilmeden Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü. Meclisin aldığı karar ve padişahın onayı ile diğer damatlar gibi Nurettin Paşa'nın da hem memuriyet maaşı hem de tayinatı kesildi. Elinde sadece sıhriyet maaşı kaldı ve o da 5.000 kuruş zamlı 20.000 kuruşa çıkarıldı.⁹⁴

⁸³ Yüzbaşılıkla binbaşılık arasındaki rütbenin adıdır (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 288).

⁸⁴ 13 Şubat 1889 (12 Cemaziyelahir 1306), İ.DH, 1122/87682.

⁸⁵ 16 Nisan 1889 (15 Şaban 1306), İ.DH, 1131/88309.

⁸⁶ 21 Mayıs 1890 (1 Şevval 1307), İ.DH, 1179/92238.

⁸⁷ 13 Mart 1891 (2 Şevval 1308), İ.DH, 1226/96018.

⁸⁸ 6 Temmuz 1892 (10 Zilhicce 1309), İ.DH, 280/100786; Y.PRK.SGE, 5/19; Y.MTV, 68/76.

⁸⁹ 4 Haziran 1895 (10 Zilhicce 1312), İ.TAL, 80/1312 Z-042.

⁹⁰ 10 Aralık 1903 (20 Ramazan 1321), İ.TAL, 318/1321 N-072. II. Abdülhamid döneminde damatların hemen hepsi müşirliğe yükseltildi. Saliha Sultan'ın eşi Ahmet Zülkifl, Nazıme Sultan'ın eşi Ali Halit ve Naime Sultan'ın kocası Kemalettin, Nurettin Paşa'yla birlikte müşir yapılmışlardı.

⁹¹ 12 Haziran 1900 (13 Safer 1318), Y.A.HUS, 407/55.

⁹² İ.ML, 39/1318 Ra-16.

⁹³ İ.DUİT, 3/4.

⁹⁴ 23 Eylül 1908 (27 Şaban 1326), İ.DUİT, 3/4. Damat Ahmet Zülkifl, Ali Halit ve Arif Hikmet Paşaların da memuriyet maaşları kesildi ve sıhriyet maaşları 20.000 kuruşa çıkarıldı. Damat Ferik Salih Paşa'ya ise rütbesi daha düşük olduğu için 10.000 kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı.

Padişahın tahttan indirilmesinden sonra damatların rütbeleri de tasfiye edildi. Tasfiye-yi Rütûb-ı Askeriyye Kanunnamesi gereğince Nurettin Paşa'nın müşirlik rütbesi 1909'da binbaşılığa çekildi. Nurettin Paşa bunun üzerine askerlikten istifa etti.⁹⁵

Nurettin Paşa'nın 19 Eylül 1910 yılında sadarete yazdığı bir arzuhalde, 1909 yılında sıhriyet maaşının da kesildiği anlaşılmaktadır. Paşa bu arzuhalinde hiçbir yerden maaş almadığını, 1889'dan 1909'a kadar olan 20 yıl boyunca almış olduğu sıhriyet maaşından her ay yüzde 5 emekli ve yüzde 1 mazuliyet aidatı kesildiğini belirterek kendisine mazuliyet maaşı bağlanmasını istedi.⁹⁶ Konuyu inceleyen Şurâ-yı Devlet mazuliyet maaşı bağlanması yerine ödediği aidatların faiziyle birlikte kendisine geri verilmesini kararlaştırdı.⁹⁷

Nurettin Paşa eğlence hayatına ve lükse düşkün bir insandı. Beyoğlu'na ve mesire yerlerine gitmeyi sever; ilkbahar gezintilerinde Kâğıthane piyasalarına iştirak ederdi.⁹⁸ Döneme ait hatıratlarda çapkınlıklarıyla yer alan Paşa, zevkine düşkün, süslü ve oldukça havaî biri olarak nitelendirilmektedir.⁹⁹ Kendisini sürgün yıllarında yakından tanıyan Şehzade Ali Vâsıb Efendi de hatıratında Paşa'nın hovarda bir yapısı olduğundan bahsetmektedir.¹⁰⁰ Paşanın bu havai yaşantısı İstanbul'da pek çok dedikodulara sebep olmuştu. Kendisinin bir iki Mısır prensesiyle gönül oyunları olup, hatta bunlardan birinin oğlunun babasına ve kardeşine hiç benzemeyerek Nurettin Paşa'ya pek benzediği söylentiler arasında yer almıştı.¹⁰¹ Paşa'nın âşıkane faaliyetlerinin muhatabı İstanbul'un eğlence mekânı olan Beyoğlu'ndaki hafif meşrep Rum kadınlarıydı. Bu kadınlardan Paşanın metresi olduğu iddia edilen Kamelya'nın bir gece evinde annesi ve uşağıyla birlikte öldürülmesi türlü yorumlara yol açmıştı. Cinayetin arkasında Zekiye Sultan ve II. Abdülhamid'in olduğu söylendi. Kamelya'nın paşanın metresi olduğuna ve cinayetin arkasında sarayın bulunduğu dair verilen bilgilerin ne kadar doğru olabileceğine değinmeden önce bu konuda yazılanlara bakalım.

İbnülemin Mahmut Kemal, Kamelya cinayetini bilen bir askeri ricalin verdiği malumata dayanarak hadiseyi şu şekilde anlatmaktadır:

⁹⁵ 7 Ekim 1909 (22 Ramazan 1327), İ. AS, 92/1327 N-097.

⁹⁶ ŞD, 655/3.

⁹⁷ ŞD, 655/3.

⁹⁸ Ahmet Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtlar*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1948, s.134.

⁹⁹ N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.13.

¹⁰⁰ Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s.166.

¹⁰¹ N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.13.

“Damad Nurettin Paşa bir aralık “Kamelya” namında güzel bir Rum kadınının dil dadesi olduğundan, zevcesi babasına arz-ı keyfiyet ve şikâyet etti. Kamelya’nın evine aldığı dostlar arasında yaveran-ı şehriyariden kaimmekam tıranlı Gani Toptani Bey ileri gelenlerdendi. Saraydan aldığı talimat üzerine kadının evine vaktli vakitsiz girüb çıkmağa başladı. Bir gece kadını ve gürültüye koşan annesiyle havlayan fino köpeğini rövelver kurşun ile yere verdi. Vak’anın şahidi olmadığından katil meydana çıkarılamadı. Yahud çıkarılmak istenmedi. Beyoğlu sefahat âlemlerinden belli başlı müdavimlerinden, kumar ve işret ile me’luf bir şahsı mütecaviz olan Gani, Kamelya’nın itlafından sonra saraydan gördüğü itimada güvenerek küstahlığını artırdı ve sarayı da bi zor eder oldu.”¹⁰²

Süleyman Kâni İrtem ve Nahid Sırrı Örik bu hadiseyle ilgili şu bilgileri kaydetmiştir:

“Beyoğlu’nda Nurettin Paşa’nın metresi olduğu rivayet edilen modistra Kamelya validesi, hizmetçisi, köpeğiyle birlikte katledilmişti. Zekiye Sultan’ın kocasını kıskanmak yüzünden bu katilde zimethal olduğu yolunda sözler çok deveran eylemiştir.”¹⁰³

“... Nurettin Paşa’nın kendisine pek düşkün olan sultanın üzerine kırmadığı ceviz kalmayarak mahubelerinden ve Beyoğlu nazeninlerinden Kamelya isimlisinin nice zamanlar önce bir sabah evinde anası, uşağı ve hatta köpeği ile vurulmuş bulunduğunu şimdi çocukluk hatıralarım arasında buluyorum.”¹⁰⁴

“Güzel Kamelya Nasıl Öldürüldü?” başlığı altında ayrıntılı olarak bu hadiseye değinen Ercümend Ekrem Talu da İbnülemin Mahmut Kemal’in yazdığı gibi cinayeti işleyenin Gani Bey olduğunu ve olayın arkasında sarayın bulunduğunu ifade etmektedir. Nurettin Paşa’nın Beyoğlu’nda Kamelya’yı görüp âşık olması; Yaliya “Fransızca muallimi” sıfatıyla giren ancak, Nurettin Paşa’nın bekarlık yıllarından tanıdığı ve aslında aşk maceralarına aracılık eden Andon Efendi’nin yine Kamelya ile Nurettin Paşa arasında aracılık etmesi; Nurettin Paşa’nın Kamelya’ya annesiyle birlikte ev tutması; Bu macerayı bir şekilde Zekiye Sultan’ın öğrenmesi ve durumu II. Abdülhamid’e anlatması; Arnavut tüfekçilerinin başı olan Tahir Paşa vasıtasıyla Gani Bey’in olaya dâhil edilmesi; Kamelya ve ailesinin nasıl öldürüldüğü uzun uzadıya anlatılmaktadır.¹⁰⁵ Sarayın olayı oldukça gizli tuttuğunu belirtmesine rağmen E. Ekrem Talu’nun hadiseyi ayrıntılarıyla yazması bu olay üzerinden bir kurgu yapıldığını göstermektedir.

¹⁰² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, IV, 1363.

¹⁰³ Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü: Muzıka-i Hümayun ve Saray Tiyatrosu*, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s.191.

¹⁰⁴ N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.20.

¹⁰⁵ Ercümend Ekrem Talu, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Hece Yayınları, Ankara 2005, s.190-201.

Kamelya cinayetiyle ilgili bilgi veren bir diğerkaynak ise Necdet Rüştü Efe'nin yazmış olduğu “Beyoğlu Gülu Güzel Kamelya” başlıklı yazıdır.¹⁰⁶ Yazar bu hadiseyi Yıldız Sarayı Başkâtibi Emin Bey'den dinlediğini iddia etmektedir. Onun anlatımına göre, Zekiye Sultan II. Abdülhamid'in daveti olmaksızın saraya ansızın gitmiş ve Nurettin Paşa'nın Kamelya ile olan ilişkisini babasına bildirmişti. Bunun üzerine II. Abdülhamid Kamelya'yı araştırmak için başkâtip Emin Bey'i görevlendirdi. Emin Bey de Beyoğlu'nun en gizli âlemlerine kadar nüfuz etmiş olan hafiye memurlarını bu iş için görevlendirdi. Yapılan araştırmalar sonunda, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'nın emrindeki Çolak İsmail şöyle bir rapor getirdi:

“Rum cemaatinden Eleni, namı diğerkamelya, aslen Arnavutköylü müteveffa papas Dimitrosun torunu ve bir marangoz kızı olup; halen otuz iki yaşında, orta boylu, balık etinde, buğday tenli, kestane renk gözlü bir hafif meşrep kadındır. Beyoğlu Kalyoncu Kolluğu'da annesi ve emektar uşağıle oturan bu kadın, ekser Pazar akşamları Taksim Bahçesi'ne devam etmekte ve rivayete göre Damadı Şehriyari Nurettin Paşaya olan ülfet ve kurbiyetile nüfuz kazanmaktadır”¹⁰⁷

Kamelya'nın hakikaten Paşanın metresi olup olmadığının öğrenilmesi için de Gani Bey görevlendirildi. Birkaç gün sonra Gani Bey, Nurettin Paşa'yı sivil kıyafetle Kamelya'nın evine girerken gördüğünü Emin Bey'e söyledi. Emin Bey bu durumu padişaha bildirdi. Meselenin duyulmadan, bir an önce çözülmesini isteyen padişah daha ne yapılması gerektiği konusunda bir karar verememiş ve kararını ertesi güne bırakmıştı. Ancak, Gani ansızın ortadan kayboldu. Başkâtip Emin Bey, kırk sekiz saat sonra Kamelya'nın öldürüldüğünü gazetelerden ve Zaptiye Nezareti'nin tezkiresinden öğrendi. Bu cinayet karşısında II. Abdülhamit ise kafasını sallamakla iktifa etti.¹⁰⁸

Tüm bu anlatılanlardan yola çıkarak Kamelya'nın Nurettin Paşa'nın metresi olup olmadığına kesinlik vermek mümkün değildir. Hadiseyi yazarlar gördüklerini değil duyduklarını kaleme almışlardır. Ancak, Kamelya'nın annesi ve uşağıyla birlikte öldürülmesi gerçek bir olaydır ve dönemin *Servet-i Fünûn* gazetesinde “Maktûle Kamelya” başlığı ile bu hadise özetle şöyle yazılmıştır:

“Beyoğlu'nda Taksim Sokağı'ndaki hanesinde validesi, uşağı ve köpeğı ile beraber maktulen bulunan ahlak-ı hafife ashabından Kamelya'nın tafsilat-ı cinayeti bu nüshamızın havadis kısmında münderiçtir. Mesirelerde açık faytonla yalnız başına gezip kendini göstermek itiyadında olan şu zavallı

¹⁰⁶ Necdet Rüştü Efe, “Tarihte Güzel Kadınlar”, *Tarih Dünyası Mecmuası*, İstanbul 1953, S.5, s.170-172.

¹⁰⁷ N. Rüştü Efe, “a.g.m.”, s.171.

¹⁰⁸ N. Rüştü Efe, “a.g.m.”, s.172.

kadının bir kıt'a resmini Abdullah Biraderlerin fotoğrafından naklen neşreyledik. Maktulenin sinni 30 ile 40 arasında idi."¹⁰⁹

Hem haberin ayrıntısında hem de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde cinayetle ilgili ulaşabildiğimiz bir belgede¹¹⁰ bir vesileyle de olsa Nurettin Paşa'nın ismi geçmektedir. Buna göre, Kamelya'nın dostu Nurettin Paşa'nın berberi Yanko'dur. Bu nedenle zan altında kalmış ve cinayetten sorgulanmak üzere Galata Sarayı'na götürülmüştür. Sarayın cinayette bir parmağı olsa bile bunun resmi belgelere olduğu gibi yansıyamayacağı açıktır.

3.6. Çocukları

Sultan çocuklarından kız olanlara "Hanımsultan"; erkek olanlara "Beyefendi" ünvanı verilirdi. Sultan çocukları hanedanın birer üyesi olmakla birlikte saltanatta hiçbir hakları yoktu. Hanımsultanlara da sultanlar gibi maaş bağlanır ve tayinat verilirdi.¹¹¹ Zekiye Sultan 1892 yılında ilk çocuğu Ulviye Şükriye Hanımsultan'ı dünyaya getirdi.¹¹² Ulviye ismi sultanın küçük yaşta yanarak ölen ablasının ismiydi. Nitekim Ulviye Şükriye Hanımsultan'ın da ömrü uzun olmadı. Hangi sebeple öldüğü bilinmemekle birlikte Ayşe Sultan sekiz aylıkken vefat ettiğini belirtmektedir.¹¹³

1893'de ikinci kızı Fatma Aliye Hanımsultan doğdu.¹¹⁴ Kendisine 5 yaşındayken, Maliye Hazinesi'nden aylık 5.000 kuruş maaş bağlandı.¹¹⁵ 1907'de maaşı 10.000 kuruşa çıkarıldı.¹¹⁶ Fatma Hanımsultan 1911 yılında Mısırlı Yegen ailesine mensup Mehmet Muhsin Yegen ile evlendi. 5 Eylül 1912'de Osman Haydar Bey'i, 4 Eylül 1921'de Salih Zeki Bey'i doğurdu.¹¹⁷ Bunlardan Osman Bey 1938'de¹¹⁸ Fransız

¹⁰⁹ 15 Mayıs 1896 (2 Zilhicce 1313), *Servet-i Fünûn*, nr.270, s.10.

¹¹⁰ 11 Mayıs 1896 (28 Zilkade 1313), Y.PRK.UM, 34/119.

¹¹¹ Örnek oluşturması açısından Seniye ve Feride Hanımsultanların tayinatları için bkz., *HH.d*, nr.17475, s.2; nr.28995, s.3. Yine Feride, Seniye, Kadriye ve Münire Hanımsultanlara verilen kurbanlık koç ve koyun tahsisi için bkz., Y.PRK.HH, 36/16; 9/10.

¹¹² 12 Ekim 1892 (20 Rebiülevvel 1310), Y.PRK.MM, 1/69.

¹¹³ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.271. Murat Bardakçı, Ulviye Şükriye Hanımsultan'ın doğum tarihini 1890, ölüm tarihini 1893 olarak vermektedir (*Son Osmanlılar: Osmanlı Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü*, Gri Yayın, İstanbul 1992, s.214).

¹¹⁴ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.271. Şehzade Ali Vâsib Efendi'nin hatıratında doğum tarihi 1891 olarak verilmektedir (*a.g.e.*, s.424).

¹¹⁵ 17 Mart 1898 (23 Şevval 1315), İ.ML, 25/1315 L-16.

¹¹⁶ 13 Mayıs 1907 (30 Rebiülevvel 1325), İ.HUS, 153/1325 Ra-86.

¹¹⁷ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.271; M. Hülagü, *a.g.e.*, s.284.

¹¹⁸ M. Hülagü, *a.g.e.*, s.284.

Kont Rosenberg'in kızıyla evlendi.¹¹⁹ Eşi 1979'da Fransa'nın Yvonne şehrinde kendisi ise 1988'de Paris'te vefat etti. 1924 yılında Fransa'ya giden Salih Zeki Bey ise bir süre Paris'te kaldıktan sonra Nice'e yerleşti. Daha sonra 1944-1960 yılları arasında Pau'da otel idareciliği görevinde bulundu. 1960'da İstanbul'a gelerek bir süre turizm şirketinde çalıştı. 1972'de Ülkü Becan'la evlendi. 18 Eylül 1973'te Fatma Yasemin adlı bir kızı ve 14 Aralık 1977'de Muhsin Osman isimli bir oğlu doğdu. Fatma Aliye Hanımsultan 1972'de İstanbul'da vefat etti. Cenazesi Ortaköy'de Yahya Efendi Türbesi'ne defnedilmiştir. Ancak mezarının yeri belli değildir.¹²⁰

¹¹⁹ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.271.

¹²⁰ Fatma Yasemin Yegen ile 17.10.2010 tarihinde yaptığımız telefon görüşmesinden alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

GELİRLERİ ve YATIRIMLARI

1.MAAŞI

Tanzimat öncesi dönemde devlet tarafından hizmet erbabına ve hanedan üyelerine maaş olarak nakit para yerine “dirlik” adı altında belli bir mahallin geliri tahsis edilirdi. Dirlik sistemi içerisinde sultanlara “paşmaklık” adı verilen ve yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan haslar ile mukataalar temlik edilir; sultanlar voyvodoları¹²¹ vasıtasıyla buraları yöneterek geçimlerini sağlardı.¹²² 1838’de Maliye Nezareti’nin kuruluşundan sonra gerçekleştirilen önemli reformlardan biri de memurlara ve başta padişah olmak üzere tüm hanedan üyelerine -eski gelirlerinin maliye hazinesine intikal etmesine karşılık olarak- maaş bağlanmasıydı.¹²³ Bu yeni usulle birlikte padişaha bağlanan maaş anlamındaki *tahsisât-ı seniyye* ve diğer hanedan üyelerinin maaşlarını ödemek için devlet hazinesinin bazı gelir kaynakları tahsis edilmişti. II. Abdülhamid döneminde Rüşumat Emaneti, Defter-i Hakani, Orman ve Meadin Nezareti ile çeşitli vilayetlerden elde edilen gelirler bu düzenleme doğrultusunda maaşlara kaynak gösterildi.¹²⁴

Maaş tahsisinde, sultanların konumları, yaşları ve medeni durumları belirleyiciydi. Bu nedenle, Zekiye Sultan’ın maaşı bekârlık ve evli olduğu dönem olarak iki kategoride ele alınabilir. Padişah kızı olmak maaş tahsisinde diğer sultanlara göre ayrıcalık sağlardı. Zekiye Sultan babası padişah olduğunda dört yaşındaydı. Tahtta çıktıktan sonra tasarruf tedbirlerine başvurduğu bilinen II. Abdülhamid bu çerçevede şehzade ve sultanların tahsisatlarını da düzenledi. Zekiye Sultan’la kardeşi Naime Sultan’a aylık 15.000 kuruş maaş bağlandı ve bu, dönemin bekâr sultanları arasında en

¹²¹ Gelirlerin idare ve tahsili için görevlendirilen memur.

¹²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s.165-166. Klasik dönem padişah kızlarının gelirlerine örnek olması için bkz., Türkan Duran, “I. Abdülhamid’in Kızı Esmâ Sultan’ın Hayatı (1778-1848)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.26.

¹²³ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.105.

¹²⁴ Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara 2000, s.118-120. Örneğin, 1888’de sultan maaşları Aydın ve Hüdavendigâr Vilayeti’nin gelirlerinden ödenmişti (Y.MTV, 34/23).

yüksek maaşı.¹²⁵ Eski padişahların bekâr kızları, Zekiye Sultan'dan büyük olsalar dahi daha düşük maaş alıyordu.¹²⁶

Evlenen sultanların maaşları kendi saraylarını açmalarından ve masraflarının çoğalmasından dolayı arttırılırdı. Zekiye Sultan'ın maaşı da nikâhından sonra 27 Mart 1889 (25 Recep 1306) tarihli iradeyle 75.000 kuruşa çıkarıldı.¹²⁷ Sultanın emrindeki arabacı maaşının 250 kuruş olması¹²⁸ 75.000 kuruşun gerçek değerini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Aynı iradeyle, Zekiye Sultan'la birlikte düğünleri yapılan Abdülaziz'in kızları Saliha, Nazime ve Esmâ Sultanların maaşları da 75.000 kuruşa yükseltildi. II. Abdülhamid döneminde evlenen bütün sultanlara konumları ve yaşları gözetilmeksizin aynı miktarda maaş bağlandı.¹²⁹ Böylelikle, Zekiye Sultan'ın bekârken bu sultanlardan daha yüksek olan maaşı evlenince eşitlendi. Ancak, bu eşitlik 1904 yılına kadar sürdü. Zirâ, bu tarihte yapılan bir düzenlemeyle sadece II. Abdülhamid'in kızları ve kızkardeşlerinin maaşlarına zam yapıldı ve Zekiye ile Naime Sultanların maaşı 21 Mart 1904 (4 Muharrem 1322) tarihli iradeyle 80.000 kuruşa çıkarıldı.¹³⁰ II. Abdülhamid'in o sene evlenen diğer kızı Naile Sultan'a da aynı maaş tahsis edildi.¹³¹

Sultanın hanedan üyeleri arasında sahip olduğu bu ayrıcalık babasının tahttan indirilmesiyle birlikte sona erdi. V. Mehmet Reşad döneminde Meclis-i Mebusan

¹²⁵ Sultanın, yedi yaşından (1879) nikâhına (Mart 1889) kadar olan dönemde aldığı maaş miktarı değişmemişti (12 Mayıs 1879/20 Cemaziyelevvel 1296, Y.PRK.HH, 5/4; Y.EE.d, nr.882, s.4, nr.883, s.4, nr.891, s.2; HH.d, nr.784, s.2, nr.16759, s.5; 24 Ocak 1889/22 Cemaziyelevvel 1306, nr.15000, s.2).

¹²⁶ Mesela, Zekiye Sultan'ın aylık 15.000 kuruş maaş aldığı dönemlerde, kendisinden 10 yaş büyük olan Saliha Sultan'ın aylık 10.800, 6 yaş büyük olan Nazime Sultan ve 2 yaş büyük olan Hatice Sultan'ın 7.200'er kuruş maaşı vardı. Ayrıca, Zekiye Sultan'la yaşıt sayılabilecek Esmâ, Emine ve Fehime Sultanlar da aylık 7.200'er kuruş maaş almaktaydı (12 Eylül 1887/23 Zilhicce 1304, Y.PRK.ML, 7/32). Zekiye Sultan'ın küçük yaştaki kız kardeşleri, 1-5 yaş arasında olan Şadiye, Ayşe ve Refia Sultanlar ise 7.500'er kuruş maaş alıyordu (Y.EE.d, nr.891, s.2).

¹²⁷ İ.DH, 1127/88087; HH.İ, 74/51. İradelerde ve maaş defterlerinde sultanın maaşı 75.000 kuruş olarak gözüktüğü de, kethüdası tarafından tutulan 1892 ve 1893 yılına ait muhasebe kayıtlarında miktarın 78.947 kuruş 10 para olduğu kayıtlıdır (Y.MTV, 77/119, 94/79). Bunun sebebi ise tahsis edilen maaş miktarına her ay 3.947 kuruşun mecdi farkı olarak eklenmesidir. Bu fark, 1 mecdiye'nin resmi kurda 19 kuruşa ve piyasa kurunda ise 20 kuruşa işlem görmesinden dolayı ortaya çıkmaktaydı. Devletin hesabına göre 75.000 kuruşun karşılığı olan 3.947 mecdiye, piyasada 78.947 kuruş 10 paraya karşılık geliyordu.

¹²⁸ HH.d, nr.786, s.1.

¹²⁹ 1901'de evlendirilen V. Murat'ın kızları Hatice ve Fehime Sultanlarla, 1908'de evlendirilen Emine Sultan'ın maaşı da aynıydı (28 Ocak 1904/10 Zilkade 1321, Y.MTV, 255/92; 9 Şubat 1908/6 Muharrem 1326, İ.HUS, 163/1326 M-18). Yaşları çok daha büyük ve Padişah Abdülmecid döneminde evlenmiş olan, Cemile, Mediha ve Seniha Sultanların, II. Abdülhamid'in kızkardeşleri olması hasebiyle, hâricte yaşayan sultanlar arasında en yüksek maaşı aldıklarını burada belirtmemiz gerekir. Zekiye Sultan'ın 75.000 aldığı dönemde, Cemile Sultan'ın 90.000, Mediha ve Seniha Sultanların 83.400'er kuruş maaşı vardı (Y.PRK.HH, 23/25). Cemile Sultan'ın kendi kızkardeşlerinden daha yüksek maaş alması ise hem sultanın dul olması hem de yaşça büyük olmasından kaynaklanıyor olabilir.

¹³⁰ 21 Mart 1904 (4 Muharrem 1322), İ.ML, 58/1322 M-02.

¹³¹ Y.EE.KP, 43/4231.

tarafından Maliye Hazinesi'nden padişaha ödenen tahsisat-ı seniyyenin miktarı düşürüldü¹³² ve hanedan üyelerinin maaşlarında da indirime gidildi. Yaş ve konum kriterleri ortadan kaldırılarak saray haricinde yaşayan bütün sultanların maaş miktarları eşitlendi. Yeni uygulamayla birlikte Zekiye Sultan'ın maaşının yarısından fazlası kesilerek 35.000 kuruşa indirildi.¹³³

2. TAYİNATI

Sultanların maaşlarının dışında, Osmanlı Devleti'nde öteden beri uygulanan ve zamana göre cinsi ve miktarı değişiklikler gösteren¹³⁴ aynî yani, mal olarak verilen tayinatları vardı.¹³⁵ Bunlar, 1847'de Hazine-i Hassa Nezareti'nin kuruluşundan sonra bu nezarete bağlı birimler¹³⁶ (Erzak Anbarı, Hatab Anbarı, Hubûbât Anbarı, Istabl-ı Âmire ve Karhâne İdaresi) tarafından günlük, aylık ve yıllık olarak dağıtılırdı. Maaş tahsisinde olduğu gibi sultanların konumu, yaşı ve medenî durumu tayinatın cinsini ve miktarını belirlerdi. Bekâr sultanlara saray mutfağından yemek tahsis edildiği için¹³⁷ evli sultanlara göre tayinatları daha azdı. 1876'da Zekiye Sultan 4 yaşındayken aylık tayînatını her biri 12 kilo 82'şer gramdan¹³⁸ kahve, şeker, tuz ve ispermacet (mum) oluşturunuyordu.¹³⁹ Daha sonraki yıllarda yapılan kesintiler sonucunda aylık tayinatı her biri 8 kilo 102'şer gramdan¹⁴⁰ kahve, şeker ve ispermacet (mum) olmak üzere üç kaleme düşmüştü.¹⁴¹

¹³² A. T. Terzi, *a.g.e.*, s.120.

¹³³ Padişah sarayı dışında bulunan bütün sultanların maaşı 35.000 kuruşa indirilmişti (14 Nisan 1914/18 Cemaziyevvel 1332, İ.DUİT, 3/18; 13 Ocak 1916/7 Rebiülevvel 1334, İ.DUİT, 3/21).

¹³⁴ 18. yüzyılda yaşamış olan Zeynep Sultan'ın şekerden, maydanoz ve limon suyuna kadar toplam 16 kalem tayinatı vardı (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.21). II. Abdülhamid döneminde ise sultanlara verilen erzakın cinsi ve miktarı daha farklıydı. Dönemin sultan tayinatları için bkz., *HH.d.*, nr.7717, nr.11087, nr.8169, nr.12027.

¹³⁵ Tayinat tahsisi hanedan üyeleri ve saray erkânıyla birlikte tüm devlet memurları için geçerli bir uygulamaydı.

¹³⁶ Birimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., A. T. Terzi, *a.g.e.*, s.64-78.

¹³⁷ Naime, Naile, Şadiye ve Ayşe Sultanların ve Sultan Abdülaziz'in kızı Emine Sultan'ın evlenmeden önceki tayinat çizelgesinin mülâhazat kısmında “ Matbah-ı Âmireden matbûh ta'âmları olduğu cihetle yalnız kilerleri tayînâtı olduğu” ibaresi görülmektedir (31 Ocak 1893/19 Kanûnisâni 1308, *HH.d.*, nr.17475, s.4).

¹³⁸ 10 kıyye.

¹³⁹ Y.PRK.HH, 1/48.

¹⁴⁰ 6 kıyye 410 gram.

¹⁴¹ *HH.d.*, nr.28995, s.25. Üzerinde farklı tarihlerde işlem yapıldığı için defterin tarihini belirtmek zorlaşmaktadır. Ancak Zekiye Sultan'ın tayinat çizelgesinin vukuat kısmındaki “1 Nisan 1305 tarihinde kat' olunmuştur” notu ile mülâhazat kısmındaki “velime cemiyetleri icrâ olunmağla hariçte bulunan selâtin misüllü başkaca tayîn tahsîs kılınmıştır, 12 Nisan 1305” ibaresi tayinatın evlenmeden önceki döneme ait olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 1893 tarihine ait tayinat defterinde bekâr sultanların tayinatına şeker, kahve ve mumun yanında bir ekmek çeşiti olan nân-ı hasın eklendiği görülmektedir (31 Ocak 1893/19 Kanunisani 1308, *HH.d.*, nr.17475, s.4).

Sultanlar evlenip kendilerine tahsis edilen saraylara yerleştikleri zaman mutfak masrafları arttığı için, nakdî bedelinin yükselmesine karşılık olarak tayinatların cins ve miktarında da artış olurdu. Dolayısıyla Zekiye Sultan’a, nikâhından 12 gün sonra çıkan bir iradeyle saray haricinde bulunan diğer evli sultanlar gibi¹⁴² aylık 20.564 kuruş değerinde tayinat bağlandı.¹⁴³ Günlük olarak bir çeşit ekmek türü olan nân-ı has ve nân-ı azîz¹⁴⁴ ile yiyecek ve içeceklerin soğutulması için gereken 2’şer adet kar ve buz tahsisatı vardı.¹⁴⁵ Aylık tayinatını ise et, mısır pirinci, cenova pirinci, nohut, sade yağ, şeker, un, zeytinyağı, kahve, ispermacet (mum), göl tuzu, soğan, şair (arpa) ve saman oluşturmaktaydı. Yıllık olarak da belli miktarda odun ve kömür almaktaydı.¹⁴⁶

Tayinatlar Tanzimat’tan sonra bazen aynî bazen de bedelleri nakit olarak verilmiştir.¹⁴⁷ Zekiye Sultan da yukarıda bahsettiğimiz bir aylık ayni tayinatının parasal değeri olan 20.564 kuruşun her ay 15.000 kuruşunu nakit olarak tahsil etmekte, geriye kalan kısmını mal olarak almaktaydı. Sultanın bu geliri muhasebe defterlerine “Hazine-i Hassa’dan muhassas maaş” ya da Hazine-i Hassa tahsisatı” adı altında kaydedilmişti.¹⁴⁸

Ayrıca her sene Ramazan ayında iftariyelik adı altında bu aya özel ekşi ve yemiş tabağı, kahvaltı tabağı, yemek tepsisi gibi çeşitli eşyalar¹⁴⁹ içinde yiyecek verilir¹⁵⁰, Kurban Bayramlarında ise kurbanlık koç ve koyun dağıtılırdı.¹⁵¹ Bu uygulamalarda da sultanların medeni durumu belirleyiciydi. Zekiye Sultan 8-9 yaşlarındayken adına bir

¹⁴² İradede geçen “hâriçte bulunan selâtin misüllü” tabiri evli sultanlara aralarında yaş farkı gözetilmeksizin, aynı miktarda tayinat verildiğini ortaya koymaktadır. Tayinat defterleri incelendiği zaman da evli sultanlara muayyenat tahsisinde yaş farkının ortadan kalktığını görmek mümkündür. II. Abdülhamid’in hâlâsı Adile Sultan ve kızkardeşleri Cemile, Mediha ve Seniha Sultanlar gibi yaşça büyük sultanların aldığı tayinat miktarıyla yaşça küçük olan diğer evli sultanların almış oldukları tayinat arasında herhangi bir fark yoktur (14 Temmuz 1893/29 Zilhicce 1310, *HH.d*, nr.14155, s.2; nr.17475, s.2; nr.28995, s.1-7).

¹⁴³ 27 Mart 1889 (25 Recep 1306), *İ.DH*, 1127/88087. 1893 yılına ait olan tayinat defterinde ise Zekiye Sultan’la birlikte dönemin diğer bütün evli sultanların aylık tayinat bedeli 20.154 kuruş olarak verilmiştir (*HH.d*, nr.17475, s.2). Buradan, çok düşük bir miktarda kesintiye gidildiği anlaşılmaktadır.

¹⁴⁴ Sultanın sarayına bir günde 22 çift nân-ı hâs, 32 çift nân-ı azîz olmak üzere toplamda 54 çift ekmek getiriliyordu (*HH.d*, nr.28995, s.3).

¹⁴⁵ *HH.d*, nr.27088, s.3; nr.27049, s.3. Padişahın kadınefendileri ve ikballeri de günlük iki adet kar ve buz almaktaydı.

¹⁴⁶ *HH.d*, nr.28995, s.3; nr.17475, s.2. II. Abdülhamid döneminde kişi başına yıllık hesabı tutulan odun ve kömür tayinatı Abdülaziz döneminde kişi başına günlük olarak hesaplanmıştır (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.24).

¹⁴⁷ Tanzimatın hemen öncesinde geçilen maaş uygulaması tayinatların bazen bedeli nakit olarak verilmesinde etken olmuştur. Devlet görevlilerine maaş tahsisi ve tayinat konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., A. Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s.105-109.

¹⁴⁸ Naime Sultan da aynı şekilde tayinatının 15.000 kuruşunu aylık nakit olarak almaktaydı (Y.PRK.HH, 31/14).

¹⁴⁹ *HH.d*, nr. 26432. İftar ve sahur için dağıtılan eşya listeleri için ayrıca bkz., *HH.d*, nr.26688, nr.26486, nr.26435.

¹⁵⁰ Verilen kumanyalar için bkz., A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.25.

¹⁵¹ Kurbanlık koç tahsisi sadece hanedan üyelerine ait bir uygulama değildir. 1900 yılının Kurban Bayramında şehzade, sultan, kadınefendiler, saray erkanı ve devlet adamları için toplamda 127 baş koç, 3.729 baş koyun satın alınmıştı (5 Nisan 1900/4 Zilhicce 1317, Y.PRK.BŞK, 61/75).

tane koç ve koyun kesilmiş¹⁵²; evlendikten sonra diğer evli sultanlara uygulandığı gibi kendisine 3 adet koç 5 adet koyun tahsis edilmişti.¹⁵³ Osmanlı sarayının önemli adetlerinden biri olarak padişah tarafından hediye edilen koç ve koyunlar alayla saraya getirilirdi. Kızkardeşi Ayşe Sultan hatıratında kurbanlık alayını şu şekilde anlatır:

“Bayramdan iki gün önce padişah tarafından şehzade ve sultanlarla vükela ve vüzeraya hediye verilecek olan koçlar ve kurbanlar alayla saraya gelir ve bunların gelmesi pek güzel olurdu. Hazine-i Hassa Nazırı önde olduğu halde alayla, padişahın baktığı pencerenin önünden geçirilirdi. Bu koçlar yıldızlar içinde, muhtelif renklerle boyalı tüyler ve kordelalarla süslü olduğu gibi boyunlarına geçirilen kordonları tutanlar da süslü, sırmalı cepkenler ve yeşil şalvarlar giyerler, başlarında takke gibi püsküllü, sırmalı, sarıklar sarılmış olarak gelirlerdi. Bu da an’anedir. Böylece sarayın bahçesinden geçerlerdi.”¹⁵⁴

Sultanların ayrıca her senenin, yaz (sayfiye), hicri yılbaşı (muharremiye), kasım ayı (kasımiye) ve dini bayram gibi (îdiyye) özel, önemli ve muayyen dönemlerinde para tahsisatları mevcuttu.¹⁵⁵ Örneğin bütün şehzade, sultan, kadınefendi, hazinedar usta ve cariyelere Ramazan Bayramında “fitre-i hümayûn” adı altında para verilirdi. Zekiye Sultan dört yaşındayken 28 kuruş fitre almıştı.¹⁵⁶ 1905, 1906 ve 1907 yıllarına ait bayram tahsisatı listelerine bakıldığında sultanlara Kurban Bayramı aidatı olarak 2.400 ve Ramazan Bayramı’nda da 400 kuruş verildiği görülür.¹⁵⁷ Bu gelenek devletin sonuna kadar varlığını sürdürdü. Sultanlar da aynı şekilde kendi hizmetlilerine özel günlerde para ve hediye verirdi. Zekiye Sultan’ın bu gibi özel günlerde hizmetlilerine yaptığı masraf 1892 senesinde toplam 84.469 kuruş¹⁵⁸ ve 1893 senesinde de 160.159 kuruşa¹⁵⁹ ulaşmıştı. Hizmetlilerine verdiği maaşın senelik toplamda 240.000 kuruş civarında olduğu göz önüne alındığında verilen tahsisatın büyüklüğü daha iyi anlaşılır.

3. MAAŞLARIN ÖDENMESİNDE GÖRÜLEN AKSAKLIKLAR

Maliye Hazinesi’nin gelir-gideri arasında dengesizlik olması ve sultan maaşlarına kaynak gösterilen devlet gelirlerinin zamanında tahsil edilememesi veya

¹⁵² Y.PRK.HH, 9/10, Naime, Naile, Şadiye ve Ayşe Sultan ile bu tarihlerde bekâr olan Saliha, Nazıme, Emine ve Esma Sultanlar adına da birer tane koç ve koyun kesilmişti.

¹⁵³ Y.PRK.HH, 34/48; 6 Aralık 1908 (12 Zilkade 1326), Y.PRK.HH, 39/16.

¹⁵⁴ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.81.

¹⁵⁵ A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.24.

¹⁵⁶ 10 Kasım 1876 (22 Şevval 1293), *TS.MA.d*, nr.471, s.2; nr.440, s.2.

¹⁵⁷ 18 Şubat 1905 (13 Zilhicce 1322), Y.PRK.HH, 35/89; 16 Ekim 1906 (3 Teşrinievvel 1322), *HH.d*, nr. 25051, s.3; 9 Kasım 1907 (3 Şevval 1325), Y.PRK.SGE, 10/107.

¹⁵⁸ Y. MTV, 77/119.

¹⁵⁹ Y. MTV, 94/79.

kısmen tahsili doğrudan maaş ödemelerini de etkiliyordu.¹⁶⁰ Bu genel durumun neticesi olarak ödemelerde yaşanan kısa süreli aksaklıkların yanında iç isyanların ve savaşların maliyeye getirdiği ağır yük maaş ödemelerini uzun süreli aksatabiliyordu. 1895 Ermeni (Zeytun) İsyanı, 1896 Girit İsyanı ve ardından 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın mali dengelerde meydana getirdiği sarsıntı diğer memurlar gibi maliyeden maaş alan hanedan üyelerini de etkiledi. Mesela, Saliha Sultan'ın 13 aylık maaşının içeride kalması bu dönemlerde ödemelerin ne kadar aksadığı konusunda bilgi vermektedir.¹⁶¹ Zekiye Sultan da bu durumdan fazlasıyla etkilendi. Maaşını zamanında alamadığı gibi geçmiş senelerde tedahülde kalanları da tahsil edemiyordu.

9 Nisan 1896 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre Zekiye Sultan'ın 1894'ten 8 ve 1895'ten de 5 aylık maaşı ödenmemiş ve toplam alacağı 1.104.489 kuruşa ulaşmıştı.¹⁶² Bu miktar sultanın 14 aylık maaşına karşılık gelmekteydi. Hazine, Girit ve Ermeni olaylarına ilişkin giderlerin karşılanması için 1896'da dış borçlanmaya gitmesine rağmen¹⁶³ birikmiş maaşları ödeyemedi. Dolayısıyla Zekiye Sultan da alacaklarını tahsil edemedi.¹⁶⁴ Hal böyle olunca kethüdası Hacı Âkif Efendi, sultanın içinde bulunduğu maddi durumu anlatarak II. Abdülhamid'e başvurdu.¹⁶⁵ Ancak, 1897 senesinde de ne alacaklar tahsil edilebildi ne de maaşlar düzenli ödenebildi.¹⁶⁶ Birikmiş maaşlara dair ilk ödeme 1898'in başında yapıldı ve sadece 2 aylık ödenebildi.¹⁶⁷ Maliye Nazırı Hüseyin Paşa her ne kadar geriye kalan alacakların ve daha sonra işleyecek olan maaşların düzenli olarak ödeneceğini ve bayramdan sonra sorunun çözüleceğini belirtse de¹⁶⁸ aradan 8 ay geçmesine rağmen ödemeler bir düzene girmedi. Âkif Efendi'nin müracaatı üzerine, sultanın 14.000 liraya ulaşmış olan birikmiş maaşlarının ne şekilde

¹⁶⁰ Örneğin, 1888'de sultan maaşları Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetleri hasılatından ödenmekteydi. Mart ayında sultanların maaşlarının tamamı ödenmiş; ancak daha sonraki aylarda hasılatlar tahsil edilemediği için ödemelerde gecikme yaşanmıştı. Maliye Nezareti tarafından bahsedilen vilayetlerin defterdarlıklarına vergilerin bir an önce ulaştırılması için tebligat gönderildi. Bunun üzerine Maliye Nezareti 273.000 kuruş tahsil edebildi (21 Temmuz 1888/12 Zilkade 1305, Y.MTV, 34/23). Bu dönemde sadece Cemile, Mediha ve Seniha Sultanların bir aylık maaşlarının toplamının 256.800 kuruş olduğunu göz önünde bulundurmak, tahsil edilen miktarın sultan maaşlarını ödemede yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Sultanların maaşları için bkz., Y.PRK.HH, 23/25.

¹⁶¹ Saliha Sultan birikmiş maaşlarından üçünün Bosna Gümrüğü'nden ödenmesini padişaha arz etmiş; II. Abdülhamid bunun bir şekilde çaresine bakılması için irade çıkarmıştı (29 Eylül 1895/9 Rebiülahir 1313, İ.HUS, 42/1313 R-56).

¹⁶² 9 Nisan 1896 (25 Şevval 1313), Y.PRK.SGE, 7/8. Belgede 1895 senesinin muhasebesi kayıtlıdır.

¹⁶³ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.215.

¹⁶⁴ 30 Nisan 1897 (28 Zilkade 1314), Y.PRK.SGE, 7/44. 1896 senesinde 81.040 kuruş daha tahsil edilememişti. Bununla birlikte sultanın birikmiş maaşlarının miktarı 1.185.526 kuruşa ulaştı (Y.PRK.SGE, 7/44).

¹⁶⁵ 30 Nisan 1897 (28 Zilkade 1314), Y.PRK.SGE, 7/44.

¹⁶⁶ 1897'de sultanın 82.487 kuruşu daha içeride kaldı, böylelikle ödenmeyen maaşların miktarı 1.268.013 kuruşa çıktı (Y.PRK.HH, 30/54).

¹⁶⁷ 150.000 kuruş ödeme yapılmıştı (13 Şubat 1898/1 Ramazan 1315, Y.A.HUS, 381/56).

¹⁶⁸ 13 Şubat 1898 (21 Ramazan 1315), Y.A.HUS, 381/56.

ödeneyeğine karar vermek üzere bir komisyon kuruldu. 1898 yılına ait olan miktarın bir defada, öncekilerin ise taksitle ödenmesi kararlaştırıldı.¹⁶⁹ Bu şekilde birikmiş maaşlarını alan sultanın sadece 25.000 kuruşluk alacağı kalmıştı. Maaş ödemelerinde görülen aksaklıklar 1894-1898 yıllarını kapsayan dönemle sınırlı değildi. Bu kadar uzun olmasa da kısa süreli gecikmeler sık rastlanan bir durumdu.¹⁷⁰

Maaşların ödenmesinde yaşanan sorunlar, kendi sarayını idare etme sorumluluğu olan sultanı zora sokuyordu. Maiyetindeki hizmetlilerin maaşlarını ödeyemediği gibi¹⁷¹ esnafa da borçlanmıştı. Cemile Sultan ve Münire Sultan gibi hanedanın bazı üyeleri nakit ihtiyacını karşılamak için ödenmemiş maaşlarını sarraflara kırdırma yoluna gitmişlerdi.¹⁷² Zekiye Sultan ise sıkıntılı dönemlerde Credit Lyonnais Bankası'ndaki mevduatından para çekmekte,¹⁷³ biriktirdiği paraları harcamaktaydı.¹⁷⁴ Bu konuda başvurduğu diğer bir yöntem de aylık tayinatının fazlasını kethüdası aracılığıyla sattırıp nakde çevirmektir. Sultan bu satışlarla bir senede 33.000 ile 66.000 kuruş arasında değişen miktarlarda nakit elde etmekteydi.¹⁷⁵

Zekiye Sultan, ödemelerdeki gecikmelerden dolayı hem hizmetlilerinin maaşlarını ödeyememiş hem de çeşitli tüccar ve esnaftan alınan mallardan dolayı piyasaya borçlanmıştı. Mesela, 1894 yılında daire maaşı dışındaki borçlarının bir kısmı terzi, kuyumcu ve döşemeci gibi esnaflara yapılmıştı.¹⁷⁶ Bahsettiğimiz alternatiflere ve diğer gelirlerle rağmen sultanın borçlanmasının iki nedeni vardır. Birincisi, harcamalarını tahsil ettiklerine göre değil alacaklarını da hesaba katarak yapmasıydı.

¹⁶⁹ 1 Ekim 1898 (15 Cemaziyelevvel 1316), Y.PRK.ML, 18/48.

¹⁷⁰ 1897 senesinden kalma 25.000; 1901'den 125.000 ve 1902'den 163.500 kuruş olmak üzere toplamda 313.500 kuruş alacağı vardı. II. Abdülhamid, bir çaresi bulunarak bunların ödenmesini emretmişti (20 Mart 1904/3 Muharrem 1322, İ.HUS, 115/1322 M-04). II. Meşrutiyet döneminde maaşlarda indirim yapılmasına rağmen ödeme düzensizlikleri devam etmiş; kadınefendiler ve diğer sultanlarla birlikte Zekiye Sultan'ın birikmiş maaşları Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştü (23 Mayıs 1910/13 Cemaziyelevvel 1328, MV, 140/52).

¹⁷¹ 1895'de daire maaşının 145.511; 1896'da 136.100 ve 1897'de 164.815 kuruşu ödenememişti (Y.PRK.SGE, 7/8, 7/44; Y.PRK.HH, 30/54).

¹⁷² 14 Şubat 1894 (8 Şaban 1311), Y.MTV, 90/48. Belgede bazı şehzade, sultan ve kadınefendilerin sarraflara kırdırdığı maaş miktarları mevcuttur.

¹⁷³ 1895 senesinde 40.068 kuruş, bir sonraki sene 72.672 kuruş ve 1897'de de paranın faizi çekilmişti (Y.PRK.SGE, 7/8, 7/44; Y.PRK.HH, 30/54).

¹⁷⁴ 1895'in başında kasasındaki para 42.014 kuruşken senenin sonunda 5.865 kuruşa düşmüştü (Y.PRK.SGE, 7/8).

¹⁷⁵ Örneğin, Sultan 1892'de satılan tayinat fazlasından 41.263 kuruş ve bir sonraki sene ise 33.335 kuruş elde etmişti (Y.MTV, 77/119; Y.MTV, 94/79). Gelir-gider defterlerinin bazılarında "muayyenât fazlasından fûrûht edilen erzâk esmânî veya erzâk ve sa'ire bahası" kaydının düşülmesi sultanın böyle bir girişimde bulunduğunu göstermektedir.

¹⁷⁶ 1894 yılının muhasebe defterinde görülen 64.860 kuruşluk borcun 39.860 kuruşu terzi, kuyumcu ve döşemeci olarak belirtilmiş, geriye kalan meblağ tekrar esnaf ve saireye adı altında kaydedilmiştir (Y.PRK.SGE, 6/52). Daha yüzeysel bilgilerin verildiği defterlerde ise sultanın borçlanması "mesârifât hesabı" başlığı altında karşımıza çıkmaktadır. Kethüdasının defterlere eklediği açıklamalardan bunların da çeşitli esnaf borcu olduğu anlaşılmıştır.

İkincisi ise hizmetlilerin maaşlarını eksik ödemenin dışında harcamalarında herhangi bir kısıtlamaya gitmemesiydi. Hatta, maaşlarını tahsil edemediği için şikâyetle bulunduğu dönemlerde daha fazla harcamada bulunmuştu.¹⁷⁷ Ancak, sultanın borçları gelir-gider dengesini bozacak seviyede değildi. Ödenmemiş maaşlarını tahsil etse borçlarının tamamını ödeyebileceği ve geriye para kalabileceği görülmektedir. Sultanın muhasebe defterlerinde de alacaklarından borçları çıkarılmış ve geriye kalan miktar tasarruf fazlası olarak kaydedilmişti. Bu nedenle Zekiye Sultan'ın esnafa olan borçlanmasını aşırı bir harcama tutkusu ve müsriflikten kaynaklanan borçlanma olarak değil, eline geçmesi gereken parayı önceden harcaması olarak değerlendirebiliriz.

Zekiye Sultan'ın, yatırım amaçlı olarak değerlendirilebilecek gelirleri mevcuttu. Bunlar II. Abdülhamid'in Zekiye Sultan daha çocukken onun adına yaptığı yatırımlardı. Kişisel servetinin büyüklüğü ve ticaret ve borsaya olan ilgisiyle bilinen II. Abdülhamid çocukları adına mevduat hesabı açar ve tahvil ve esham satın alırdı. Zekiye Sultan daha 7 yaşındayken senelik faizi 4.444 kuruş olan esham geliri mevcuttu.¹⁷⁸ Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilen bu eshamın makbuzları II. Abdülhamid nezdinde saklıydı.¹⁷⁹ Padişah sultan daha 12 yaşındayken (1884) 2.960 lira'ya Osmanlı istikraz tahvili satın alarak saklaması için annesi Bedrifelek Kadınefendi'ye verdi.¹⁸⁰ Yine aynı yıl, 1882'de kurulan ve Trablus'tan Humus ve Hama'ya işleyen Trablusşam Şose Şirketinin 250 adet hissesini Zekiye Sultan adına Osmanlı Bankası'na yatırdı.¹⁸¹ Sultanın tasarrufunda ayrıca, 17 adet *tahvilât-ı cedîde-i osmanîyye*¹⁸², 28 adet *duyûn-ı muvahhide-yi osmanîyye*¹⁸³ olmak üzere Osmanlı borçlanmalarına ait tahviller bulunuyordu. 2.960 liralık tahvilin dışında¹⁸⁴ bahsedilen diğer hisse senedi, tahvil ve esham gelirinin bir senede getirdiği faiz miktarı 22.438 kuruştur.¹⁸⁵ Ancak, bu paranın sultanın bir senelik mücevher veya elbise masrafını dahi karşılamadığını da belirtmek

¹⁷⁷ Mesela Crédit Lyonnais Bankası'na para yatırabildiği dönemlerde giderleri 900 kuruş ile 1.000.000 kuruş arasında iken şikâyetle bulunduğu dönemlerde 1.344.000 kuruşa ulaşmıştı.

¹⁷⁸ 4 Ocak 1879 (10 Muharrem 1296), Y.PRK.HH, 4/62. Zekiye Sultan, ağabeyi Mehmet Selim Efendi ve kardeşi Naime Sultan'ın sahip olduğu eshamın 1883 yılına kadar toplamda getirdiği 1.712 lira 53 kuruşluk faiz 1886'da tahsisât-ı seniyye sergisine ilave edildi (İ.DH, 975/77033).

¹⁷⁹ 13 Ağustos 1907 (4 Recep 1325), Y.MTV, 301/12.

¹⁸⁰ Y.EE.d, nr.1211, s.11.

¹⁸¹ Y.EE.d, nr.1211, s.1. Hisse senetlerinin her biri 3 altın lira değerindeydi (24 Mart 1904/7 Muharrem 1322, Y.PRK.ML, 28/76).

¹⁸² Senelik % 4 faizle her birinin kıymeti 22 lira olmak üzere toplamda 374 lira değerindedir (Y.PRK.ML, 28/76).

¹⁸³ Her birinin kıymeti 22 lira olmak üzere toplamda 616 lira değerindedir (Y.PRK.ML, 28/76).

¹⁸⁴ Faiz miktarı bilinmemektedir.

¹⁸⁵ Hisse senetleri ile tahvillerin toplamda bir senelik taksiti 17.994 altın kuruştur (Y.PRK.ML, 28/76).

gerekir.¹⁸⁶ II. Abdülhamid'in kızı için yaptığı yatırımlar bunlarla sınırlı değildi. Banka yatırımlarına önem veren ve Osmanlı Bankası tarafından en zengin ve en itibarlı müşterilerinden biri olarak görülen Sultan Abdülhamid¹⁸⁷ Zekiye Sultan 14 yaşındayken (1886) onun adına Osmanlı Bankası'na % 4 faizli bir mevduat hesabı açtırdı.¹⁸⁸ Elimizdeki belgelerden 1903 yılında halen devam ettiği anlaşılan¹⁸⁹ bu mevduat hesabının faizi her sene anaparaya işletilmekteydi.¹⁹⁰

Sultanın bir diğer hesabı ise Credit Lyonnais Bankası'nda bulunuyordu. Zekiye Sultan 1892'de babasının verdiği emir üzerine bu hesabı açtırdı. II. Abdülhamid Kethüda Hafız Said Efendi'ye, sultanın birikmiş maaşları ödendikçe bunları Credit Lyonnais Bankası'na yatırmasını ve her sene faiz miktarının ve hesap pusulasının kendisine beyan etmesini emretti.¹⁹¹ Kethüda vasıtasıyla açılan % 3 faizli mevduat hesabına 1892 Nisan'ında 245.700 kuruş yatırıldı. Daha sonraki aylarda da para yatırılmaya devam edildi ve senenin sonunda bankadaki miktar 462.904 kuruşa çıktı.¹⁹² 1893 yılının sonunda ise mevduat 922.525 kuruş gibi oldukça yüksek bir rakama ulaştı.¹⁹³ Zekiye Sultan'ın maaşını tahsil edemediği dönemlerde de hesabına para yatırabilmesi babasından aldığı maddi desteği ortaya koymaktadır. Böylelikle kimi dönem yüklü miktarlarda paraların yatırıldığı bu hesap, maaşını uzun süre tahsil edemediği dönemlerde sultanın nakit ihtiyacını karşılamak için başvurduğu çarelerden birini oluşturdu. Banka hesapları ve tasarrufunda bulunan esham ve tahviller sayesinde Zekiye Sultan önemli bir yatırımın sahibi olmuştu.

¹⁸⁶ 1892'de 35.764 kuruşluk mücevher satın alan sultanın bir sonraki sene satın aldığı mücevherin bedeli 92.584 kuruştı. Yine her iki senede de 72.000 kuruşun üzerinde elbise masrafı yapmıştı (Y.MTV, 77/119, 94/79).

¹⁸⁷ Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Osmanlı Bankası Araştırma Merkezi, İstanbul 1999, s.247.

¹⁸⁸ Zekiye Sultan'la birlikte, Mehmet Selim Efendi, Naime Sultan, padişahın kadınlarından Mestiniyaz Kadınefendi ve padişahın yeğeni Şehzade Tevfik Efendi adlarına da mevduat hesabı açılmıştı. Zekiye Sultan için 315 lira 59 kuruş yatırılmıştı (18 Mayıs 1889/18 Ramazan 1306, Y.PRK.ML, 9/28). Anaparanın Ağustos 1889'da getirdiği faiz miktarı 38 lira 21 kuruştı (31 Ağustos 1889/4 Muharrem 1307, Y.EE, 108/17, s.2).

¹⁸⁹ “devletlü necabetlü Mehmet Selim Efendi ve Tevfik Efendi ve devletlü ismetlü Zekiye Sultan ve Naime Sultan hazerâtı namına Bank-ı Osmanî'de mukayyed olan emanât-ı nakdiyyenin 1903 sene-i efrenciyesi ibtidâsında bâliğ olduğu mekâdiri mübeyyin hesâb-ı câri pusulaları bu def'a dahî mezkûr bankadan irsâl kılınmış olmağla sûret-i mütercemeleriyle beraber...” (Y.PRK.ML, 23/41).

¹⁹⁰ 23 Ocak 1895 (26 Recep 1312), Y.PRK.HH, 28/38, 1895'de Zekiye ve Naime Sultan ile Şehzade Mehmet Selim ve Tevfik Efendilerin mevduatının toplamı 144.497 kuruş olmuştu.

¹⁹¹ Kethüda Hafız Said Efendi'nin 1892 muhasebesine eklediği açıklamadan böyle bir emrin verildiği anlaşıyor (Y.MTV, 77/119).

¹⁹² Y.MTV, 77/119.

¹⁹³ 1893 senesinde mevduatın üzerine 459.621 kuruş yatırılmıştı. Bu meblağ sultanın altı aylık maaşından fazlasına eşittir (Y.MTV, 94/79).

4. SULTANIN GİDERLERİ

Sultanın harcamaları sarayının temel giderleri ve kişisel masraflar olmak üzere iki kısımda ele alınacaktır. Muhasebe kayıtlarında harcamalar aylık değil yıllık olarak tutulmuştu. Giderler arasında en yüksek meblağı, senelik ortalama 300.000 kuruşla, hizmetlilere verilen maaşlar oluşturmaktaydı.¹⁹⁴ Gelenek olduğu üzere saraydaki görevlilere ayrıca, her sene ramazan, bayram ve kandil gibi özel günlerde para ve hediyeler de veriliyordu. Zekiye Sultan daire maaşını tam ödeyemediği zamanlarda dahi, para ve hediye ihsanını ihmal etmezdi. Çünkü, sultanın para ihsan etmesi hizmetlilerinin beklentisini karşılıyordu. Bazen, bir senede görevlilere verdiği para ve hediyelerin bedeli neredeyse yıllık maaşları kadardı.¹⁹⁵ Muhasebe defterlerinde “umûm bendegâna mahsûs olup ifâ olunan maaşât” adı altında kaydı düşülen maaşlar sadece Zekiye Sultan’ın hizmetlilerini kapsamakta, Ali Nurettin Paşa ise özel hizmetlilerinin maaşını kendi cebinden ödemektedir.¹⁹⁶ Nurettin Paşa’nın her ay Maliye Hazinesi’nden almış olduğu sıhriyet ve memuriyet maaşının veya paşaya dair herhangi bir kişisel harcamanın sultanın muhasebe defterlerinde görülmemesi paşanın hesabının ayrı olduğunu ve kişisel harcamalarda ortak bir hesabın olmadığını ortaya koymaktadır. Sultanların kocasıyla olan maddi ilişkisini ve damadın karşısındaki konumunu belirtmesi açısından önemli görülen bir diğer nokta da mutfak masrafı gibi ortak giderlerin sultan ile eşi tarafından yarı yarıya paylaşılmasıdır. Bu durum Refia Sultan’a ait sarayın aylık mutfak masraflarının kaydedildiği defterlerde açıkça görülmektedir. Mutfağın aylık giderleri Refia Sultan’ın kethüdası tarafından madde madde tespit edilip müfredat defteri çıkarıldıktan sonra toplam ikiye bölünmekte ve bunun yarısı “devletlû paşa hazretlerinin hisse-i âlîleri” adıyla paşaya ödettirilmekteydi.¹⁹⁷ Elimizde bulunan kayıtlarda Nurettin Paşa’nın giderlere ortak olduğuna dair herhangi bir ibarenin olmaması mutfak masraflarının sadece Zekiye Sultan tarafından karşılandığı izlenimini vermektedir. Sonuçta, Nurettin Paşa genel giderlere ortak olsun ya da olmasın sultanın ve eşinin hesabının ayrı olduğu ve gelirlerin birleştirilerek sarf edilmediği açıktır.

¹⁹⁴ 1892 senesinde hizmetlilere 240.344 ve 1893 senesinde de 242.886 kuruş ödenmişti (Y.MTV, 77/119; 94/79). 1895’de 321.855; 1896’da 426.501 ve 1897’de 385.400 kuruş verilmişti (Y.PRK.SGE, 7/8; 7/44; Y.PRK.HH, 30/54).

¹⁹⁵ Mesela, 1893 yılında hizmetlilerine toplamda 242.886 kuruş maaş ve 160.159 kuruş para tahsisatı verilmişti (Y.MTV, 94/79).

¹⁹⁶ Y.PRK.SGE, 8/47.

¹⁹⁷ A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.25.

Sabit giderlerden bir diğeri ise sarayın ahır in yapılan harcamalar olup sultanın üç tane arabasına koşulan hayvanlar, bunların yemleri ve koşum takımları, arabaların yeniden boyanması ve tefriş edilmesi gibi masrafları içermekteydi.¹⁹⁸

Eğlenceden giyime ve kullanılan eşyalara kadar gündelik yaşamın hemen her alanında görülen Avrupaıleşme, saray kadınlarına dışa dönük yeni bir hayat tarzıyla birlikte, kimi dönem müsriflik boyutuna ulaşan alışveriş tutkusunu da beraberinde getirmişti. Avrupa’daki çeşitli mağazaların birer şubesinin İstanbul’da açılması aynı zamanda mal çeşitliliğinin de kapısını açmış oluyordu. rn eşitliliğ i, hanedan kadınlarının ihtiyaç dışı harcama güdüsünü harekete geçirdi. Harcamalar çeşitli konfeksiyon ürünleri, fantezi eşyalar, müzik aletleri, arabalar gibi dönemin lüks tüketim mallarında yoğunlaştı. Yerel üretimlerle sınırlı kalmayıp Avrupa’dan eşya sipariş etmek ve saray ve köşklerin mobilyalarını yenilemek hanedan kadınlarının lüks yaşantısının bir sembolü haline gelmişti. Bu tüketim tutkusu saray kadınlarıyla sınırlı değildi. Mesela, Nurettin Paşa arabasını Avrupa’dan sipariş ediyordu. Açık ve kapalı arabalarını, o devirde en iyi araba yapan şirketlerden biri olan Fransız Bender Fabrikası’ndan getirtirdi. Yine arabacıların elbiseleri dönemin meşhur Fransız Terzisi Mir’e diktirilirdi.¹⁹⁹

Zekiye Sultan’ın kişisel harcamaları da çeşitli eşyalar, mobilyalar, elbiseler, mücevherler ile saray ve köşkünün tamirat ve tadilat giderlerine yoğunlaşıyordu. Saray kadınlarının paralarını bu şekilde tüketim mallarına kanalize etmesi Batılılaşmayla başladı. Gösterişli saraylarda yaşamak, Avrupa tarzı mobilyalar kullanmak, yine gösterişli arabalarla mesire yerlerine gitmek ve İstanbul’un en meşhur terzilerine Avrupa modası elbiseler diktirmek saray kadınlarının yeni hayat tarzıydı. Doğal olarak harcamalar da bu hayat tarzına uyum sağlamak üzere gerçekleşiyordu.²⁰⁰

Giyim ve mücevher sultanın vazgeçilmez gider kalemlerinden biriydi. Saray ve çevresinde değ işen yaşam biçimi saraylı kadınların giysilerini de etkilemişti.²⁰¹ II. Mahmud döneminde ferace denilen daha modern bir elbiseyi giymelerine izin verilen saray kadınları²⁰² zamanla eski giyim kültüründen uzaklaşarak Avrupa modasını takip

¹⁹⁸ Y.MTV, 77/119; 94/79.

¹⁹⁹ A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtler*, s.134.

²⁰⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Akyıldız, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Saray Kadınları”, *Dergâh*, Röportaj Mustafa Kutlu, S.105, Kasım 1998, s.16-18.

²⁰¹ Sevgi Grtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s.51.

²⁰² A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.1.

etmeye ve buradan elbise siparişi vermeye başladı.²⁰³ Ayrıca İstanbul'da temin edebildikleri Paris modellerini satın alırlar ya da bu modellere göre terzide diktirirlerdi.²⁰⁴ Giyimine oldukça önem veren Zekiye Sultan senelik yaptığı mücevher masrafı kadar hatta bazı dönemlerde daha da yüksek miktarda elbise masrafı yapıyordu. Mesela, 1892 yılında 35.764 kuruşluk mücevher satın alırken küsuratıyla birlikte 77.000 kuruşluk giyim harcaması yapmıştı.²⁰⁵ Yine, bir sonraki sene mücevherata 92.584 kuruş, kıyafete ise 72.456 kuruş harcamıştı.²⁰⁶

Zekiye Sultan, yalısıyla köşk ve koruluğuna da oldukça özen gösteriyordu. Bunların tamiri, ilavelerin yapılması, boyanması ve bahçelerinin düzenlenmesi gibi bakım masraflarıyla birlikte mobilyalarının ve diğer eşyalarının yenilenmesi öncelikli giderleri arasındaydı. Sultanın bu iş için yaptığı harcamalar azımsanamayacak boyuttaydı.²⁰⁷ Köşk ve yalısının mefruşatını yenileme ve ilaveler yaptırma tutkusu sadece muhasebe kayıtlarında değil çeşitli arşiv vesikalarında da karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁸ Sultanın harcamaları bu saydıklarımızla sınırlı değildi. Bunların dışındaki şahsi masrafları için her ay maaşından bir miktar para kethüdası tarafından kendisine takdim edilirdi.²⁰⁹

Sultanlara tahsis edilen gelirler oldukça rahat yaşamalarını sağlayacak düzeydeydi. Zekiye Sultan bütün bu harcamaları sadece Maliye Hazinesi maaşı ve tayinat bedelinden karşılayabilmekteydi. Daha önceki dönemlerde, Refia Sultan örneğinde olduğu gibi sultanların aşırı derece borçlanması, maaşlarının yetersizliğinden ve gecikmesinden değil müsrifliklerinden kaynaklanıyordu. II. Abdülhamid zamanında ise babası Abdülmecid'in döneminde olduğu gibi padişahın kadınları ve kızları tarafından Hazine-i Hassa'yı iflasın eşiğine getiren harcamalar görülmedi. Saray kadınlarının müsrifçe harcamalarına kısıtlama getiren Abdülhamid, evlenip saray dışına çıkan kızlarının bile gelir-giderlerini kontrol altında tutmaktaydı. Her senenin sonunda

²⁰³ Refia Sultan, Fransız Hocası Maria Tirard vasıtasıyla Fransa'nın Lyon şehrindeki bir mağazadan üç takım elbise getirtmişti (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.51).

²⁰⁴ Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayı'nın Çocukları*, Aygaz Yayınları, İstanbul 2006, s.236.

²⁰⁵ Y.MTV, 77/119.

²⁰⁶ Y.MTV, 94/79.

²⁰⁷ Bahsedilen harcamalar için 1892'de 78.241 ve 1893'de ise 48.234 kuruş ödenmişti (Y.MTV, 77/119, 94/79).

²⁰⁸ Sultanın yalısı ve köşkünün tamir ve bakımıyla ilgili farklı tarihlere ait olan kayıtlar için bkz., Y.PRK.SGE, 7/11; Y.MTV, 230/103, 100/24, 275/160, 278/50, 272/150, 308/146; Y.PRK.HH, 29/48. Yalının 1897 yılındaki tamirâtı için gerekli olan inşaat malzemelerinin alındığı dükkan ve faturalar için bkz., MSHHA, E.I, nr.174; E.II, nr.2778. Mefrûşat yenilemesi için bkz., Y.MTV, 259/27; HH.MFŞ, 13/40.

²⁰⁹ İcmal defterlerinde ayrıntılı olarak nereye harcılandığını göremediğimiz bu miktarın "zât-ı hazret-i sultanîye mâh be mâh ve bazı zuhurât olarak nakden takdimât" açıklaması altında kaydı tutulmaktaydı (Y.MTV, 77/119, 94/79).

Zekiye Sultan'ın gelirleri, kasasında bulunan parası, Credit Lyonnais Bankası'nda bulunan mevduatının ayrıntıları, yaptığı harcamaları ve varsa borçlarının miktarını belirten bir hesap defteri kethüdası tarafından düzenlenip padişaha sunulurdu. Bu durum Naime Sultan için de geçerliydi.²¹⁰

Padişahın harcamaları kısıtlaması Zekiye Sultan'da görüldüğü gibi saray kadınlarının lüks ve gösterişli yaşantılarını etkileyecek boyutta değildi. Kızlarının refahı için yatırımlar yapan II. Abdülhamid zaman zaman para ihsanında da bulunurdu.²¹¹ Dolayısıyla, Sultan Abdülhamid'in yaptığı kısıtlama Hazine-i Hassa'yı zor durumda bırakabilecek masrafların önüne geçmektir. Sınırlar aşıldığı zaman nelerin yaşanabileceğini babası Abdülmecid zamanından biliyordu.²¹² Zekiye ve Esmâ Sultan için alınacak olan iki kupa bir lando olmak üzere 3 tane arabanın ve bunların koşum takımlarının yerli mi yoksa Avrupa'dan mı sipariş edilmesi gerektiği sorulduğunda, hazinenin mali durumuna uygun bir surette alınmasına dair irade çıkartması II. Abdülhamid'in harcamalar konusundaki tutumuna örnek oluşturmaktadır.²¹³

²¹⁰ Naime Sultan'ın 1899 ve 1903 yıllarına ait olan muhasebe defterleri için bkz., Y.PRK.HH, 31/14; Y.PRK.SGE, 10/1.

²¹¹ 1899'da Naime Sultan'a 216.000 kuruş para ihsan etmişti (Y.PRK.HH, 31/14).

²¹² Mesela, Sultan Abdülmecid'in kadınlarından Serfiraz Hanım bir yılda tek başına bütün sarayın bir aylık masrafının yedi katından fazla bir borcun altına girmişti (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.3). Yine, padişah sarayının bir aylık masrafları 100.000 lirayken kızı Refia Sultan'ın piyasadaki borçları 300.000 liraya ulaşmıştı (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.63).

²¹³ 31 Mart 1889 (29 Recep 1306), HH.İ, 74/62.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN SARAYI ve HANEHALKI

1.TARLABAŞI SARAYI VE MEFRUŞATI

Sultanlar evleninceye kadar padişah sarayında annesiyle birlikte kendilerine ayrılan dairede ikamet eder; evlendikleri zaman ise ikametlerine saray ya da köşk tahsis edilirdi. Nurettin Paşa'yla nişanlandıktan sonra Zekiye Sultan'a Beşiktaş'ta Tarlabası'nda²¹⁴ bulunan eski bir sultan sarayı²¹⁵ verildi. Düğün hazırlıkları çerçevesinde bir dizi tamir ve tadilattan geçirilen sarayda²¹⁶ daha önce II. Abdülhamid'in kızkardeşi Mediha Sultan oturmuştu.²¹⁷ 1886'da ikinci eşi Damat Ferit Paşa'yla evlenen Mediha Sultan, kendi isteğiyle Baltalimanı Sarayı'na taşındı²¹⁸ ve boş kalan Tarlabası Sarayı 18 Temmuz 1887'de senelik 5.000 kuruş gibi cüz'i bir kira karşılığında Zekiye Sultan'a tahsis edildi.²¹⁹ Bu sarayın mülkiyeti Hazine-i Hassa Nezareti'ne aitti.²²⁰ Zekiye Sultan, düğünün ikinci günü Yıldız Sarayı'ndan ayrılıp Tarlabası Sarayı'na yerleşti.²²¹ 1892'de Defterdarburnu'nda kendi yalısı inşa edilene kadar burada oturdu.²²²

²¹⁴ Sarayın yeri, İstanbul Beyoğlu İlçesi'ne bağlı olan bugünkü Tarlabası semtiyle karıştırılmamalıdır. Saray, o dönemde Beşiktaş'ta akarât-ı seniyyenin (bugünkü Akaretler semti) olduğu yerde bulunan Tarlabası Caddesi'nin ilerisinde yer aldığı için Tarlabası Sarayı denilmekteydi (DH.MKT, 1888/14).

²¹⁵ Saray için bazı belgelerde "konak" tabiri kullanılmıştır (İ.DUİT, 5/193, 6/8; İ.MBH, 5/1329 Ra-008; HH.İ, 79/46).

²¹⁶ 26 Ağustos 1887 (6 Zilhicce 1304), MV, 22/41; 27 Eylül 1887 (9 Muharrem 1305), İ.DH, 1049/82439; 29 Eylül 1887 (11 Muharrem 1305), İ.MMS, 94/3931; 8 Ağustos 1888 (30 Zilkade 1305), Y.PRK.BŞK, 13/63. Sarayın tamirat ve inşaat masrafları için ayrıca bkz., HH.d, nr.6012, s.19, 24, 40. Zekiye Sultan saraya yerleştikten sonra da tamirat sürdürüldü (9 Nisan 1891/29 Şaban 1308, HH.İ, 79/46).

²¹⁷ "...Mediha Sultan hazretleri âhiren ihsân buyurulan Baltalimanı saray-ı âlisine nakl buyurdıkları cihetle Beşiktaş'ta Tarlabası'nda kâ'in saray-ı âli hâli kaldığından burası müşarünileyha Zekiye Sultan hazretlerine..." (15 Temmuz 1887 /23 Şevval 1304, İ.DH, 1038/81665). II. Mahmud zamanında ikinci kadınefendi Hoşyar Kadın'ın ikametine verilen köşk 1858'de Emlak-ı Hümayuna; 1865'de Fatma Sultan'a; 1872'de tekrar Emlak-ı Hümayûna alındıktan sonra 1873'de Tiryal Hanım Efendi'ye; 1876'da Mediha Sultan'a ve ardından Zekiye Sultan'a tahsis edildi (Y.PRK.EV, 4/15).

²¹⁸ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1986, s.150.

²¹⁹ Y.A.HUS, 204/74; İ.DH, 1038/81665. Sarayın tahsis edildiği 1887 tarihinden 1904 yılına kadar sultanın toplamda 80.879 kuruş 13 paralık kira borcu vardı. II. Abdülhamid, sultanların ikametlerine verilen sarayların kirasının kendileri tarafından ödenmesine dair irade çıkartmıştı. Bu nedenle Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Paşa tarafından kethüda Hacı Âkif Efendi'ye kiranın ödenmesi için tezkire yazılmıştı (Y.PRK.EV, 4/15).

²²⁰ Eğer ikametgâh sultanın şahsi malı ise, vefat ettikten sonra mülkiyeti Hazine-i Hassa'ya intikal ederdi. Mesela, Refia Sultan'ın Çamlıca'daki köşkü vefatından sonra Emlâk-ı Hümayûna, yani padişahın emlakine dâhil edilmişti (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.115).

²²¹ Çağatay Uluçay, sultan evlendiği zaman emirlerine Lido'nun (şimdiki Reina) bulunduğu yerdeki sarayın verildiğini söylemektedir (*Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.178). Uluçay'ın bahsettiği bu saray, Defterdarburnu'nda 1891'de inşasına başlanan Zekiye Sultan Yalısı'dır. Sultan bu saraya 1892'lerde yerleşmişti.

²²² Ayrıca Teşvikiye'de Kâğıthane Caddesi'nde bir konakla bir fidanlık ve Karakolhane Caddesi'nde de bahçeli bir hane 1891-1893 yılları arasında Zekiye Sultan'ın tasarrufundaydı (ML.d, nr.1175, s.2).

Tarlabası Sarayı'na yerleştirilen eşyaların listesinden²²³ sarayın içyapısı hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Saray, toplamda 44 tane odasıyla oldukça geniş bir yapıydı. Sultanın dairesi, yani harem sarayın üst katında olup gelin odası, yatak odası, salon ve salonun bitişiğinde ayrı bir giyim odasından oluşmaktaydı. Banyo yapacak kişinin soyunup giyinmesi için soğuk ve sıcak olmak üzere iki tane camekânı; ayrıca 10 tane de odası vardı. Selâmlık dairesi ise alt kattaydı. Katlar, iki ayrı merdivenle birbirine bağlanmıştı. Dairenin içinde Damat Paşa Odası ve biri Yemek Odası olmak üzere üç ayrı oda mevcuttu. Yine, alt katta birbirine bitişik olan Kethüda, Baş Ağa, Başkapı Gulamı ve Kâtip odalarının dışında 23 oda daha vardı.

Sultanlar taşınır veya vefat ederse oturdukları saray başka bir hanedan mensubuna verilirdi. Tamirat işlerine dair 1909 tarihli bir belgede²²⁴ sarayın daha önceden Şehzade Kemalettin Efendi'nin kızı Münire Sultan'a verildiği kayıtlıdır. 1911 yılında Padişah V. Mehmed Reşad kullanım hakkını üstüne almak istemiş; ancak tasarruf hakkının kimde olduğu konusunda resmi kayıtlarda bir karışıklık çıkmıştı. Zirâ, saray hem Münire Sultan'ın hem de Zekiye Sultan'ın uhdesinde gözükmekteydi. Zekiye Sultan, sarayın tasarrufunun üzerinde bulunduğunu ve senedinin olduğunu beyan etmişti.²²⁵ Bu durumda, Zekiye Sultan'a ait tasarruf senetleri iptal edilmeden sarayın Münire Sultan'a tahsis edildiği ve bir süre burada ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

1.1. SARAYIN MEFRUŞATI

19. yüzyılda Osmanlı saraylarında ve seçkinlerin konaklarında eşya ve mobilya kullanımı farklılaştı. Önceki devirlerin sade mefruşatının ve yaşantısının yerine, artık dışavuruma ve dış görünüşe önem veren yeni bir anlayış almıştı.²²⁶ Klasik dönem Osmanlı saraylarının sandık, sedir, minder, tabure ve halıyla sınırlı geleneksel eşyalarına masa, oturma grubu, konsol ve salon takımı gibi Batı kültürüne ait gösterişli mobilyalar eklendi. Günümüzde sıradanlaşan ve toplumun her kesiminde kullanılan bu eşyalar, o dönemde seçkinlerin saray ve konaklarında bulunan alafranga lüks tüketim mallarıydı. Eşya kullanımındaki bu değişim, Padişah Abdülmecid zamanında Avrupai plan ve üslupta inşa edilen Dolmabahçe Sarayı'nın Batılı usulde tefriş edilmesiyle saray

²²³ HH.d, nr.22169.

²²⁴ 12 Şubat 1909 (21 Muharrem 1327), Y.MTV, 313/108.

²²⁵ 11 Mart 1911 (10 Rebiülevvel 1329), İ.DUİT, 5/193, 6/8.

²²⁶ A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.110.

ve çevresinde yaygınlaştı. II. Abdülhamid döneminde ise Avrupa usulü mobilyalar, bu dönemde doğan ve alafranga bir kültürde büyüyen hanedan mensuplarının konaklarında kullandıkları temel eşyalar arasına girdi.

Tarlabaşı Sarayı'nın mefruşat defteri²²⁷ ve hazırlanan eşyaların listeleri²²⁸ incelendiğinde geleneksel eşyaların fazla tercih edilmediği görülmektedir. Sarayın bütün eşyaları çeyiz hazırlıkları çerçevesinde hazırlandı. Oturma grupları, yatak takımları, konsollar ve diğer mobilyalarla birlikte aynalar ve avizeler Kıvrıcık Ahmet Ağa, Sandalyeci Dimitraki, Tophane'de dükkanı bulunan Hafız Efendi, Mösyö Fransuva, Mösyö Şaven, Somyacı Parseh, Andon Ağa gibi müslim ve gayri müslim esnaftan temin edildi.²²⁹ Perde, tül, güneşlik, yorgan, yastık, bohça, yatak örtüleri, şilte ve minder kılıfları, kumaşlar, saçak, püskül, kurdela, şerit, kordon, tırtıl ve kılaptan gibi çeşitli tekstil ve tuhafiye ürünleri de Kumaşçı Salih Efendi, Atlasçı Dülgeryan, Karnik Ağa, Tevfik Efendi, Minderci Hüseyin Efendi, Minderci Mehmet Usta ve Samancıyan Efendi'den satın alındı.²³⁰ Kumaşların bir kısmı Hereke Fabrikası imalatı olup yine mobilyaların bazıları Mefruşat-ı Hümayûn deposundan çıkarıldı.²³¹

Sarayın bütün odaları benzer eşyalarla; ancak, farklı renk ve desende kumaşlarla döşenmişti. Mefruşatta göğez, samanî, galibardi²³² gibi farklı renkler ile çiçekli, çizgili, çubuklu, sopalı ve bandalı²³³ olmak üzere çeşitli desenleri olan kumaşlar hâkimdi. Fabrika kumaşı, dâmâs, şam, atlas, kadife, basma, dokuma, pamuklu, tüylü ve moskov dokumasından oluşan bu kumaşlar hem mobilyaların kaplamasında hem de perde ve güneşliklerde kullanıldı. Perdeler, odada bulunan koltuk, kanepeler ve sandalyelere kaplanan kumaşlardan yapılmıştı. Salonunda kırmızı beyaz sopalı, sarı çiçekli fabrika kumaşından kaplı yaldızlı kanepeler, koltuk ve sandalyeler, aynı kumaştan farbelalı perdeler ve yaldızlı tüller kullanılmış; yerlere kadife yol halısı serilmişti. Ayrıca, salonunda aynaları yaldızlı 5 adet taşlı konsol ve iki orta sehpa bulunmaktaydı. Sultanın gelin olduğu odada ise zemini göğez rengi, kılaptanlı kumaş kaplı mobilya ve perdeler tercih edilmiş ve pembe mantin²³⁴ güneşlikler üzerine işlemeli, sırmalı tüller asılmıştı.

²²⁷ 31 Mart 1889 (29 Recep 1306), *HH.d*, nr.22169.

²²⁸ *HH.d*, nr.11727; nr.6012, s.18, 25, 38; *HH.d*, nr.22172.

²²⁹ *HH.d*, nr.22172, s.13-15, 18-19,25, 26, 27-28, 33.

²³⁰ *Aynı defter*, s.3-16, 20, 27, 28-33; *HH.d*, nr.11727, s.2-3.

²³¹ *HH.d*, nr.22172, s.2-3, 34-37.

²³² Kızıla çalan bordo rengi.

²³³ Dikdörtgen biçiminde desenleri olan renkli işleme.

²³⁴ Canfesten kalın bir cins ipekli kumaş.

Taşlı konsollar, taşlı orta sehpa ve aynalar burada da yer almış; nihali ve üstüfe (ipek) halılar serilmişti. Sarayın aydınlatılmasında mumlu billur avizeler ve fanuslu mumluklar kullanılmıştı. Odaların bazıları dokuma ya da basma perdeler, yastıklı erkan ve köşe minderleriyle birlikte dokuma ve İstanbulî halılarla döşeliydi.

Yatak odasında zemini göğez, çiçekleri sırma renkli kumaş hâkim olmuştu. Odanın sandalyeleri, iskemleleri, somyası ve oyması²³⁵ bu kumaşla kaplanarak şilte, örtü ve yastıklarla bir bütünlük oluşturulmuştu. Dönemin gösterişli renklerinden yaldız, sultanın yataklığı ile korniş ve aynalarında kullanılmıştı. Gördes halısı serilmiş olan yatak odasında ayrıca, sultanın bir tane taşlı bürosu (yazı masası) bulunuyordu.

1891’de sarayın iki odası yeniden tefriş edildi.²³⁶ Bu yeni tefrişte kadife, kirpas ve atlasın yanında ağırlıklı olarak ipek ve saten kumaşlar kullanıldı. İşlemeli tüllerin üzerine ipek ibrişim püsküllü sadakor²³⁷ güneşlikler ile ponponlu saçakları ve püskülleri olan saten farbelalı perdeler asıldı; perdelerin kanatları ipek kordon ve ipek kol bağlarıyla tutturuldu. İskenderiye hasırıyla döşenen zeminlere yine Gördes halısı ve kadife halı serildi. Yaldızlı duvar ve kenar kâğıtlarıyla kaplanan odalar yeniden yaldızlı konsollar, yaldızlı aynalar, yaldızlı sehpalar, kanepeler, koltuk ve sandalyelerle döşendi. Saten kaplama fanteziye sandalyelerin ipek püskülleri ve ipek saçakları vardı.

Gösterişin ve lüksün ifadesi olarak mobilyalarda yaldız ve taş kullanımı ve Avrupa tarzı eşyaların seçilmesi, Zekiye Sultan’ın kişisel tercih ve zevkinden öte, Batılılaşma döneminde saray ve çevresinde yaygın olan bir durumdu. Refia Sultan²³⁸ ve Naime Sultan’ın kullandığı eşyalar²³⁹ ile Ortaköy ve Kuruçeşme’deki bazı sultan yalılarındakiler²⁴⁰ incelendiğinde özellikle yaldızlı ve tepeli aynalarla, yine yaldızlı ve taşlı mobilyaların yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Zekiye Sultan’ın Defterdarburnu’ndaki yalısında kullandığı mobilyaların listesi elimizde mevcut değildir. Ancak, yalı daha inşa aşamasındayken, hem bu yeni sarayın hem de aynı tarihlerde yapımına başlanmış olan Yıldız Sarayı’ndaki Yaveran

²³⁵ Duvarı eşya koymak için yapılmış kapaksız dolap veya raf.

²³⁶ 31 Ocak 1891 (20 Cemaziyelahir 1308), HH.MFŞ, 13/40.

²³⁷ Delinmiş ipek kozası elyafı ve ipek döküntüsünün usûlüne göre bükülmesi ile elde edilen kaba ipek ipliği ve bu iplikten üretilmiş kumaşa verilen isim.

²³⁸ Refia Sultan’ın Defterdarburnu Sarayı ve Çamlıca Köşk’ünde kullandığı eşyalar için bkz., A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.161-165.

²³⁹ Naime Sultan’ın sarayına yerleştirilen eşya listesi için bkz., Y. PRK.HH, 11/33.

²⁴⁰ Kuruçeşme’deki bir sultan sarayının eşyaları için bkz., HH.d, nr.24800. Ortaköy’de iki sultana ait olan sarayların eşyaları için bkz., HH.d, nr.27019; Y. PRK.ML, 19/84.

Köşkü'nün tefrişi için Hazine-i Hassa tarafından Avrupa'ya eşya sipariş edildiği bilinmektedir.²⁴¹ Ayrıca sultan, sarayın bazı odalarını çiçeklerle süslemiş, bunun için Tokat Çiftliğinden altmış saksı çiçek getirtmişti.²⁴² Yalıya sürekli misafir olarak giden Semih Mümtaz²⁴³ hatıralarında, harem dairesinin selamlıktan çok daha güzel döşendiğini ve eşyanın kıymetlisi ve zevklisinin burada bulunduğunu belirterek halıların ve seccadelerin dünya durdukça Hereke'nin yüzünü ağartacak derecede lâtif olduğundan; avizelerin ve şamdanların harikulâdeliğinden bahseder.²⁴⁴ Topkapı Sarayı işleme koleksiyonunda Zekiye Sultan'a atfedilen elışı bir seccade bulunmaktadır. Lacivert atlas zemin üzerine dival işiyle işlenmiş olan bu seccadenin sağ üst köşesine eski yazıyla "Zekiye" adı işlenmiştir. Hülya Tezcan, bu seccadenin muhtemelen Zekiye Sultan'ın kendisi tarafından yapılmış olduğunu belirtmektedir.²⁴⁵ Fakat, bu tahmin abartılıdır. Zirâ, Zekiye Sultan'ın elişiyle ilgilendiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

2. DEFTERDARBURNU ZEKİYE SULTAN YALISI

Boğaziçi'nin en gözde semtlerinden biri olan Defterdarburnu, Ortaköy ve Kuruçeşme'nin sınırında bulunmaktadır. 19. yüzyılda Salıpazarı'ndan başlayarak Kuruçeşme'ye kadar olan sahil kesimi bir bakıma saltanat kıyısı olarak düzenlenmişti. Sıra sıra sahilsarayların bulunduğu Defterdarburnu Refia, Fehime, Hatice, Fatma, Naime ve Zekiye Sultanlara ev sahipliği yapmıştı. Zekiye Sultan ile kardeşi Naime Sultan'ın yalıları, tarihteki en ünlü Boğaziçi saraylarından biri olan Defterdarburnu'ndaki Neşâtâbad Sarayı'nın arsası üzerine inşa edilmişti. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından III. Ahmed için yaptırılan ve bahçesi ve zengin mimarisi ile ünlü olan bu sahilsaray daha sonra III. Selim tarafından kız kardeşi Hatice Sultan'a verilmiş²⁴⁶ ve Mimar Melling tarafından yanına bir köşk inşa edilerek bir dizi değişiklik ve ilaveler yapılmıştı.²⁴⁷ Hatice Sultan'a tahsisinden sonra, bulunduğu yerden dolayı,

²⁴¹ 19 Nisan 1891 (10 Ramazan 1308), Y.MTV, 49/100.

²⁴² 21 Kasım 1893 (12 Cemazıyelevvel 1311), Y.PRK.HH, 27/31.

²⁴³ Reşit Mümtaz Paşa'nın oğludur. Aynı zamanda Nurettin Paşa'yla teyze çocuklarıdır.

²⁴⁴ A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtler*, s.166.

²⁴⁵ Hülya Tezcan, *a.g.e.*, s.218.

²⁴⁶ Neclâ Arslan Sevin, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul: 18. Yüzyılın Sonu ve 19. Yüzyıl*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s.136.

²⁴⁷ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, s.68.

Neşâtâbad Sarayı'na Defterdarburnu Sarayı da denilmiştir.²⁴⁸ Hatice Sultan öldükten sonra bazı sultanlara²⁴⁹ tahsis edilen bu saray harap bir hale gelince II. Abdülhamid döneminde yıktırılıp yerine Zekiye ve Naime Sultanlar için birbirine eş iki yalı inşa edildi.²⁵⁰ Aynı üslupla yapılan ve birbirinden bahçe duvarlarıyla ayrılan bu yalılara Çiftesaraylar da denirdi.²⁵¹ Yalıların mimarı Balyan ailesine mensup başmimar Sarkis Balyan'dı. Zekiye Sultan Yalısı'nın dekorasyonunda ise Batı etkili bezeme üsluplarını kendince yorumlayarak yapılara uygulayan Napolili Luigi Leone çalışmıştı.²⁵²

Yalılar Zekiye Sultan evlendikten beş ay sonra II. Abdülhamid'in emriyle ihaleye çıkarıldı. İhaleye Bâb-ı Seraskerî Kalfası Mimar Ohannes Efendi, Bahriye Kalfası Mimar Vasilaki Efendi, Başmimar Sarkis Bey, Anbâr-ı Seniyye Kalfası Mimar Mihran Efendi katıldı. Sarayların birer tane daire-i hümayûn²⁵³, hamam, mermer sahanlık, kethüda dairesi, ağalar ve baltacılar dairesi, kargir mutfak, arabalık, ahır, işçi koğuşları, kayıkhane ve kayıkçı koğuşları ve muhafaza duvarlarından oluşması tasarlandı. Sarkis Balyan, rıhtımların tamiri ve Defterdarburnu'ndaki eski sarayın enkazından elde edilecek parayı da hesaba katarak 24.925 lirayla ihalede en düşük fiyatı verdi.²⁵⁴ 1890 yılında sözleşme imzalandı.²⁵⁵

Mutfak ve kiler sarayın dışında olmak üzere, saraylar bodrum katı dâhil üç katlı, hamamları iki katlı ve altında çamaşırvhanesi olacaktı. Harem ve selâmlığın merdivenleri mermerden yapılacaktı. 18 Nisan 1891'de Bahriye Nazırı Hasan Paşa nezaretinde inşaata başlandı.²⁵⁶ Ağustos 1892'ye gelindiğinde hamamların çatı ve sıvaları ile

²⁴⁸ Sedad Hakkı Eldem, *Boğaziçi Anıları*, Alarko Eğitim Tesisleri A.Ş., İstanbul 1979, s.72. Leylaz Saz da hatıralarında bu saraydan Defterdarburnu Sarayı adı altında bahsederek sarayın arsasına daha sonra Zekiye ve Naime Sultanlar için birer saray yaptırıldığını belirtmektedir (*a.g.e.*, s.181-185, 195).

²⁴⁹ II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan uzun süre bu sarayda oturdu. Hibetullah Sultan 1841'de bu sarayda vefat etti (Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul 1953, s.244). Padişah Abdülmecid'in kızlarından Fatma Sultan evlendiğinde kendisi için hazırlanan Baltalimanı Sarayı onarılmaya kadar geçici olarak Defterdarburnu Sarayı'nda ikamet etti. Salıpazarı'ndaki sarayı yapılırken Münire Sultan da bir süre bu sarayı kullandı. Saray, 1857'de evlendikten sonra Refia Sultan'ın ikametine tahsis edildi (A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.109).

²⁵⁰ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, s.68-69, 120; Leyla Saz, *a.g.e.*, s.182; Neclâ Arslan, *a.g.e.*, s.140; Orhan Erdenen, *Lale Devri ve Yansımaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003, s.29. Neşâtâbâd Sarayı'nın arazisi 1918 tarihli İstanbul Belediyesi haritasında Zekiye Sultan Sarayı olarak gösterilmiştir (Ülkan Kuyucu, "Boğaz'ın Rumeli Yakası Yalıları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Lisans Tezi, İstanbul 1966, s.47).

²⁵¹ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.69.

²⁵² Z. Sönmez, *a.g.e.*, s.174.

²⁵³ Padişah geldiğinde ikamet etmesi için yapılan hünkâr dairesi.

²⁵⁴ 14 Eylül 1889 (18 Muharrem 1307), Y.PRK.ASK, 57/64.

²⁵⁵ 24 Temmuz 1890 (6 Zilhicce 1307), Y.PRK.SGE, 3/69.

²⁵⁶ Y.PRK.ASK, 71/31.

rihtımdaki ufak tefek işlerin dışında yalılar tamamlanmış durumdaydı. Bu işlerin de yaklaşık bir buçuk ayda bitebileceği tahmin ediliyordu.²⁵⁷ Bu verilerden hareketle Zekiye Sultanın 1892 yılı içerisinde yalıya yerleşmiş olduğu tahmin edilebilir.

Zekiye Sultan ve Naime Sultan'ın yalısı günümüzde mevcut değildir. Döneminin en güzel binalarından olan bu yalılardan Zekiye Sultan'a ait olanı, hanedan yurt dışına sürgüne gönderildikten sonra Milli Emlak tarafından satılmış ve daha sonra yıktırılmıştır.²⁵⁸ Yalının ne zaman yıkıldığıyla ilgili net bir bilgi mevcut değildir. Haluk Şehsuvaroğlu, çifte yalılardan birinin yandığını diğersinin 1924'ten sonra yıktırıldığını belirtmektedir.²⁵⁹

Neşâtâbad Sarayı'nın hemen ardından halen mevcut olan Defterdar İbrahim Paşa Cami'nin geldiğinin bilinmesi²⁶⁰ ve Defterdarburnu Sahili'ne ait eski bir fotoğrafta çifte yalıların hemen yanında²⁶¹ bu caminin gözükmesi, yalıların Defterdarburnu'nda tam olarak nerede bulunduklarını tespit etmemizi kolaylaştırmıştır. Ülkan Kuyucu, Zekiye Sultan Yalısı'nın yerinde Lido Gazinosu²⁶² ve Shell Benzin İstasyonunun bulunduğunu yazmaktadır.²⁶³ Ayşe Osmanoglu'nun hatıratında ise Lido, Naime Sultan'a ait olan yalının yerinde belirtilmekte, Zekiye Sultan Sarayı "Şimdiki Ortaköy Şifa Yurdu" olarak gösterilmektedir.²⁶⁴ Günümüzde mevcut olmayan Şifa Yurdu'nun binası Alarko Holding'in merkez binası olarak kullanılmakta olup zamanında Zekiye Sultan'a ait olan koruluğun içindedir. Bu nedenle, Ayşe Osmanoglu aslında sultanın yalısı değil köşkü hakkında bilgi vermektedir. Haluk Şehsuvaroğlu, sultanlardan hangisine ait olduğunu belirtmeden, çifte yalılardan birinin yerini bir yüzme havuzu ve gazinonun işgal ettiğini;²⁶⁵ Sedat Hakkı Eldem ise sarayların yerinde kısmen Lido'nun bulunduğunu ifade etmektedir.²⁶⁶ Yapılan saha araştırmasında Lido Gazinosu ve Shell Benzin İstasyonunun da günümüzde mevcut olmadığı ve gazinonun yerinde eğlence mekanı

²⁵⁷ 22 Ağustos 1892 (28 Muharrem 1310), Y.PRK.MM, 1/66.

²⁵⁸ Ü. Kuyucu, *a.g.e.*, s.48-49.

²⁵⁹ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, s.69.

²⁶⁰ Ü. Kuyucu, *a.g.e.*, s.46, Ortaköy İskelesi ile Kuruçeşme arasındaki yapıların sırası tezde bostancıbaşı defterinden alınan bilgilere göre verilmiştir. Haluk Şehsuvaroğlu ise "Neşat-âbâd'dan sonra Defterdar İbrahim Paşa Camii gelmekte ve bunu Silahtâr Emin Ağa'nın yalısı takib etmekteydi" demektedir (*Boğaziçi'ne Dair*, s.69). Defterdar İbrahim Paşa Cami "Defterdarburnu Mescidi" veya "İhmal Paşa Cami" olarak da bilinmektedir.

²⁶¹ Denizden bakıldığında sağ tarafında.

²⁶² Lido, 1942 yılında Ortaköy sahilinde Denizcilik Federasyonu'nun inşa ettirdiği deniz sporları tesisleriyle Türkiye'deki ilk modern yüzme havuzudur.

²⁶³ Ü. Kuyucu, *a.g.e.*, s.48-49.

²⁶⁴ A. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.69.

²⁶⁵ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, s.120.

²⁶⁶ S. Hakkı Eldem, *Boğaziçi Anıları*, s.25.

olan Reina'nın bulunduğu tespit edildi. Reina'dan sonra geniş ve boş bir düzlük gelmekte ve bu düzlüğün hemen yanında Defterdar İbrahim Paşa Cami bulunmaktadır. Tüm bu bilgiler, çifte yalıların Reina'nın bulunduğu yerden başlayarak camiye kadar uzanan arazi üzerinde bulunduğunu ortaya koymuştur. Çiftelyalılar'dan hangisinin Zekiye Sultan'a ait olduğu hususunda ise, 1918 tarihli belediye haritasında Ortaköy'den Kuruçeşme istikametine doğru sırasıyla sultan yalılarının belirtilmesi aydınlatıcı olmuştur.²⁶⁷ Bu bilgiye göre Zekiye Sultan'ın yalısı Naime Sultan'dan sonra gelmektedir. Böylelikle, denizden bakıldığında caminin hemen yanında bulunan sahilsarayın Zekiye Sultan'a ait olması ve Lido'nun (Reina) yerine denk gelen tarafta ise Naime Sultan Yalısı'nın bulunması gerekir.²⁶⁸

²⁶⁷ Esmâ Sultan, Fehime Sultan, Hatice Sultan, Fatma Sultan, Naime Sultan ve Zekiye Sultan Yalısı (Ü. Kuyucu, a.g.e., s.48-49). Sedat Hakkı Eldem ise Ortaköy Sahiline ait bir fotoğrafta yalıların sırasını soldan sağa (denizden bakıldığında) şu şekilde vermektedir: Ulviye, Cemile, Hatice, Fehime, Fatma ve Zekiye Sultan Yalısı (*Boğaziçi Anıları*, s.64). Fotoğrafta Naime Sultan'a ait olan yalı gözükmesine rağmen Naime Sultan'ı bu sıralamada belirtmemiştir. Ayrıca bugün ayakta duran Hatice ve Fehime Sultan Yalıları'nın da sırası yanlış verilmiştir. Fehime Sultan Yalısı Hatice Sultan'ından önce gelmektedir. Ayrıca, II. Abdülhamid'in kızları için yaptırdığı yalılardan bahsederken Naime Sultan Yalısı'na ait bir fotoğrafı Fehime Sultan Yalısı olarak göstermektedir (*Boğaziçi Anıları*, s.68). Sedat Hakkı Eldem burada sultanların isimlerini karıştırmıştır.

²⁶⁸ 2003 yılında bir yangınla harap hale gelen ve bir dönem Gazi Osman Paşa Ortaokulu olarak kullanılan Fehime Sultan Yalısı'nın aslında Naime Sultan Yalısı olduğunu belirtenler varsa da, bu bilgi için herhangi bir dayanak gösterilmemektedir. Böyle bir yanlışlığı farkında olmadan kabul eden araştırmacılar Fehime Sultan Yalısı'yla ilgili bilgileri Naime Sultan Yalısı için kullanmaktadırlar. Mesela Afife Batur, Naime Sultan Yalısı'nın birçok kaynaktan Fehime Sultan Yalısı olarak geçtiğini belirtmiş ve bu yalıya dair olan bilgileri Naime Sultan Yalısı için yazmıştır ("Naime Sultan Yalısı", *Dünden Bugüne Beşiktaş*, ed. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.107). Naime Sultan'ın hayatını tez olarak hazırlayan Betül Kübra Bağçe de "kaynaklarda Fehime Sultan Sarayı olarak geçen bilgilerin birçoğu Naime Sultan Sarayı'na aittir" demektedir. Ayrıca, Fehime Sultan Sarayı'nın resimlerini Naime Sultan Yalısı için kullanmıştır ("II. Abdülhamid'in Kızı Naime Sultan'ın Hayatı", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.71, 156-160). Fehime Sultan Yalısı olarak bilinen yalının aslında Naime Sultan Yalısı olduğuna dair bilgiyi ise Murat Bardakçı'nın *Hürriyet* gazetesinin websitesinde yayınladığı bir köşe yazısından almıştır. Köşe yazısında bu iddia için bir dayanak gösterilmemektedir. Hem Afife Batur hem de Betül Kübra Bağçe Zekiye ve Naime Sultan Yalısı'nın yan yana olduğunu belirtmekle birlikte, Zekiye Sultan Yalısı'ndan uzak bir yerde olan Fehime Sultan Yalısı'nın aslında Naime Sultan Yalısı olduğunu da kabul ederek bir yanlışlığa düşmüşlerdir. Bu yanlışlık saha araştırmasının eksikliğinden ve kaynakların analizindeki zayıflıktan kaynaklanmaktadır. Sultan yalıları konusunda ana kaynaklardan biri olan Sedat Hakkı Eldem'in bir önceki dipnotta belirttiğimiz gibi sultanların isimlerini karıştırması böyle bir yanlışlığın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş olabilir. Ancak, Gazi Osman Paşa Ortaokulu olarak kullanılan bu yalının resimleri ve planları Fehime Sultan Yalısı olarak yazarın bir diğer kitabında zaten gösterilmektedir (*Boğaziçi Yalıları*, Vehbi Koç Vakfı Yayınevi, İstanbul 1993, C I, s.55). Bu yalı "Fehime Sultan Yalısı" olarak kendi adı altında günümüzde restore edilmektedir. Ayrıca, Orhan Erdenen ve Haluk Y. Şehsuvaroğlu da yalının Fehime Sultan'a ait olduğunu yazmaktadırlar (Orhan Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 1994, s.410; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, s.219).

3. ORTAKÖY KÖŞKÜ VE KORULUĞU

Sultanın koruluğu yalısının hemen arkasındaki bir tepede (Ortaköy Ulus Tepesi)²⁶⁹ bulunuyordu. Arsa komşuları kız kardeşleri Naime ve Naile Sultanlardı.²⁷⁰

Bu tepede II. Abdülhamid'e ait olan 8 dönümlük²⁷¹ bir arazi, biraz daha genişletilerek Naime Sultan'a verilmişti.²⁷² Hazine-i Hassa, padişah arazisinin hemen yanında bulunan ve çeşitli şahısların tasarrufunda olan bir kısım arsalar ile bunların içindeki mülkleri 1893'te Zekiye Sultan için satın aldı.²⁷³ Toplamda 7.099 metrekare genişliğinde ve 2.363 lira değerinde²⁷⁴ olan bu araziler, sonraki yıllarda köşkün bahçesine bitişik bir kısım şahıs arsaları da eklenerek genişletildi ve etrafı duvarlarla çevrildi.²⁷⁵ Koruluğun duvarları dışında kalan geniş bir arsa da bu araziye eklendi.²⁷⁶

Yalılardan sonra Zekiye ve Naime Sultanlar için bu korulukların içinde birer tane köşk inşa edildi. İlk başta bodrum katı dâhil üç katlı olması düşünülen köşkların daha sonra bodrum katı kaldırılıp, zeminden yüksek bir temel üzerine iki katlı ve bir tavan arası olarak yapılmasına karar verildi. Tasarım çizimleri Yanko isimli bir mimar tarafından yapılan²⁷⁷ bu köşklar 1893'te tamamlandı.²⁷⁸ İlk yapıldığı haliyle kalmayan Zekiye Sultan köşküne daha sonraki yıllarda bir takım tadilat ve ilaveler yapıldı.

²⁶⁹ Sultanın köşküne ait belgelerde köşkün yeri "ortaköy dağ ciheti", "defterdarburnu dağ ciheti", "zekiye sultan hazretlerinin daire-i sultanîyelerinin arka ciheti", "daire-i salhanelerinin arka ciheti" olarak verilmiştir (Y.MTV, 259/72, 275/160; Y.PRK.ASK, 89/80; HH.İ, 183/79, 232/66). Naime ve Zekiye Sultan'ın arazisini gösteren 1898 yılına ait bir krokide ise arsaların mahalli olarak "ortaköy dereboyu caddesine müntehi portakal sokağı" tanımı yapılmıştır (Y.PRK.MYD, 21/3). Yalıların arkasına düşen tepe Ortaköy Ulus Tepesi'dir. Boğaziçi Köprüsü'nün Anadolu Yakası'na giderken hemen sol tarafında kalmaktadır. Tepenin etekleri Ortaköy Muallim Naci Caddesi, zirvesi ise Dereboyu Caddesiyle kesişen Portakal Yokuşu Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

²⁷⁰ Arşiv belgelerinin vermiş olduğu bilgiler, yapılan saha araştırması ve eski fotoğraflara göre sultanlara ait korulukların sırasını tespit etmek mümkün olmuştur. Naime ve Zekiye Sultan'ın arazisine ait krokide, bu iki sultanın arsasının yan yana olduğu görülmektedir. Deniz tarafından çekilmiş eski bir fotoğrafta Naime Sultan'ın köşkü Zekiye Sultan Köşkü'nün sol tarafında bulunmaktadır. Saha araştırmasında ise Zekiye Sultan'a ait arazinin yine denizden bakıldığında sağ tarafında Naile Sultan Koruluğu'nun bulunduğu öğrenilmiştir. Bu bilgilere göre Ortaköy'den Kuruçeşme istikametine doğru sultanlara ait korulukların sırası şu şekildedir; Naime Sultan, Zekiye Sultan, Naile Sultan ve Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan koruluğu. Naile ve Naciye Sultanlara ait olan koruluklar günümüzde hâlâ kendi adlarıyla anılmaktadır.

²⁷¹ 8.815 metrekare.

²⁷² Katolik Kilisesi akarından olan 1.040 metrekarelik bir arsa eklenmişti (Y.PRK.MYD, 21/3).

²⁷³ Ortaköy Karadağ, Portakal ve İngiliz Kilise Sokakları'nda bulunan üç konak, bahçeli iki hane ve bir arsa satın alınıp senetleri Defter-i Hakanî tarafından Zekiye Sultan'ın üzerine düzenlendi (25 Eylül 1893/14 Rebiülevvel 1311, HH.İ, 86/39).

²⁷⁴ Y.PRK.MYD, 21/3.

²⁷⁵ 1902'de bir İngiliz, Bulgar ve Ermeni'nin tasarrufundaki bahçeli dört hane araziye eklendi (Y.MTV, 230/103). 1905'de ise bu emlak ve arsaların ortasında kalan ve Misak Ağa isimli bir şahıs ile karısına ait olan bir mülk ilave edildi (Y.MTV, 272/150).

²⁷⁶ 5 Nisan 1906 (10 Safer 1324), HH.İ, 183/13.

²⁷⁷ 22 Ağustos 1892 (28 Muharrem 1310), Y.PRK.MM, 1/66.

²⁷⁸ 17 Nisan 1893 (30 Ramazan 1310), Y.PRK.ASK, 89/80.

Köşkün çevresinde uygun bir yere yeni bir mutfak, çinihane ve kömürlük; orta ve üst katında bulunan salonların tarafına da ikişer tane balkon inşa edildi. Ayrıca, köşkün arka tarafındaki giriş merdiveni, mermerden çifte merdiven olarak yeniden düzenlendi.²⁷⁹ Daha sonraki yıllarda köşkün yanına tek katlı bir bendegân dairesi²⁸⁰ ve köşke bir geçitle bağlanan ayrı bir daire daha inşa edildi.²⁸¹

Zekiye Sultan'ın koruluğu günümüzde Ortaköy Şifa Yurdu arazisi olarak tanınmaktadır. Boğaziçi'nin en değerli gayrimenkullerinden biri olarak görülmekte olup hekim Asım Onur'un üç çocuğuna aittir.²⁸² Arsanın içinde Suriye Konsoloslugu'nun kiraladığı bir ikametgâh, yine kiracı olarak Alarko Holding'in merkez binası ve bir apartman vardır. Sultanın köşkü mevcut değildir. Ayşe Osmanoglu'nun hatıratında belirttiğine göre bir dönem Ortaköy Şifa Yurdu'nun binası olarak kullanılmıştır.²⁸³ Bu hastane de bugün faaliyette olmayıp²⁸⁴ yerinde Alarko Holding'in merkez binası bulunmaktadır. Ancak köşke ait fotoğraflarda köşkün sahilten oldukça yukarıda bulunması, holding binasının ise tepenin yamacına yakın bir yerde olması şüpheyi düşmemize sebebiyet vermiştir. Ayrıca, 13 Ocak 1956 tarihli *Milliyet Gazetesi*'nde, arsanın Zekiye Sultan'dan satın alındıktan sonra Şifa Yurdu Hastanesi için bir bina inşa edildiği belirtilmektedir. Bu nedenle köşkün Şifa Yurdu'nun binası değil, yurda bağlı binalardan biri olarak kullanıldığını düşünüyoruz.

4. SULTANIN HİZMETLİLERİ

Padişah sarayındaki (*saray-ı hümayûn*) hizmetli teşkilatının hemen aynısı daha küçük ölçüde olmak üzere sultan saraylarında da mevcuttu. Zekiye Sultan'ın maiyetinde baş ağa, başkapı gulamı, üçüncü, dördüncü ve beşinci ağalar, harem ağaları hocası, baş hademe, ikinci, üçüncü ve dördüncü hademe, daire hademesi, kilercibaşı ve yardımcısı, arabacıbaşı ve yardımcısı, çinicibaşı, tablakâr, kandilci, aşçıbaşı, köşk bekçisi, külhancı

²⁷⁹ 21 Nisan 1904 (5 Safer 1322), Y.MTV, 259/27.

²⁸⁰ 1905'de inşasına başlanmıştır (26 Eylül 1905/26 Recep 1323, Y.MTV, 278/50, 275/160). Şubat 1906'da bendegân dairesinin hâla inşa sürecinde olduğu anlaşılmaktadır (17 Şubat 1906/22 Zilhicce 1323, HH.İ, 183/79).

²⁸¹ 26 Nisan 1908 (24 Rebiülevvel 1326), Y.MTV, 308/146.

²⁸² Sultan yurt dışına sürgüne gittikten sonra, 1926'da, köşkünü ve arazisini Şair Nigar vasıtasıyla Ortaköy Şifa Yurdu'nun sahibi ve başhekimi Asım Onur'a satmıştı. Mirasçı kardeşler arasındaki bir anlaşmazlıktan dolayı arazi iki kez satışa çıkarılmış, ancak alıcı bulunamamıştır (Hasan Erşan, "300 Milyonluk Arazi Kedi Yüzünden Satılık", *Sabah*, 3 Haziran 2009). Saha araştırmasından elde edilen bilgilere göre, arazi halen Onur Ailesi'nin mülküdür.

²⁸³ "Şimdiki Ortaköy Şifa Yurdu, Zekiye Sultan Sarayı idi." (*a.g.e.*, s.69n). Saray ve köşk kelimeleri karıştırılmış olabilir.

²⁸⁴ Şifa Yurdu Hastanesi'nin binası, 1982'de, Dr. Seyfi Basa ve Fikri Erdöş tarafından "Nejat Hastanesi" adıyla yeniden inşa ettirilmiştir ("85 Yataklı Yeni Bir Hastane Açılıyor", *Milliyet Gazetesi*, 27 Temmuz 1982, s.8).

ve yardımcısı, çöpçü, makaracı, seyis, kapıcı, bahçıvanbaşı ve bahçıvanlar, çamaşır ustası, çaşnigir usta, kahvecibaşı, vekilharç ve vekilharç kâtibi, kethüda ve kethüda kâtibi gibi görevliler bulunmaktaydı. Sarayda ayrıca birer imam ve müezzinle birlikte bir eczacı ve bir de doktor görev yapmaktaydı. “Hizmet-i tabâbet” olarak adlandırılan görevde uzun bir süre eczâne-i hümayûn memurlarından doktor Cemil Bey bulundu.²⁸⁵ Cemil Bey’den sonra bu görevi Mekteb-i Harbiye-yi Şâhâne’nin sağlık hocalarından doktor Mirliya Yusuf Ziya Paşa icra etti.²⁸⁶ Meşhur hattat Fehmi Ramazan imami²⁸⁷, dönemin ünlü musikişinaslarından olan ve sesinin güzelliğiyle tanınan Hafız Hacı Nafiz Bey de saray müezzini olarak görev yaptı.²⁸⁸

Bu görevlilerin dışında Nurettin Paşa’nın şahsî hizmetkârları da vardı. Gelir gider bahsinde ifade edildiği gibi, Nurettin Paşa özel hizmetkârlarının maaşını kendi gelirinden ödemekteydi. Bu hizmetkârlar, ağa, kâtip, daire müdürü, arabacı ve kayıkçılar olmak üzere 10 taneydi. Diğer hizmetlilerin maaşları Zekiye Sultan tarafından ödenmekle birlikte, Hazine-i Hassa’dan maaş alan görevliler de mevcuttu. Nikola, Yanko ve Kosti isimli üç bahçıvanın maaşı Hazine-i Hassa’dan ödeniyordu.²⁸⁹

Sultanlar evlenip kendi saraylarını açtıkları zaman emirlerine kethüda atanırdı. Sultanın kethüdası, bugünkü anlamda bir nevi muhasebeci konumundaydı. Sultanın bütün mali işlerini idare eder ve gelir-gider hesabını tutardı. Nitekim, ilgili bölümde defterlerin kethüda tarafından düzenlenip Mabeyn-i Hümayun Başkıtabetine arz edildiği belirtilmişti. Kethüdanın görevi sadece mali işlerle sınırlı değildi. Sultanın herhangi bir konudaki şikâyet ve istek gibi yazışmalarıyla resmi makamlarla olan teması onun vasıtasıyla gerçekleşirdi. Sultana ait birçok belge kethüdasının ağzından kaleme alınmış olup belgelerin altında onun adı vardır. Yazma işini (*umur-ı kitabet*) ise kethüda kâtibi denilen bir görevli yürütürdü.²⁹⁰ Kethüdaların aynı zamanda başka görevleri de vardı.²⁹¹

²⁸⁵ 21 Ocak 1895 (24 Recep 1312), İ.TAL, 70/1312 B-102; 3 Ağustos 1898 (15 Rebiülevvel 1316), İ.TAL, 1316 Ra-71; Y.PRK.AZJ, 44/26.

²⁸⁶ İ.TAL, 410/1324 L-017.

²⁸⁷ Y.PRK.SGE, 8/47; M. Uğur Derman, “Osmanlı Hattatı Fehmi (1860-1915)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XII, 297.

²⁸⁸ Ömer Tuğrul İnancı, “Şabanilikte Zikir Usûlü ve Musîki”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VI, 124.

²⁸⁹ Y.PRK.SGE, 8/47.

²⁹⁰ Zekiye Sultan’ın kâtiplerinden Hakkı Bey aynı zamanda Hazine-i Hassa Meclis idaresi ikinci kâtibiydi (23 Aralık 1894/24 Cemaziyelahir 1312, Y.PRK.SGE, 6/52). Hakkı Bey’in sultanın kâtipliğine ne zaman atandığı bilinmemekle beraber 1894-1898 yılları arasında görev yaptığı açıktır (31 Temmuz 1898/12 Rebiülevvel 1316, İ.TAL, 1316/Ra-20). Hakkı Bey’den sonra sultanın kitabet görevi Şura-yı Devlet azalarından Osman Saib’e verilmişti (Y.PRK.AZJ, 56/26).

Diğer önemli görevliler ise “alışverişe memur edilen kimse” olarak tanımlayabileceğimiz vekilharç ve vekilharç kâtibiydi. Sultanların ve diğer saray kadınlarının dışarıyla doğrudan teması hanedan adetlerine aykırıydı. Doğrudan dükkân ve mağazalara giderek alışverişini yapamayan Zekiye Sultan, vekilharç denilen görevlisi vasıtasıyla alışverişini gerçekleştirirdi. Her türlü masraf kethüdası tarafından tespit edilir; vekilharç ise ihtiyaç listesi doğrultusunda alışverişini yapardı. Zekiye Sultan’ın kızkardeşi Şadiye Sultan’ın hatıratında bu konuyla ilgili yazdıklarını aktarmak alış-veriş usulü hakkında daha geniş bilgi verecektir:

“bütün istediklerimizi bir kâğıda yazar, adamlarımıza verirdik, onlar temin ederlerdi: iskarpin, kumaş, pudra, lâvanta ve emsali kadın eşyalarını, kendimiz görmeden ancak vasıta ile satın alırdık. ... isteklerimiz süslü paketler içinde çeşitleri ve fiyat listeleri ile birlikte gelirdi. Beğendiklerimizi alıkoyar, diğerlerini iade ederdik. Bu bize çok pahalıya malolurdu, fakat, hariçle temas, saray adetlerine göre, memnu idi.”²⁹²

Zekiye Sultan gelenek olduğu ve yukarıda belirtildiği üzere bayram ve kandil gibi özel günlerde emrinde çalışanlara para ve hediye verirdi. Ayrıca, padişah da sultanın hizmetlilerine nişan ve rütbe ihsan ederdi. Nitekim, II. Abdülhamid, sultanın Çamaşır Ustası Avazdil, Çanşigir Ustası Çeşmiâfet²⁹³ ve cariyelerinden Şahid Kalfa’ya²⁹⁴ ikinci rütbeden kadınlara mahsus olan şefkat nişanı ihsan etmişti. Yine, başağası Talat’a dördüncü rütbeden Osmanî nişanı vermişti.²⁹⁵ Zekiye Sultan hizmetlilerinin taltif edilmesinde aracılık ederdi. Daire doktoru Cemil Bey’in rütbesinin yükseltilmesi için gerekli arzuhalı kendisi yazmıştı. Tabip Süleyman Paşa’dan boş kalan mirlivalık mevkiine, miralay rütbesindeki Cemil Bey’in getirilmesini arz etmişti.²⁹⁶ Ulaşabildiklerimiz arasında bu arzuhalin Zekiye Sultan’ın el yazısıyla yazdığı tek belge olduğunu burada ayrıca belirtmeliyiz.

²⁹¹ Zekiye Sultan evlendikten sonra kethüdalık hizmeti geçici olarak Manastır Valisi Ali Kemal’i Paşa’ya verildi. Bu şahıs iki ay kadar sultanın hizmetinde kaldı (13 Ocak 1889/11 Cemaziyelevvel 1306, İ.DH, 1118/87402). Ardından kethüdalık hizmeti Divan-ı Muhasebat üyesi Hafız Said Efendi’ye verildi (29 Mart 1889/27 Recep 1306, İ.DH, 1128/88115; HH.İ, 74/61). Said Efendi ölene kadar sultanın hizmetinde bulunmuş, hatta bir dönem Zekiye Sultan’la birlikte Naime Sultan’ın da kethüdalık işlerini yürütmüştü (İ.DH, 1308/1311 R-22). Said Efendi vefat edince yerine Harem-i Hümayûn Masraf Nazırı ve Şurâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi İkinci Reisi Hacı Âkif Efendi atandı (14 Ağustos 1894/11 Safer 1312, İ.DH, 1314/1312 S-11; BEO, 452/33893).

²⁹² Ş. Osmanoglu, *a.g.e.*, s.22.

²⁹³ İ.TAL, 240/1318 L-005.

²⁹⁴ 7 Aralık 1891 (5 Cemaziyelevvel 1309), İ.DH, 1253/98390.

²⁹⁵ İ.TAL, 17/1310 N-064.

²⁹⁶ 29 Mayıs 1902 (20 Safer 1320), Y.PRK.AZJ, 44/26.

Saraydaki görevlilerin toplam sayısı ile ilgili net bir rakam vermek zordur. Kethüda Hacı Âkif Efendi'nin, II. Abdülhamid'e sunmak üzere hazırlamış olduğu bendegân listesi²⁹⁷ bu konuda geniş bir bilgi vermekle birlikte eksiklikleri vardır. Listeye göre görevlilerin toplamı kethüdayla birlikte 48'dir. Fakat, aşçıbaşı gibi bazı hizmetlilerin emrinde çalışanların sayısı belirtilmediği gibi farklı arşiv belgelerinden listede belirtilmeyen başka görevlilerin de olduğu öğrenilmiştir. Çamaşır ustası ve çasnigir ustası²⁹⁸, kahveci ustası ve dördüncü hademe²⁹⁹ ile sultanın cariyeleri listede yoktur. Zekiye Sultan'ın bekârken sahip olduğu 11 tane cariyesini evlenince sarayına getirdiği bilinmektedir.³⁰⁰ Böylelikle, elimizdeki verilere göre sarayda çalışan görevlilerin sayısı -Nurettin Paşa'nın hizmetlileri dâhil- 73'tür. Semih Mümtaz'ın sarayın harem dairesinde 85, selamlıkta da yaklaşık 25 kişinin görevli olduğunu belirtmesi³⁰¹ sultanın sarayındaki görevlilerin 100 kişi civarında olduğunu ortaya koymaktadır.

5. ZEKIYE SULTAN YALISI'NDA RAMAZAN AKŞAMLARI VE MUSİKİ CEMİYETLERİ

Zekiye Sultan kendi döneminde seçkin çevrelerce çok iyi tanınan ve sanat çevresinden dostları bulunan bir insandı. Hayırsever ve eli açıktı.³⁰² 1912'de kurulan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Kadınlar Merkezi'nin kurucu üyesi olan ve her sene 4000 kuruş bağışta bulunmayı taahhüt eden hanedan kadınları arasındaydı.³⁰³ 16 Eylül 1890'da Japon sularında kayalara çarparak batan Ertuğrul Fırkateyni şehitlerinin aileleri için ülkede yapılan yardıma³⁰⁴ ve 1901'de Hicaz Demiryolu için düzenlenen bağış kampanyasına katılmıştı. Bu nedenle kendisine ve bağışta bulunan diğer hanedan üyelerine padişah tarafından birer altın Hicaz Demiryolu Madalyası verilmişti.³⁰⁵ Kızı Fatma Aliye Hanımsultan'ı tanıdığını söyleyen Münevver Ayaşlı Zekiye Sultan için

²⁹⁷ Y.PRK.SGE, 8/47.

²⁹⁸ İ.TAL, 240/1318 L-005.

²⁹⁹ İ.ML, 1321 Z-11.

³⁰⁰ Y.EE.d, nr.891, s.70

³⁰¹ A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtlar*, s.167.

³⁰² N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.60.

³⁰³ Muzaffer Tepekaya – Leyla Kaplan, “Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya 2003, S.10, s.152.

³⁰⁴ 3.240 kuruş bağışta bulunmuştu (F. Şayan Şahin, “Ertuğrul Faciasının Şehitlerinin Aileleri İçin Ülkede Toplanılan Yardım”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1998, S.112, s.122).

³⁰⁵ 21 Aralık 1901 (10 Ramazan 1319), İ.TAL, 269/ 1319 N-139; Y.PRK.BŞK, 65/95.

“fevkelade sultanlarımızdan biriydi. Mükrim, cömert, sarayı açık, aynı zamanda çok mütediyyin bir sultandı.” demektedir.³⁰⁶ Yurt dışına sürgüne gittikten sonra sultanı yakından tanıma fırsatı bulan Şehzade Ali Vâsib Efendi ise kendisini “sultanların şahı denilebilecek evsafı haiz, çok kibar, zarif-ül mizaç bir sultaneferdi” olarak tanımlamaktadır.³⁰⁷

Zekiye Sultan Ramazan aylarında her akşam fakir fukara için sarayında ayrı bir sofra açtırır ve para yardımıyla bulunurdu. II. Abdülhamid döneminde çeşitli memuriyetlerde görev alan ve Nurettin Paşa’nın teyzesinin oğlu olan Ahmet Semih Mümtaz³⁰⁸ hatıralarında sarayda verilen iftar yemekleri ve Ramazan eğlencelerine “Zekiye Sultan’ın Nezaketi” başlığı altında geniş bir yer vermektedir. Sultan haremde, Nurettin Paşa sarayın selamlığında misafirlerini ağırlar ve fakirler için de mutfakların yanındaki büyük bir odada sofralar kurulurdu. İftara gelen herkese dış kiralari adı altında paralar ve hediyeler dağıtılırdı. Ahbabı çok olan Nurettin Paşa’nın dairesinde kalabalık ve neşeli bir ortamda geçirilen iftar yemeklerinden sonra misafirlerle birlikte teravih namazı kılınır; ardından sarayın baş ağası elinde tuttuğu üstü kapalı bir çantayı açarak misafirlerin önüne gelir; Zekiye Sultan’ın selamlarını beyan ederek, üzerlerinde isimleri yazılı mahfaza veya mühürlü zarfları sahiplerine teslim ederdi. A. Semih Mümtaz’ın akrabalarından Ferik Sait Paşa çok masraflı, evi çok kalabalık biri olduğu için mahfazalardan ziyade mühürlü zarfı tercih ederdi ve 50 altınını her Ramazan alırdı.³⁰⁹ Gerek hediye gerek para olarak dağıtılan dış kiralari 2.500 altını geçerdi. Sarayda her akşam 100-150 misafir bulunur ve Zekiye Sultan bunların bir kısmını sarayında yatırırdı.³¹⁰ Sarayın haremde yaşanan Ramazan akşamlarını Semih Mümtaz’ın kendi ağzından dinleyelim:

“Haremde şatafat rana ve daha müstesna zarafette idi. Evvelâ harem dairesi daha güzel döşetilmişti. Eşyanın kıymetlisi ve zevklisi, halıların seccadelerin dünya durdukça o zamanki Hereke’nin yüzünü ağartacak derecede letafetli ve avizelerin şamdanların harikulâdeliği bir renkten elbiseler giyinmiş nöbetçi kızların birbirinden güzelliği belki bin bir gece hikayelerinden başka bir şey değildi. O kadar tatlı

³⁰⁶ Münevver Ayaşlı, *Dersâadet*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s.163.

³⁰⁷ Şehzade Ali Vâsib Efendi, *a.g.e.*, s.166.

³⁰⁸ 19. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinde önemli görevlerde bulunmuş devlet adamları yetiştiren ve “Mümtazefendiler” olarak tanınan Eğin kökenli bir ailenin mensubudur. Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi kâtipliğinde, Beyrut mektubi kaleminde ve Âmedi-i Divan-ı Hümayun hülâfâlığında çalışmıştır. Babası, Beyrut ve Bursa valiliği ile Sadrazam Damat Ferit Paşa zamanında kısa bir süre Dâhiliye Nazırlığı da yapmış olan Reşid Mümtaz Paşa’dır. A. Semih Mümtaz, Gazi Osman Paşa için “teyzemin zevci” demektedir (*Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtler*, s.100).

³⁰⁹ A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtler*, s.165-166.

³¹⁰ A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtler*, s.167.

bir imtizaç vardı ki Zekiye Sultan'ın sarayında bir Ramazan gecesini geçirenlerin bir oh çekerek: "Bin bir geceden bir gece çaldık ya nasılsa" deyip övünmeleri hakşinaslık olurdu. Valide Paşa sık sık Zekiye Sultan'a iftara gelirdi. (Mısır Hıdivinin validesine "Valide Paşa" derlerdi.) Ve herkese nasip olmayan bir talihle sultanla beraber yemek yedi. Sultana çok hürmet ederdi ve güzel güzel konuşarak hoş vakit geçirirdi. Padişahın oğlunun bir niyazi varsa Zekiye Sultan'ın tasavvutunu temine çalışırdı, ekseriya muvaffak da olurdu ve sultan valide paşayı sever, hürmet ederdi.

Teravihten sonra, selamlığın kalabalığı azaldığı damat paşa bile sokağa çıktığı hâlde haremde iç eğlenceler başlar ve bhusus Valide Paşa şerefine kalfalardan mürekkep saz takımı, alaturka ve alafranga çalmaya başlar, Millî ve beynelmilel oyunlar oynanır, şarkılar söylenirdi. Ufak tefek monologlar inşa edilirdi. Baş kalfa okumuş yazmışlardandı. Skeçleri bizzat tanzim ederdi. Ve belki jurnal olursam diyerek monologları kendisi yazar kızlara okutturur ezberlettirir ve asıllarını saklardı. Hatırımdadır bir iki Çerkezce monolog söylerlerdi... Bu eğlenceler nihayet iki saat devam ederdi. Herkesten evvel de sultan efendi dairesine çekilirdi.”³¹¹

Semih Mümtaz'dan sultanla ilgili çok özel bir bilgiyi daha öğrenmekteyiz. Sultanın, Nurettin Paşa tarafından enfiyeye alıştırıldığını belirten Mümtaz, "...her bayramı müteakip kâhyası Hacı Âkif Paşa'dan hesabı alan sultanın "Allaha çok şükür" diyerek ve neşesinden daima önünde duran pembe billur kâsenin kapağını açarak enfiyeye sarıldığını görenlerimiz çoktur" sözleriyle sultanın bu bağımlılığını yazmıştır. Ayrıca, kızının enfiye çektiğini bilen ve bunu çirkin bulan Abdülhamid'in sultanın gitgide enfiye müptelası olduğunu öğrenince el altından ona Fransız enfiyesi getirttiğini de rivayet etmektedir.”³¹²

Sultanın sarayında düzenlediği eğlenceler Ramazan akşamlarıyla sınırlı değildi. Saray yaşantısındaki en renkli kesiti yalısı ve konağında tertip ettiği musiki cemiyetleri oluşturuyordu. Konağı, dönemin muntazam saz takımlarıyla anılan konaklar arasındaydı.³¹³ Kızlardan müteşekkil saz ve oyun takımlarıyla birlikte sıklıkla düzenlenen sazlı-sözlü eğlencelerle ün salmıştı. Cariyeler alaturka oyun ve musikiyi icra ederdi. Bunların ustaları Sultan Aziz zamanından kalma kalfalardan Mâhrusar ve Tirimiyyâl Hanımlardı. Bu ustalar cariyelere Köçek, Tavşan, Matrak, Kalyonça denilen eski saray oyunlarını öğretirdi. Zekiye Sultan ara sıra oyuncularını alıp Yıldız Sarayı'nda düzenlenen eğlencelere katılır ve cariyelerini huzurda Hünkâr Sofasında oynatırdı.³¹⁴

³¹¹ A. Semih Mümtaz, *Evvel Zaman İçinde İstanbul Ramazanları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2009, s.50.

³¹² A. Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtlar*, s.167.

³¹³ A. Semiz Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikâtlar*, s.150.

³¹⁴ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.73-74.

Birkaç bestesi olduğu bilinen Nurettin Paşa da müziğe ayrı bir ilgi duyuyordu. Usta sanatkârlardan Tanburi Cemil, Udî Nevres gibi müzisyenler sıklıkla sultanın sarayında bulunurdu. Nurettin Paşa'nın Tanburi Cemil'e ayrı bir hayranlığı vardı. Paşa'yı yakından tanıyan ve ayrıca Tanburi Cemil'in yakın ahbablarından biri olan Mahmut Demirhan³¹⁵ da bu cemiyetlere iştirak ederdi. Mahmut Demirhan'ın bir kısım hatıralarını yazdığı ve Tanburi Cemil'in oğlu Mesud Cemil'e gönderdiği mektup, sultanın sarayında düzenlenen musiki toplantılarının bir kesitini de ortaya koymaktadır:

“Sultan Hamid'in büyük kızı Zekiye Sultanın kocası Nurettin Paşa Boğaziçi'deki yalısında sık sık saz cemiyetleri yapardı. Bu Nurettin Paşa, Gazi Osman Paşanın, hem de beraber büyüdüğümüz büyük oğlu idi. Kendisi de ramazan ve bayramlarda geldiği gibi bazen Salı akşamları da mutad sazımıza gelirdi. Musikiyi çok severdi, birkaç şarkı güftesi de bestelemişti. O da Cemil Bey'e hayrandı.

Yalıdaki saz heyetlerini Zekiye Sultan'ın arzusu ile babam tertip ederdi. Başta Cemil Bey ve Vasil olmak şartıyla kemani Memduh veya Bülbülü Salih, kanunî Şemsi, udî Nevres, santuri Ethem efendi gibi zamanın en büyük sazandeleriyle Nedim, Hafız İsmail ve Osman beyler ve lâvtacı Hristo veya Sarı Onnik davet edilirdi. Bunlara bizim evde yetişip büyüyen Arap Sıdika Hanım'la meşhur Nasip Hanım da katılırdı.”³¹⁶

Mahmut Demirhan'ın, mektubun devamında yazdıkları ise Nurettin Paşa'nın Tanburi Cemil'e olan hayranlığının vurgusunu yapmaktadır:

“Yine böyle tertip edilmiş cemiyete kafes arkasından dinlemek üzere başka Sultanlar da davet edilmiş bir gecede –haberi olduğu ve defaatle söylendiği halde- [Tanburi Cemil] gelmedi. Nurettin Paşa'nın çok canı sıkılmış, herkese bir neşesizlik çökmüştü.”³¹⁷

Zekiye Sultan ve Nurettin Paşa'nın müzikle olan meşguliyeti onların tespit edebildiğimiz en mühim yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Musiki cemiyetlerinin dışında sultanın piyano çalması ve sarayının imamet kadrosunun Hattat Fehmi ve Hacı Nafiz gibi çok değerli sanatkârlardan oluşması, sultanın hem sanata hem de sanatçılara olan alakasının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

³¹⁵ Bir dönem Gazi Osman Paşa'nın seryaverliğinde bulunan Ferik Yanyalı Mustafa Paşa'nın oğludur.

³¹⁶ Mesud Cemil, *Tanburi Cemil'in Hayatı*, Sakarya Basımevi, Ankara 1947, s.97.

³¹⁷ Mesud Cemil, *a.g.e.*, s.97.

SONUÇ

Osmanlı'daki Batılılaşma hareketleri devlet teşkilatıyla sınırlı kalmayıp toplumun da geleneksel bünyesini etkiledi. III. Selim ve II. Mahmud döneminde devletin idari ve askeri mekanizmasında görülen Batılılaşma, Sultan Abdülmecid döneminden itibaren hızlandı. İktisadi, hukuki ve idari yapıdan eğitim, giyim ve müziğe kadar her alanda etkili oldu. Dolmabahçe Sarayı gibi Osmanlı saraylarının Avrupai plan ve üslupta inşa ve tefriş edilmesi; Batılı adabın saray protokolünde yer alması; Batı müziği ve enstrümanlarına olan ilgi; tiyatro ve operanın eğlence hayatına girmesi; saray kadınlarının Paris modasını takip etmesi ve daha birçok değişim şüphesiz bu gelişmelerin bir sonucuydu.

Saray ve çevresinin geçirdiği bu dönüşüm II. Abdülhamid zamanında şekillenmeye devam etti. Yıldız Sarayı'nın özel tiyatrosu, İstanbul'u sık sık ziyaret eden Avrupalı, özellikle İtalyan operet ve tiyatro sanatçılarının doğal uğrak yeri oldu. Velihtlık zamanında Sultan Abdülaziz'le birlikte Avrupa gezisine katılan Abdülhamid dünyanın en ileri tekniklerini ve buluşlarını görmenin yanında Batılı yaşamı, adabı ve protokolü de yakından tanımış oldu.

Zekiye Sultan bu değişim döneminde doğdu ve büyüdü. Ne devlet işlerine karışan Esmâ Sultan ne de borçları öldükten sonra bile ödenemeyen Refia Sultan gibi sıra dışı bir hayatı vardı. 17 yaşındayken siyasi bir evlilik yaparak emrinde onlarca hizmetli ve binlerce altın tahsisatıyla kendi sarayının sultanefendisi oldu. Babasının çocukluğundan itibaren adına yaptığı yatırımlar, Boğaz'ın en güzel yerinde satın aldığı araziler ve inşa ettirdiği saray ve köşk sayesinde de önemli bir servetin sahibi oldu. Ramazan aylarında fakirler için sofralar açtırıp onlara maddi yardımda bulunması, iftara gelen misafirlerine para ve hediye takdim etmesi, bayramlarda hizmetlilerini ayrıca taltif etmesi ve çeşitli bağış kampanyalarına katılması kendisinin eli açık ve ikram seven bir sultan olarak tanınmasını sağladı.

Sanatçıları korur ve desteklerdi. Çocukluğunda başladığı piyano eğitimine evlendikten sonra da devam etti. Hem alafranga hem de alaturka müziğe olan ilgisi Nurettin Paşa'yla ortak bir yönünü oluşturuyordu. Zekiye Sultan'ın sarayı, milli ve uluslararası çalan ve dans eden saz takımlarıyla ve düzenlenen musiki cemiyetleriyle ünlüydü. Bu nedenle Zekiye Sultan ve Nurettin Paşa sanat camiasından birçok kişiyle

dostluklar kurdu. Tanburi Cemil, Udi Nevres, Kemani Memduh ve Santuri Ethem gibi dönemin meşhur müzisyenleri sıklıkla sultanın sarayında bulunurdu.

Hayatının bu renkli kesitinin yanında birçok problemle de karşı karşıya kaldı. İlk kızı Ulviye Şükriye Hanımsultan'ın ölümünün sultanın sabırlı ve ailesine düşkün bir kişiliğe bürünmesine etkisi yadsınamaz. Nurettin Paşa'nın eğlence hayatına düşkün ve müsrif yaşantısına rağmen ölümüne kadar paşanın hayat arkadaşı olarak kalması bu sabrın ve sevginin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayşe Osmanoğlu'nun kendisinden “şefkât-i mücesseme denmeye layık büyük hemşiremiz” şeklinde bahsetmesi³¹⁸, onun müşfik yönüne vurgu yapar.

II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesiyle sultanın hayatında yeni bir dönem açıldı. Hem Maliye Hazinesi'nden aldığı maaş düşürüldü hem de eşi Nurettin Paşa'nın rütbeleri geri alındı. Hayatındaki en mühim zorluk ise 1924'de Osmanlı hanedanının Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılmasıyla başladı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mart 1924'te kabul ettiği 431 sayılı kanun³¹⁹ gereğince hanedan üyelerinin -damatlar dâhil- Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde ikamet etmesi ebediyen yasaklandı. Sadece padişah kadınlarından, hanımsultan ve sultanzade çocuklarından isteyenlerin ülkede kalmasına müsaade edildi. Kanunun 4. maddesi uyarınca Türk vatandaşlıkları ellerinden alındı. Türkiye'ye girme, Türkiye'den transit geçme, Türkiye'de taşınmaz mal edinme ve ülkedeki mevcut mallarını tasarruf etme haklarını bütünüyle kaybettiler. Sahip oldukları gayrimenkulleri bir sene içinde Ankara Hükümeti'nin bilgisi ve onayı dâhilinde tasfiye etmeleri gerekti. Tasfiye edemezlerse bunlar hükümet tarafından elden çıkarılarak bedelleri kendilerine verilecekti. Padişah olmuş hanedan üyelerinin Türkiye sınırları içindeki tapuya kayıtlı gayrimenkulleri ise millete intikal etti. Adlarına yalnızca “sadece çıkışa mahsus” pasaport düzenlendi. Kendilerine bir defaya mahsus olmak üzere ve servet derecelerine göre sefer masraflarını karşılamaları için harcırah verildi.³²⁰ Hanedanın erkek üyeleri kanunun ilan tarihinden itibaren 3 gün, kadın azalar ise 10 gün zarfında yurdu terk etmeye mecbur tutuldular. Böylelikle Türkiye'deki bütün haklarını kaybederek sonu bilinmez bir yolculuğa çıktılar.

³¹⁸ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.69.

³¹⁹ Osmanlı hanedanının Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına çıkarılmasıyla ilgili kanun için bkz., Murat Bardakçı, *a.g.e.*, s.203-204.

³²⁰ Örneğin İbrahim Tevfik Efendi ve ailesine 774 lira, Naile Sultan ve eşi Arif Hikmet Paşa'ya 390 lira verilmişti (8 Mart 1924, *Tevhid-i Efkar*, nr.4001, s.2).

Hanedan üyeleri nakit para ihtiyaçlarını karşılamak için saraylarındaki değerli eşyalarını alelacele düzenlenen müzayedelerle Rum, Ermeni ve Musevi komisyonculara sattılar. Zamanın az olmasından tüccarlar fazlasıyla istifade etti ve eşyalar hak ettikleri fiyatın oldukça altında satıldı. Öyle ki, Şehzade Abdülkadir Efendi Avrupa'dan 4.000 liraya getirttiği bir otomobili 500 liraya, yine dört arabaya yüklenmiş olan çeşitli eşyalarını da 700 liraya elinden çıkarmıştı.³²¹ *İkdam* gazetesinin 6 Mart 1924 tarihli haberi bu elden çıkarma olayını şu şekilde özetlemektedir:

“... denilebilir ki sahiplerinin eline mallarının onda biri nisbetinde bir para geçmektedir. Memleketteki her hadiseyi para kazanmak için fırsat ve vesile add eden zengin bir takım Musevi ve Rumlar bu sarayların kapılarında bugün eşya nakliyatı ile meşgul olmakta idiler. Bir Musevi'nin sultanlardan birine bir padişah tarafından hediye edilen asgari dört-beş bin lira kıymetinde bir yatak odası takımını iki yüz liraya satın aldığını söylemek saraylardaki paniğin derecesi hakkında bir fikir verebilir.”³²²

Hanedan mensupları büyük bir telaş ve şaşkınlık içinde hazırlıklarını tamamlayarak kabileler halinde ülkeyi terk etti. Erkeklere tanınan süre daha az olduğundan Nurettin Paşa 6 Mart'ta³²³, Zekiye Sultan ise Fatma Hanımsultan, torunları Osman ve Salih, kalfaları Saime, Nimet, Ferhunde ve uşaklarıyla birlikte 11 Mart Salı akşamı Sirkeci garından kalkan trenle vatandan ayrıldılar.³²⁴ Annesi Bedrifelek Kadınefendi Türkiye'de kalmayı tercih etti. Sultanın sürgün yıllarına dair bilgiler daha çok Şehzade Ali Vâsıb Efendi'nin hatıratında değindikleri ve Fatma Hanımsultan'la görüşme imkânı bulan Kadir Mısıroğlu'nun yazmış olduklarıyla sınırlıdır. Fransa'nın Nice şehrine yerleşen Zekiye Sultan ilk başlarda bir villa kiralayarak ailesiyle beraber yaşamaya başladı. Pek sık olarak Zekiye Sultan'ın evine öğle yemeğine giden Şehzade Ali Vâsıb Efendi sultanın ve ailesinin Nice'deki yaşantısına dair şu bilgileri vermektedir:

“... Damad Nureddin Paşa pek kibar, eski terbiyeden bir beyefendi idi. Kendisinden çok hoşlanmıştım. Zevcesi Sultan Abdülhamid'in kızı Zekiye Sultan ise hakikaten sultanların şahı denilebilecek evsafi haiz, çok kibar, zarif-ül mizaç bir Sultanefendi idi. Yanındaki kalfalar ve torunları ile birlikte taksi ile gezmelere çıkardı ve bazen evinde bulunduğumda, beni çok sevdiğinden, birlikte almak isterdi. Refakatinde çok çıktığım oldu ve her çıkışta herkese ufak tefek hediyeler, şekerlemeler alarak taltif eden bir sultan idi. Paşa ise zamanında pek çok iyi günler yaşamış, hovarda, son derece sempatik,

³²¹ 6 Mart 1924, *İkdam*, nr.9673, s.1.

³²² 6 Mart 1924, *İkdam*, nr.9673, s.1.

³²³ 8 Mart 1924, *Tevhid-i Efkar*, nr. 4001, s.2.

³²⁴ 12 Mart 1924, *Tevhid-i Efkar*, nr.4005, s.3; *İkdam*, nr.9679, s.1.

bulunduğu her mecliste insana zevk veren kerim bir zat idi. Bilâhare gazinolara, Monte Carlo, Juan les pins ve Nice’de restoranlara defalarca beni davet etmiş ve en nefis içki, yemekler ikram etmişti. Damadı Mısırlı Muhsin Yeğen ve Rahmi Beylerle de gece mahallerine gittiğimiz çok olmuştur. Bazen Ömer Faruk Efendi ve zevcesi Sabiha Sultan da iştirak ederlerdi. Muhsin Bey egzotik bir zat idi. Çok güzel poker ve tenis oynardı.”³²⁵

“...Kış mevsiminde Paris tiyatrolarının artistleri Nice’e gelirlerdi. Casino Municipal’in tiyatrosunda, Nouveau Casino denilen tiyatroda klasik veya modadan eserler oynanırdı ve çok defa görmeğe giderdim. Birçok defa da Zekiye Sultan ve Damad Nureddin Paşa’nın davetlerinde bulundum.”³²⁶

Sultanın ve ailesinin bu refah yaşantısı uzun sürmedi. İstanbul’da sarayında sürdürdüğü yaşamını yurt dışında devam ettirmesi belli bir birikimle ancak kısa süreli olabilirdi. Düzenli bir gelirinin olmaması ve Nurettin Paşa’nın eğlence hayatına düşkünlüğü ailenin sefalet içine düşmesini geciktirmedi. Nahid Sırrı Örik, Nurettin Paşa’nın Zekiye Sultan’ın bizzat satmadığı mücevherlerini bir dolandırıcıya kaptırdığını belirtmektedir.³²⁷ Zekiye Sultan’ın villada başlayan sürgün hayatı sınırlı varlığının tükenmesiyle otel odasına kadar uzandı. Ressam Naciye Neyyal’ın verdiği bilgiye göre oturdukları evin kirasını ödeyemedikleri için Fransızlar Nurettin Paşa’yı mahkemeye vermişlerdi. Yine, parasızlıktan aşçı tutamadıkları için Zekiye Sultan yemek pişirmek zorunda kalıyordu.³²⁸ Daha sonraları Fransa’nın Nice şehrinden Pau şehrine yerleşen sultan küçük bir otelin tek odasına sığındı. Nurettin Paşa, Gazi Osman Paşa’nın oğlu olduğu için Ermeni olan otel sahibi kendilerinden para talep etmedi.³²⁹

Sultanın sürgün yıllarında çektiği sıkıntıyı kardeşi Ayşe Sultan şu sözleriyle ifade etmektedir:

“... Bu muhterem kadının çektiği sıkıntı, elem ve kederden nasıl bahsedeceğimi bilemiyorum. Hayatını küçük bir otel köşesinde tamamladı. Bende pek acıklı mektupları vardır ki bu melekhaslet, yüksek ruhlu kadının hislerinin numunesidir. İhtiyar yaşında bu cefaya katlanmak için gösterdiği sabır ve tahammülü tariften âcizim. Bu yüksek ruhlu kadının yegâne tesellisi, sevgili kızı Fatma Aliye Hanımsultan’dan gördüğü şefkatten ibarettir. Kalbinin fevkalâde iyiliğinden başka kusuru yoktu. Çektiği bunca yoksulluğu ve zahmeti kendi talihsizliğinde bularak hayata gözlerini kapamıştır.”³³⁰

³²⁵ Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s.166.

³²⁶ Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *a.g.e.*, s.203.

³²⁷ N. Sırrı Örik, *Saraylılar*, s.14.

³²⁸ Naciye Neyyal, *Mutlakîyet Meşrutîyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2004, s.433.

³²⁹ Y. Öztuna, *a.g.e.*, s.318.

³³⁰ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.271.

Zekiye Sultan, Pau şehrinde 78 yaşındayken (1950)³³¹ büyük bir darlık içerisinde vefat etti.³³² Diğer hanedan üyeleri gibi o da Türk toprağına defnedilmeyi istemişti. Naaşı tahnit edilerek bir kilisede bir süre bekletildi. Maddi imkânsızlık ve kanuni engeller yüzünden vatana getirilemeyen cenazesinin akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir.³³³ Sultanın ölümünden iki yıl sonra da Nurettin Paşa (1952) hayata gözlerini kapattı.³³⁴

1952’de hanedana mensup kadın azaların Türkiye’ye dönmelerine izin verildi. 1960’lı yıllarda vatana dönen Fatma Aliye Hanımsultan İstanbul’da Tünel Başı’ndaki Harmanlı Yurdu’nda karanlık ve havasız bir bekâr odasında vefat etti. Kendisini burada ziyaret eden Kadir Mısıroğlu yaptığı görüşmeyi şu sözleriyle anlatmaktadır:

“Kendisini ziyaret ettiğimizde maddi vaziyeti düzelirse annesinin cenazesini vatana getireceğini söylemişti. O bunu söylediği zaman Zekiye Sultan vefat edeli otuz seneyi geçmiş bulunuyordu. Belki de kilise idarecilerince çoktan bir tarafa kaldırılıp atılmıştı.

Fatma Aliye Hanımsultan’ın kendisi de pek çok maddi sıkıntı çekmişti. Ziyaret ettiğimiz odasında bizi buyur edecek tek bir sandalyesi bile yoktu. Bir köşede üzerine tertiplice bir asker battaniyesi serilmiş bir divan vardı. Duvarlarda Sultan Abdülhamid Han’la Gazi Osman Paşa’nın matbu birer portreleri asılıyordu. Divanın başucunda tersine çevrilmiş ve üzerine gazete serilmiş bir ambalaj sandığını masa olarak kullanmakta bulunduğu anlaşıyordu. Kendisine bir şey sormaya yürek dayanmazdı. Evvelsi sene kalmakta olduğu bu han odasında –kimbilir nasıl?- vefat etmiş, cenazesi Belediyece kaldırılmıştı.”³³⁵

³³¹ Şehzade Ali Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, s.448.

³³² A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.261, 271.

³³³ Kadir Mısıroğlu, *Osmanoğulları’nın Dramı*, Sebil Yayinevi, İstanbul 1974, s.366.

³³⁴ Şehzade Ali Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, s.425. Metin Hülagü vefat tarihini 1953 olarak vermektedir (*a.g.e.*, s.283).

³³⁵ Kadir Mısıroğlu, *a.g.e.*, s.366.

Ek 1. Nikâhından Sonra Tahsis Edilen Tayinatın Cinsi ve Miktarı

	Tek	Çift	Kıyye	Gram	Kantar	Kile	Şinik	Çeki
Günlük								
Nan-ı hâs	1	22						
Nân-ı azîz		32		çifti 448				
Aylık								
Et			1.231					
Mısır Pirinci			104					
Cenova Pirinci			540					
Sade yağ			300					
Şeker			300					
Dakik			316					
Zeytinyağı			80					
Kahve			40					
Nohut								
İspermacet			66					
Göl Tuzu			25					
Soğan			209					
Şaîr							45	
Saman			10		45			
Yıllık								
Odun								
Kömür			76.900					2.257

Kaynak: HH.d, nr.28995, s.3,
nr.17475, s.2.

Ek 2. 1879’ da Almış Olduğu Tayinatın Cinsi ve Miktarı

	Tek	Çift	Kıyye	Gram	Kantar	Kile	Şinik	Çeki
Günlük								
Nan-ı hâs	1	22						
Nân-ı azîz		32		çifti 400				
Aylık								
Et			1.108					
Mısır Pirinci			93	600				
Cenova Pirinci			486					
Sade yağ			270					
Şeker			270					
Dakik			284	400				
Zeytinyağı			72					
Kahve			36					
Nohut								
İspermacet			59	400				
Göl Tuzu			22	500				
Soğan			188	100				
Şaîr						45		
Saman			50		40			
Yıllık								
Odun								2.030
Kömür			69.200					

Kaynak: HH.d, nr.28995, s.3.

Ek 3. 1900'de Almış Olduğu Tayinatın Cinsi ve Miktarı

	Tek	Çift	Kıyye	Gram	Kantar	Kile	Şinik	Çeki
Günlük								
Nan-ı hâs	1	22						
Nân-ı azîz		32						
Aylık								
Et			997	200				
Mısır Pirinci			84	240				
Cenova Pirinci			437	400				
Sade yağ			243					
Şeker			243					
Dakik			255	960				
Zeytinyağı			64	800				
Kahve			32	400				
Nohut								
İspermacet			53	460				
Göl Tuzu			20	250				
Soğan			169	290				
Şaîr						40	50	
Saman			45		36			
Yıllık								
Odun								1.827
Kömür			62.280					

Kaynak: HH.d, nr.28995, s.3.

Ek 4. Zekiye Sultan'ın Çeyiz Listesi

Mücevherât

Osmanlı Lirası

Adet Eşyanın Cinsi

1	Murassa Taç
1 Çift	Sırma Küpe
1	Bilezik
1	Pırlanta Yüzük

3.000

Atiyye-i Seniyye

Osmanlı Lirası

Adet Eşyanın Cinsi

2.000

Melbusât

Osmanlı Lirası

Adet Eşyanın Cinsi

1	Düğme mahalleri murassa inci ve sırma işlemeli kürk kabı maa samur kürk
1	Sırma ve inci işlemeli elmas ile müzeyyen entari
1 Çift	Düğme mahalleri murassa sırmalı inci işlemeli fotin
1	Sırma ve inci işlemeli atlas entari
1 Çift	Sırma ve inci işlemeli fotin
1	Samur nefası kürk
1	Elma kürk
1	Kakum Kürk
1	Sırma ve inci işlemeli kahve puşidesi
1	Sırma ve inci ve elmaslı peçe duvak

2.500

Nişan Takımı**Osmanlı Lirası****Adet Eşyanın Cinsi**

1	Sim kulplu tepsi
1 Top	Şal
1	Altın murassa sigara tabakası
1	Altın murassa sigaralık
1	Kadife üzerine sırma ve inci işlemeli fes puşidesi

150

Damat Beye Verilmesi Mu'tad Olan**Osmanlı Lirası****Adet Eşyanın Cinsi**

120	12	Keten frenk gömlek
	12	Fanila gömlek
	12	Keten don
	12	Keten mendil
	12	Keten çorap
	12	Yün çorap
	6	İpekli boyun bağı
	1	Sim berber leğeni
	1	Sim berber takımı
	1	Berber çantası
	2	Mantın ve keten berber puşidesi
	1	Mahfaza derununda ustura takımı
	2	Samur ve kakum kürk

120

Seccade ve Abdest ve Hamam Takımı

Osmanlı Lirası

Adet Eşyanın Cinsi

-
1	Kadife üzerine sırma işlemeli seccade maa minder incili
1	Atlas üzerine sırma işlemeli seccade maa minder
2	Mantın üzerine suzeni işlemeli seccade maa minder
4	Yazma seccade maa minder
2	İnci ve sırma işlemeli abdest havlusu
2	Sırma işlemeli ayak havlusu
1	Klapdanlı ağır abdest futası
1	Üstüfeden abdest takımı bohçası
2	Üstüfeden abdest bohçası
2	Beyaz sırma işlemeli atlas hamam takımı bohçası
2	Sarı klaptan işleme hamam takımı
1	Beyaz sırma işlemeli leğen puşidesi
1	Sırma işlemeli ihram
2	Kadife üzerine sim kaplı sandık
1	Sarı sırma işlemeli çaşnigir puşidesi
12	Sarı sırma işlemeli şerbet yağlığı
5	Beyaz sırma işlemeli ...?
3	Beyaz marekon üzerine sırma işlemeli taam nihalisi
36	Sarı ve beyaz sırma işlemeli taam ve abdest ve ayak havlusu
2	Sarı sırma işlemeli atlas sofra
1	Beyaz sırma işlemeli sofra
4	Mantin üzerine suzeni işlemeli sofra

Yatak Vesaire Takımı**Osmanlı Lirası****Adet Eşyanın Cinsi**

1	Sarı sırma ve inci işlemeli atlas yorgan
1	Şal yorgan
2	Sırma işlemeli atlas yorgan
6	Tefarik Yorgan
6	Suzeni işlemeli yorgan
26	Yazma yorgan
12	Basma yorgan
1	Bürümcük üzerine klaptan işlemeli yatak puşidesi
3	Sırma ve inci işlemeli yastık
15	Sırma işlemeli yastık
51	Mütenevvi yastık
1	Sırma ve inci işlemeli yastık örtüsü
5	Sırma işlemeli yastık örtüsü
32	Klaptan ve tire işlemeli yastık örtüsü
1	İnci ve sırma işlemeli yatak çarşafı
2	Kenarları sırma işlemeli çarşaf biri sarı ve biri beyaz
12	Penbezâr çarşaf
20	Mermerşâhi çarşaf
57	Dokuz adet atlas ve yirmi dört adet dibet ve yirmi dört adet basma şilte
25	Klaptan ve sade ipek ve şatrançlı canfes yatak bağı
30	Dokuma âdi yatak
5	Marekon harar?

Evâni-i Simiyye**Osmanlı Lirası****Adet Eşyanın Cinsi**

1	Sim fener
1	Sim abdest leğeni maa ibrik
1	Yaldızlı sim yaşmak aynası
1	Sim yaşmak aynası
2	Sim hamam tası
1	Sim hamam badiyesi
1	Sim ...?
2	Sim buhurdan maa gülabdan
2	Altı kollu kebir sim şamdan
2	Tek maa tepsi şamdan
1	Sim gece kandili
2	Elmaslı kahve zarfı
12	Aznavur işi gümüş zarf
12	Sim kahve zarfı
1	Yaldızlı sim kahve askısı maa ibrik
2	Sim kabaralı kahve tablası
1	Yaldızlı sim tatlı hokkası maa kapak
12	Yaldızlı sim tatlı kaşığı
1	Yaldızlı sim tepsi
12	Sim şerbet kupası
2	Yaldızlı sim kapaklı ve tabaklı bardak
1	Sim taam tepsisi
1	Sim kahvaltı tepsisi
10	Sim kahvaltı tabağı maa sırma işlemeli terpuş
1	Sim tas
1	Sim süzgeç
12	Sim taam bıçağı
12	Sim taam çatalı
12	Sim taam kaşığı
2	Elmaslı kaşık

Osmanlı Lirası	Adet	Eşyanın Cinsi
	2	Elmaslı arûsek tatlı kaşığı
	2	Elmaslı bağa hoşaf kaşığı
	20	Uçları mercanlı abanoz taam kaşığı
	20	Uçları mercanlı tatlı kaşığı
	20	Uçları mercanlı hoşaf kaşığı
	1	Yaldızlı sim tuzluk
	6	Ayaklı sim meyve tabağı
	12	Sim kapaklı sahan ve çorba tası ve pilavlık
	1	Sim kaplı taam iskemlesi
	1	Sim leğen maa ibrik
	1	Sim mangal
1.000		

Bakır Evani ve Kiler Takımı

Osmanlı Lirası	Adet	Eşyanın Cinsi
	2	Yaldızlı pirinç leğen maa ibrik
	3	Pirinç leğen maa ibrik
	6	Üzeri yaldızlı pirinçden mamul tek mumlu şamdan maa fanus
	4	Üzeri yaldızlı pirinçten mamul üç kollu dört mumlu şamdan maa fanus
	6	Üzeri yaldızlı pirinçten mamul al şamdan
	24	Üzeri yaldızlı tombak zarf
	2	Üzeri yaldızlı kahve tepsisi
	4	Üzeri yaldızlı taam tepsisi
	5	Pirinç mangal maa kapak ve tabla
	10	Pirinç helâ ibriği
	1	Maa sandık saksonya çay takımı
	50	Nühâs sahan maa kapak
	12	Nühâs çorbalık ve pilavlık

12	Kenarı nühâs tatlı ve börek tabağı
12	Kenarsız nühâs tabak
5	Nühâs yedek maa kapak
10	Nühâs helvahane maa kapak
10	Nühâs doğrama maa kapak
40	Nühâs kuşhane maa kapak
15	Nühâs perhiz kuşhanesi maa kapak
5	Nühâs kadayıf tepsisi
5	Nühâs mücver tavası
5	Nühâs kuzu lengeri
5	Nühâs pilav lengeri
5	Nühâs karavana
2	Nühâs süzgeç
5	Nühâs saplı tas
2	Nühâs kazgan
2	Nühâs yağ tavası
5	Nühâs taam tepsisi
5	Nühâs çamaşır leğeni
2	Nühâs bakraç
3	Nühâs sitil
10	Nühâs su destisi maa kupa
10	Nühâs kevgir ve kepçe
4	Nühâs güğüm
3	Nühâs el leğeni maa ibrik
5	Nühâs elmasiye kabı
1	Nühâs hamur kabı
24	Porselen ve billur şerbet bardağı kapaklı ve tabaklı
2	Kapak tepesi mücevherli billur bardak
1	Meşin üzerine sim kabaralı ekmek mahfazası
1	Kadife üzerine sim kabaralı taam iskemlesi

Osmanlı Lirası	Adet	Eşyanın Cinsi
	1	Meşin üzerine sim kabaralı tepsi kılıfı
	1	Marikon kaşık mahfazası
	2	Fakfon şerbet tepsisi
	6	Saksonya su destisi
	1	Sarı yaldızlı fakfon tepsi
	8	Mütenevvi saksonya kase maa kapak ve tabak
	1	Saksonya sahan takımı boyalı yaldızlı
	24	Saksonya salata tabağı
	50	Saksonya tabak
	18	Mütenevvi pulad tepsi (6 tane kebir, 6 tane sagir, 6 tane orta)
	5	Ceviz sandık
	2	Cilalı maun sandık
350		

Osmanlı Lirası	Adet	Eşyanın Cinsi
2.500		Mefruşat Masarifi
300		Cemiyette Taam Masarifi
13.220		Toplam
13.220		Zekiye Sultan'ın Cihaz Masarifi
13.220		Esma Sultan'ın Cihaz Masarifi
13.220		Saliha Sultan'ın Cihaz Masarifi
13.220		Nazime Sultan'ın Cihaz Masarifi
52.880		Toplam
		Tamirat Masarifi
1.000		Zekiye Sultan'a Tahsis Edilen Saray
400		Esma Sultan'a Tahsis Edilen Saray

Osmanlı Lirası	Adet Eşyanın Cinsi
5.800	Saliha ve Nazıme Sultan'a Tahsis Edilen Saray
60.080	Toplam
15.020	Dörde Taksiminde Beherine İsabet Eden

Kaynak: HH. DPO, 4/8.

**Ek 5. Zekiye Sultan'ın 1894 Yılında Mısır Hidivi'nin Annesi Valide Paşa İçin
Yazdırmış Olduğu Mektup**

İsmetlü Zekiye Sultan-ı aliyyetü's-şân hazretleri tarafından Hidiv-i Mısır paşanın validesi hanıma cevabnâme müsveddesi.

İsmetlü Hanımefendi Hazretleri,

Veli-nimet-i bi-minnetimiz ve bi-nimet-i âlem padişahımız efendimiz hazretlerinin hâkpâ-yı şevket peymâ-yı mülûkânelerine olan sıdk ve ihlâs-ı ismetânelerinin te'yîdi ve şimdiye kadar hakk-ı ehakk-ı aliyyelerinde râyegân buyurulan eltâf ve inâyât-i seniyye-i şâhânenin tahdîs ve tahmîdi ma'razında ba'zı ifâdâtı mutazammın vâsıl olan gurre-i cemâziyelevvel sene 312 tarihli tahrîrât-ı behiyye-i iffetâneleri atabe-i hümayûn-ı mülûkâneye lede't-takdîm keyfiyet nezd-i mealîvefd-i cenâb-ı şehriyarîde mûcib-i mahzûziyet olarak şevketme'ab efendimiz hazretleri gerek zât-ı ismetânelerinin gerek mahdûm-ı alîleri fahâmetlü devletlü hidiv hazretleri ile kerime-i ismet-vesimleri iffetlü hanımefendiler hazerâtının hatırlarını istifsâr buyurmuş olduklarını ve sıhhat ve afiyette bulunmaları zât-ı hilâfetsimât efendimiz hazretlerince ayrıca bâdî-i hatır-ı vüfûr olduğunu iş'âr ederim efendim.

Fî 12 Cemâziyelevvel sene [1]312

Müsevvid Refik

Kaynak: Y.PRK.SGE, 6/44.

Ek 6. Nurettin Paşa'nın Ortaköy'deki Sarayı'ndan Çalınan Eşyalarının Listesi

Emvâl-i mesrûkanın nev'ini mübeyyin pusuladır.

300 Osmanlı lirası

250 lira kıymetinde ortası zümrüd etrafı pırlanta kol düğmesi 1 çift

200 lira kıymetinde pırlantalı kol düğmesi 1 çift

Mücevherli kol düğmesi 2 çift

Pırlantalı kravat halkası 3 adet

Pırlantalı kravat iğnesi 9 adet

Biri murassa' markalı ve diğeri mineli ve diğeri altın cep saati 3 adet

Altından ma'mûl ve murassa' sigara kutusu 3 adet

Murassa' Osmanî ve Mecidî nişanları 2 adet

Murassa' iftihâr madalyası 1 adet

Murassa' iftihâr nişanı maa plaka 1 adet

Adedi nâ-malûm bir miktar elmas taş

Damat Nurettin Paşa'nın zatına mahsûs evrak

Yalnız yirmi dokuz kalemdir

Kaynak: DH.EUM.THR, 35/64.

Ek 7. Tophane-i Amire Müşiri Tarafından 1892 Yılında Zekiye Sultan İçin Yazılan Jurnal

Zekiye Sultan kulları dünkü gün araba ile saat sekiz raddelerinde Kâğıthane'de vâki' Mirahûr Kasr-ı Hümâyûnu yanındaki büyük ağacın altına gelip bir mikdar orada oturduktan sonra Çağlayan cihetine avdet eylediği şimdi poligon-ı hümâyûnları müdürîyetinden alınan jurnalden anlaşıldığı muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı hazret-i hilâfetpenâhîleri buyuruldukda ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyülemr efendimiz hazretlerininindir.

Fî 25 Cemaziyelevvel sene [1]310 Fî 3 Kânunievvel sene [1]308

Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârîlerinden Tophâne-i
Âmire-i Mülûkâneleri Müşiri ve Umûm Mekâtib-i
Askeriyye-yi Şâhâneleri Nazırı Kulları

Bende Zeki

Kaynak: Y.PRK.ASK, 87/54.

FOTOĞRAFLAR

Zekiye Sultan'ın, saray fotoğrafçısı Vasilaki Kargopulo tarafından 1879'da çekilmiş bir fotoğrafı (Bahattin Öztuncay, Dersaadet'in Fotoğrafçıları, s.363).

Bir aile fotoğrafı içinde Zekiye Sultan, iki sandalyenin arasında, ortada ayakta. Sol tarafında sandalyede oturan: Naime Sultan. Naime Sultan'ın yanında ayakta duran: Şehzade Mehmet Selim Efendi (Ayşe Osmanoglu, Babam Sultan Abdülhamid).

Zekiye Sultan (Osmanoğlu'nun Sürgünü Belgeseli).

Zekiye Sultan (Osmanoğlu'nun Sürgünü Belgeseli).

II. Abdülhamid (N.Sırrı Örik, Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar, s.103).

Fatma Aliye Hanım Sultan (Ali Akyıldız, Refia Sultan, s.65). Göğsündeki kurdelenin altında ortası siyah nişan, hanedan kadınlarına mahsus nişanlardan biri olan şefkat nişanıdır. Bu nişan kendisine 4 yaşındayken 1897’de verilmişti (İ.TAL, 108/1314 Ş-16).

Fatma Aliye Hanım Sultan (Osmanoğlu'nun Sürgünü Belgeseli).

Fatma Aliye Hanım Sultan (Osmanoğlu'nun Sürgünü Belgeseli).

Nurettin Paşa ve Fatma Aliye Hanım Sultan (Osmanoğlu'nun Sürgünü Belgeseli).

Kamelya (Servet-i Fünûn, nr.270, s.12).

Ortaköy Defterdarburnu'nda Zekiye Sultan Yalısı'nın 1891 yılına ait fotoğrafı (Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, s.215). Kereste ve işçiler yalının inşaatının devam ettiğini gösteriyor.

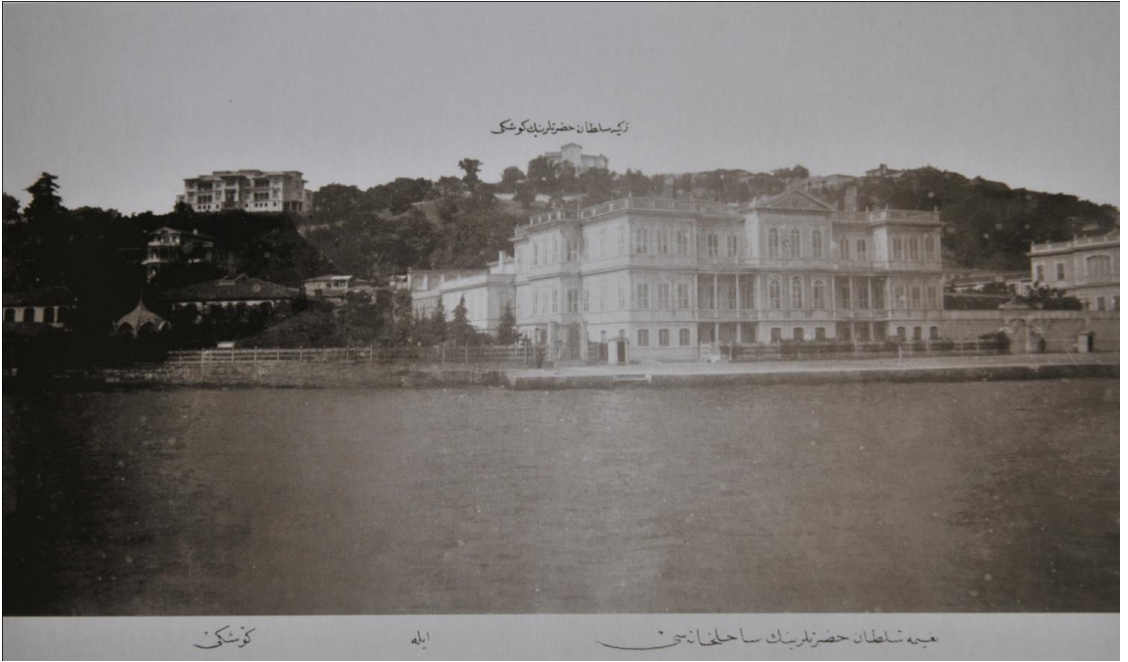
Zekiye Sultan'ın yalısıyla ikiz olan Fatma Naime Sultan Yalı'sının 1891 tarihli fotoğrafı (Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, s.216).

Önde Naime ve arkada Zekiye Sultan Yalı (Dünden Bugüne Beşiktaş, s.108).

Zekiye ve Naime Sultan Yalıları (Sedad Hakkı Eldem, Boğaziçi Anıları, s.68).

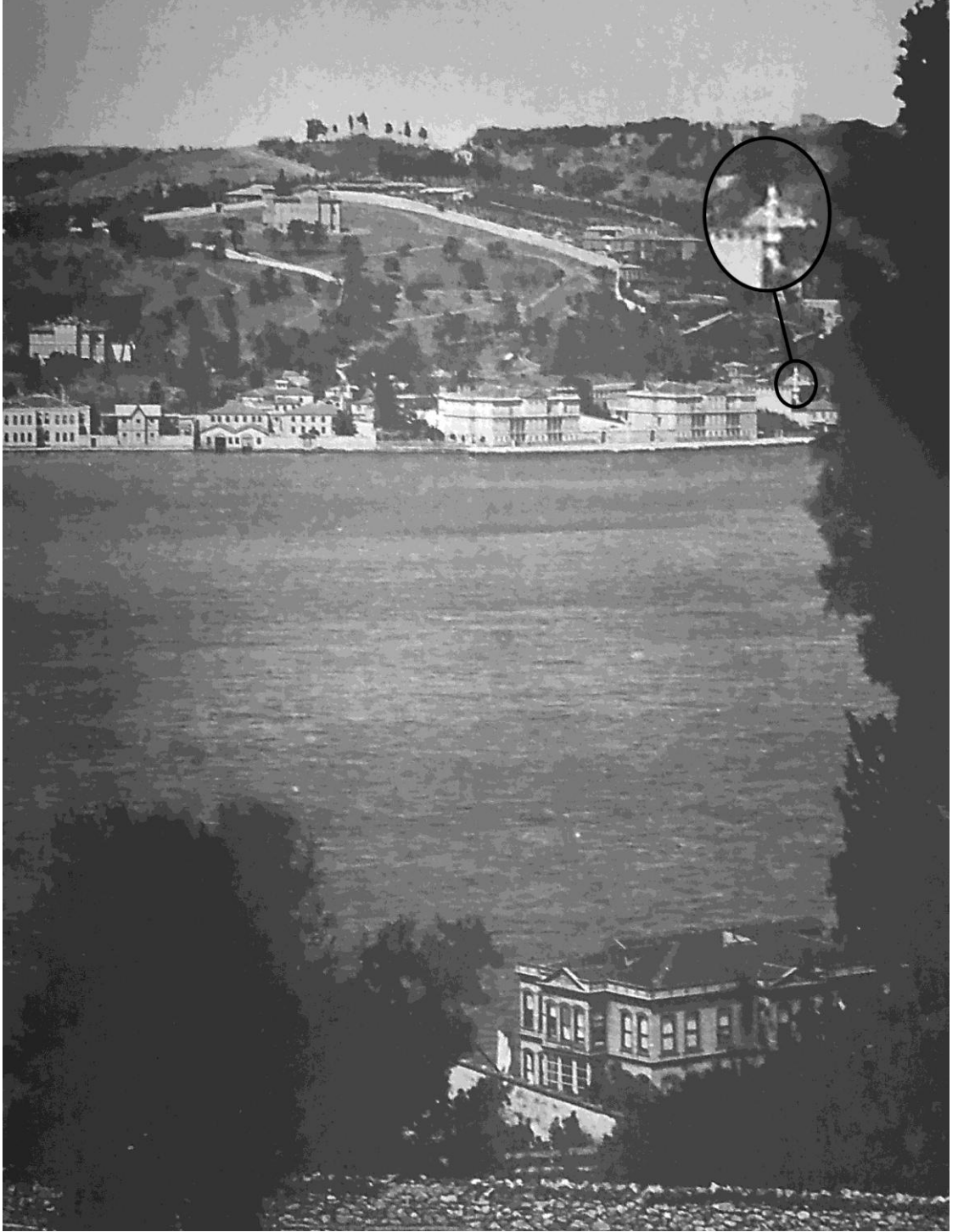
Üstte: Zekiye Sultan Hazretleri'nin Köşkü. Altta: Naime Sultan Hazretleri'nin sahilhanesi ile köşkü (Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, s.217).

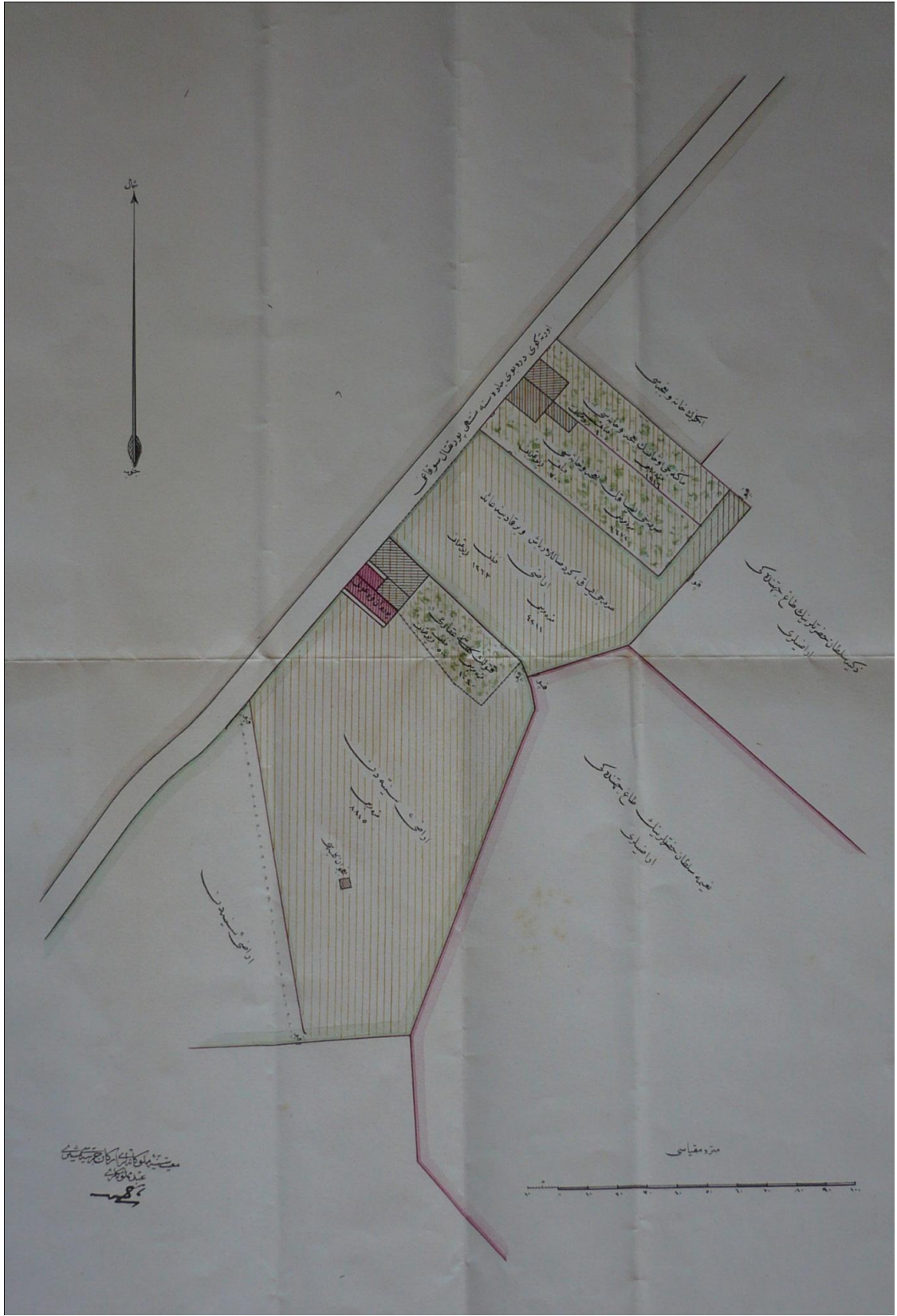
Sağda üstte Zekiye Sultan'ın köşkü (Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, s.218).

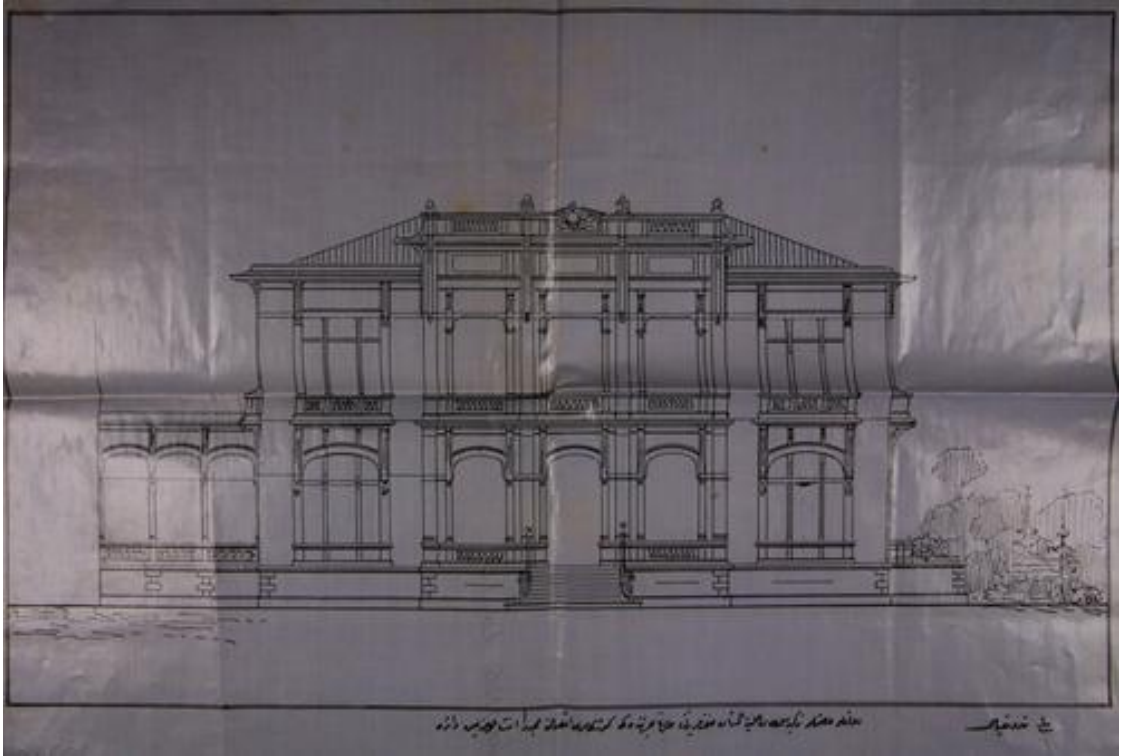
Zekiye Sultan Yalısı'nın bulunduğu sahilin günümüzdeki görünümü. Sol alt köşede Naime Sultan Yalısı'nın arazisindeki Reina (Lido) var. Arkada Ulus Tepesi'nde günümüzde Alarko Holding'in binası olarak kullanılan Ortaköy Şifa Yurdu binası. Sağ alt tarafta Defterdar İbrahim Paşa Cami.

*En sağda: Zekiye Sultan Yalısı ve Defterdar İbrahim Paşa (İhmal Paşa) Camii.
Tepede: Zekiye Sultan Kōřkō ve duvarlarla çevrili arsası (Sedad Hakkı Eldem,
Boğaziçi Yalıları, s.48).*

Zekiye ve Naime Sultan'ın Ortaköy'deki arsalarının haritası (Y.PRK.MYD, 21/3).

Zekiye Sultan köşküne ilavesi planlanan daire (Y.MTV, 308/146).

KAYNAKÇA

I.ARŞİV KAYNAKLARI*

A.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1.Vesikalar

a. İrade Tasnifi

- Askeri (İ.AS)
- Dâhiliye (İ.DH.)
- Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUİT)
- Hususi (İ.HUS)
- Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH)
- Meclis-i Mahsus (İ.MMS)
- Maliye (İ.ML)
- Eyalet-i Mümtaze (İ.MTZ)
- Taltifat (İ.TAL)

b. Yıldız Tasnifi

- Yıldız Esas Evrakı (.Y.EE)
- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat (Y.A.HUS)
- Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)
- Yıldız Kamil Paşa Evrakı (Yıldız Esas Evrakına Ek) (Y.EE.KP)
- Yıldız Perakende, Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH)
- Yıldız Perakende, Zaptiye (Y.PRK.ZB)
- Yıldız Perakende, Saray Görevlileri (Y.PRK.SGE)
- Yıldız Perakende, Arzuhal Jurnal (Y.PRK. AZJ)
- Yıldız Perakende, Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)
- Yıldız Perakende, Maliye Nezareti Maruzatı (.Y.PRK.ML)

* Vesikaların numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

- Yıldız Perakende, Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK)
- Yıldız Perakende, Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM)
- Yıldız Perakende, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF)
- Yıldız Perakende, Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)
- Yıldız Perakende, Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)
- Yıldız Perakende, Evkaf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.EV)
- Yıldız Perakende, Mabeyn Müşiriyeti (Y.PRK.MM)

c.Hazine-i Hassa Tasnifi

- İradeler (HH.İ)
- Mefruşat Müdürlüğü (HH.MFŞ)
- Depo Müdürlüğü (HH.DPO)

d. Dâhiliye

- Mektubi Kalemî (DH.MKT)

e. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

f.Bâb-ı Âli Evrak Odası Belgeleri (BEO)

2.DeFTERler

a.Yıldız Esas Evrakı DeFTERleri (Y.EE.d), nr.891, 893, 882, 883, 1211.

b.Hazine-i Hassa DeFTERleri (HH.d), nr.16759, 784, 15000, 17475, 786, 8068, 7717, 28995, 27088, 25051, 14155, 27049, 11087, 8169, 12027, 26432, 26435, 26486, 26688, 6012, 22169, 11727, 22172, 27019, 24800.

c.Maliye Nezareti DeFTERleri (ML.d), nr.1175.

d.Topkapı Sarayı Müze Arşivi DeFTERleri (TS.MA.d), nr.440, 471.

B.Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi (MSHHA)

1.Evrak I, II.

II.KAYNAK ESERLER ve İNCELEMELER

Akyıldız, Ali, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

_____ “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Saray Kadınları”, *Dergâh*, Röportaj: Mustafa Kutlu, S.105, Kasım 1998, s.16-18.

_____ *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Alderson, A. D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Ayaşlı, Münevver, *Dersaadet*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.

Bağçe, Betül Kübra, “II. Abdülhamid’in Kızı Naime Sultan’ın Hayatı”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Bahattin Öztuncay, *Vasilaki Kargopulo: Hazret-i Pâdişâhi’nin Serfotoğrafi*, Kişisel Yayınlar, İstanbul 2000.

_____ *Dersaadet’in Fotoğrafçıları*, Koç Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2003.

Bardakçı, Murat, *Son Osmanlılar Osmanlı Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü*, Gri Yayın, İstanbul 1991.

Batur, Afife, “Naime Sultan Yalısı”, *Dünden Bugüne Beşiktaş*, ed. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Cemil, Mesud, *Tanburi Cemil’in Hayatı*, Sakarya Basımevi, Ankara 1947.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2007.

Derman, M. Uğur, “Osmanlı Hattatı Fehmi (1860-1915)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XII, 297.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2003.

Duran, Türkan, “I. Abdülhamid’in Kızı Esmâ Sultan’ın Hayatı (1778-1848)”, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Efe, Necdet Rüştü, “Tarihte Güzel Kadınlar”, *Tarih Dünyası Mecmuası*, İstanbul 1953, S.5, s.170-172.

Eldem, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Osmanlı Bankası Araştırma Merkezi, İstanbul 1999.

_____ *135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivi'nde Tarihten İzler*, Osmanlı Bankası Yayınları, İstanbul 2001.

Eldem, Sedad Hakkı, *Boğaziçi Anıları*, Alarko Eğitim Tesisleri A.Ş., İstanbul 1979.

_____ *Boğaziçi Yalıları I*, Vehbi Koç Vakfı Yayınevi, İstanbul 1993.

Erdenen, Orhan, *Lale Devri ve Yansımaları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003.

_____ *Boğaziçi Sahilhaneleri*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, İstanbul 1994.

Gürtüna, Sevgi, *Osmanlı Kadın Giysisi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999.

Hülagü, Metin, *Gazi Osman Paşa Yaralı Mareşal*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2008.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, C IV.

İnançer, Ömer Tuğrul, “Şabanîlikte Zikir Usûlü ve Musîki”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 123-124.

İrtem, Süleyman Kâni, *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü Muzıka-i Hümayun ve Saray Tiyatrosu*, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

_____ *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Koloğlu, Orhan, *Abdülhamit Gerçeği*, Eylül Yayınları, İstanbul 2002.

Korle, Sârâ Ertuğrul, *Geçmiş Zaman Olur Ki Prenses Mevhibe Celalettin'in Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1987.

Kosal, Vedat, *Osmanlı'da Klasik Batı Müziği*, EKO Basım Yayıncılık, İstanbul 2001.

Kuyucu, Ülkan, “Boğaz'ın Rumeli Yakası Yalıları”, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Lisans Tezi, İstanbul 1966.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.

Mısıroğlu, Kadir, *Osmanoğulları'nın Dramı*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1974.

Neyyal, Naciye, *Mutlakîyet Meşrutîyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2004.

- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1994.
- Osmanoğlu, Şadiye, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1966.
- Örik, Nahid Sırrı, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, hzl. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- _____ *Abdülhamid'in Haremi*, Arba Yayınları, İstanbul 1989.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, C II.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2004.
- Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Mümtaz, Ahmet Semih S., *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1948.
- _____ *Evvel Zaman İçinde İstanbul Ramazanları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2009.
- Saz, Leylâ, *Harem'in İç Yüzü*, Milliyet Yayınları, 1974.
- Sevin, Neclâ Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul: 18. Yüzyılın Sonu ve 19. Yüzyıl*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1992.
- Sönmez, Zeki, *Türk-İtalyan Siyaset ve Sanat İlişkileri*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Şahin, F.Şayan, "Ertuğrul Faciasının Şehitlerinin Aileleri İçin Ülkede Toplanan Yardım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1998, S.112, s.109-152.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y., *Boğaziçi'ne Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1986.
- _____ *Asırlar Boyunca İstanbul*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul 1953.
- Şehzade Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtırâtı Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz. Osman Selaheddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Şemseddin Sâmî, *Kamus-i Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- Talu, Ercümend Ekrem, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Hece Yayınları, Ankara 2005.
- Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, İmge Kitabevi, İstanbul 2008.

Tanman, M. Baha, “Nûreddin Cerrâhi Tekkesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 253-254.

Tepekaya, Muzaffer- Leyla Kaplan, “Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya 2003, S.10, s.147-202.

Terzi, Arzu T., *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Tezcan, Hülya, *Osmanlı Sarayı’nın Çocukları*, Aygaz Yayınları, İstanbul 2006.

Uluçay, M. Çağatay, *Harem*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985.

_____ *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

_____ “Beş Yaşında İken Nikâhlanan ve Beşikte Nişanlanan Sultanlar”, *Yeni Tarih Dergisi*, Nisan 1957, I/4, s.103-107.

Uzunçarşılı, Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

Ünüvar, Safiye, *Saray Hâtıralarım*, Bedir Yayınevi, İstanbul 2000.

III.GAZETELER**

İkdam

Milliyet

Sabah

Servet-i Fünûn

Tercümân-ı Hakikât

Tevhid-i Efkâr

** Kullanılan sayılar dipnotlarda gösterilmiştir.